

Werken in en voor de Kerk

De geschiedenis van de provinciale afdeling Groningen
van de VVK/VKB (1928 – 2013)

door

R.M. Belder

Verantwoording

Voor dit gedenkboekje is gebruik gemaakt van:

- Alle jaargangen van Het Orgaan, Het Maandblad, De Kerkvoogdij en Kerkbeheer over de periode 1928 – 2013.
- Het archief van de provinciale afdeling Groningen.
- Bestuur en beheer in de Hervormde Kerk, prof. mr. L.J. van Apeldoorn, uitgave: N.V. Korteweg & Stermerding, Rotterdam 1927.
- De ontknoping van de zilveren koorde", dr. W.H. den Ouden.
- Kerken in de Oosterhoek-Heveskes-Kerkhof.
- In dienst van de kerk", 84 jaar Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk 1920 – 2004, R.M. Belder.

De jaartallen en de namen van de kerkgebouwen die in de onderschriften bij de foto's zijn weergegeven, zijn afkomstig uit de rubriek "Algemene gegevens" van de website www.reliwiki.nl d.d. februari 2013.

Foto's

Voorzijde omslag Martinikerk Groningen en achterzijde Schnitger/Freytag orgel te Zuidbroek.

Een aantal foto's is door colleges van kerkrentmeesters beschikbaar gesteld. Het grootste deel van de foto's is afkomstig van wikipedia, reliwiki en de "Lijst van kerken in Groningen". De foto op pagina 96 is van dr. R. Steensma. Verder zijn er foto's opgenomen van R.M. Belder.

Voorts omvat het gedenkboekje tal van publicaties waarin nog de bedragen in guldens zijn vermeld. De omrekenkoers naar euro's is € 2,20371.

Vormgeving en eindredactie

R.M. Belder

Oplage

250 ex.

Sponsoring

Deze uitgave van het bestuur van de provinciale afdeling Groningen van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer kon gerealiseerd worden dankzij subsidie van:

- SNS Fonds Eemsmond
- Donatus Verzekeringen
- Stichting Kerkelijk Geldbeheer
- Stichting Stormbrand

Inhoud

Verantwoording	4
Inhoud	5
Voorwoord	6
Een historische terugblik op de Vereniging van Kerkvoogdijen/ Vereniging voor Kerkrentmeesterlijke Beheer	8
Gebouwen, monumenten en andere wetenswaardigheden over Groningen	70
Vanuit de plaatselijke gemeenten	105
Erelid, voorzitters, secretarissen, penningmeesters en administrateurs van de afdeling Groningen van de Vereniging van Kerkvoogdijen en de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer	139
Overzicht gemeenten waarvan foto's kerkgebouwen e.d. zijn opgenomen	140

Voorwoord

Het hoofdbestuur van de vroegere Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK) was van mening dat de grote kracht van de organisatie niet primair vanuit de centrale gremia (hoofdbestuur, maandblad, beleidsvoorbereidende commissies, algemene vergadering), voort kwam, maar met name was gelegen in de decentrale mogelijkheden, contacten met de leden en daardoor dicht bij de dagelijkse gang van zaken op beheersgebied in de plaatselijke gemeenten aanwezig zijn. Om die doelstelling van de VVK beter te kunnen realiseren, begon het hoofdbestuur in 1928 met de vorming van provinciale afdelingen. De afdelingen zouden in beginsel tweemaal per jaar bijeen komen. Deze bijeenkomsten waren bedoeld om de saamhorigheid tussen de kerkvoogden te bevorderen, ervaringen uit te wisselen en elkaar van informatie te voorzien.

Om die band met het hoofdbestuur te bevorderen, was bepaald dat elke afdeling door een bestuurslid in het hoofdbestuur vertegenwoordigd moest zijn. De achterliggende gedachte was dat men op provinciaal niveau, waar men dicht bij de gemeenten staat, beter in staat is geschikte personen voor bestuursfuncties te vinden dan wanneer dat centraal zou gebeuren. Om de band tussen het hoofdbestuur en de besturen van de provinciale afdelingen te versterken, was bepaald dat het hoofdbestuur eenmaal per jaar een bijeenkomst belegt met een delegatie van de afdelingsbesturen. Op 3 augustus 1928 werd als eerste de afdeling Friesland opgericht en een maand later, op 11 september 1928, vond de oprichtingsvergadering plaats van de provinciale afdeling Groningen.

In deze uitgave, die ter gelegenheid van het 85-jarig bestaan van onze afdeling geschreven is, wordt in kroniekvorm inzicht gegeven in de werkzaamheden en activiteiten waarmee het afdelingsbestuur sinds 1928 bezig is. Werkzaamheden die maar één doel dienen, namelijk het bevorderen van de doelstelling van de VKB, te weten het behartigen van de vermogensrechtelijke aangelegenheden, voor zover niet van diaconale aard, van de Protestantse Kerk in Nederland en haar gemeenten. Destijds waren dat onderwerpen als: dodehandsbelasting, bestuur en beheer, de kerkelijke financiën, de nieuwe kerkorde, gebouwen en monumenten, de plaatselijke geldwerving, kerkelijke begraafplaatsen e.a. Anno 2013 spelen, naast de hiervoor genoemde onderwerpen, ook andere zaken als gemeenteopbouw, pastorale verzorging, de problematiek van de kleine gemeenten en (ook weer) de plaatselijke geldwerving, een belangrijke rol.

Sinds de kerkvereniging per 1 mei 2004 en de fusie van de Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk met het Landelijk Verband van Commissies van Beheer van Gereformeerde Kerken in Nederland per 1 januari 2005, verleent onze afdeling haar diensten aan de gemeenten die deel uitmaken van de Protestantse Kerk in Nederland.

Eén van die beheerstaken is de zorg voor het kerkgebouw, waarmee ieder college van kerkrentmeesters te maken heeft. Daarom is in het tweede deel van deze uitgave veel aandacht besteed aan actualiteiten op het gebied van gebouwen en monumenten van kerkelijke gemeenten in Groningen.

Voor het samenstellen van deze uitgave is gebruik gemaakt van notulen en correspondentie over de afgelopen periode van 85 jaar. Dat overzicht is aangevuld met informatie uit achtereenvolgens de verenigingsbladen "Het Orgaan", "Het Maandblad", "De Kerkvoogdij" en "Kerkbeheer", die bij het Centraal Bureau in Dordrecht aanwezig zijn en met gegevens uit het archief van de afdeling Groningen.

Het boekje is samengesteld door de heer R.M. Belder, die tot en met mei 2010 als chef de bureau aan het Centraal Bureau van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer verbonden was en die nu als vrijwilliger nog bepaalde werkzaamheden voor de VKB verricht. De heer B. van der Schaaf, die betrokken is bij de redactie van "Kerkbeheer", heeft de eindredactie verricht.

Ondanks het feit dat wij ons anno 2013 van andere communicatiemiddelen bedienen dan bij het begin in 1928 (telefoon, e-mail, website) en ons Centraal Bureau in Dordrecht daardoor ook gemakkelijker bereikbaar is, zal aan onderling contact, ontmoeting met uitwisseling van ervaringen tussen de kerkrentmeesters, behoefte blijven bestaan. Het bestuur van de afdeling Groningen wil er, samen met het hoofdbestuur van de VKB, graag aan meewerken dat dit contact met de colleges van kerkrentmeesters ook in de komende periode in stand blijft.

Voorts is ons afdelingsbestuur dank verschuldigd aan:

- SNS Fonds Eemsmond
- Donatus
- Stichting Kerkelijk Geldbeheer
- Stichting Stormbrand

die het dankzij hun financiële bijdragen mogelijk maakten dat deze uitgave kon verschijnen.

Het bestuur van de provinciale afdeling Groningen.

H. Greven, voorzitter
R. Tuitman, vice-voorzitter
T. Dam, secretaris
A.J. Smid, penningmeester
A. Hemssems, lid
A. Heeling, lid
J. Abbring, lid
J. Kamminga, lid
J. Kolk, lid

21 mei 2013

Een historische terugblik op de Vereniging van Kerkvoogdijen/ Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer

Onderstaande informatie is ontleend aan het archief van het bestuur van de afdeling Groningen, het archief dat op het Centraal Bureau van de VKB aanwezig is en het orgaan van de Vereniging namelijk "Het Orgaan", "Het Maandblad", "De Kerkvoogdij" en "Kerkbeheer".

Groningen als tweede

Op 11 september 1928 werd in Groningen een bijeenkomst belegd om te komen tot de oprichting van een afdeling Groningen van de Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK). Namens het hoofdbestuur waren aanwezig de heren A.J. Bakker, die dat jaar voorzitter van het hoofdbestuur van de VVK was geworden, mr. W.H. Köhler en S.K. Westerdijk. Aan de oproep van het hoofdbestuur om ook in Groningen een provinciale afdeling op te richten hadden 23 kerkvoogdijen gevolg gegeven. Met het oog op het oprichten van een eventuele provinciale afdeling Drenthe, was een tweetal kerkvoogdijen uit Meppel en Ruinerwold aanwezig.

Eerder was in "Het Maandblad" een publicatie opgenomen waarin onderwerpen zijn genoemd die op afdelingsniveau besproken kunnen worden. Deze onderwerpen zijn:

- Kerkvoogdij en predikant.
- Het beheersvraagstuk.
- De eisen die aan het beheer worden gesteld.
- Hoe komen wij tot een zuinig beheer.
- De kwestie van beheer en bestuur.
- Huur en verhuur van landerijen.
- Waterschapsvraagstukken.
- Onderhoud van kerkhof en graven.
- Restauratie van kerkelijke gebouwen.
- Het subsidievraagstuk in verband met deze restauratie.
- Voorkomen van hoge onderhoudskosten van kerkelijke gebouwen.
- Ordening en bewaring van archiefstukken.
- Kerkelijk meubilair.
- Kerk- en pastoriebouw.
- Verhouding tussen kerk en burgerlijke gemeente.
- Idem inzake onderhoudskosten van wegen en voetpaden.
- Rechtskundige adviezen.
- Brand- en stormverzekering.
- Geldbelegging.
- Gezamenlijke inkoop.

De Der Aakerk Groningen (1450).

Daarnaast is het van grote betekenis om op de afdelingsvergaderingen van gedachten te wisselen over kerkvoogdijzaken waaraan men niet op een algemene ledenvergadering van de landelijke Vereniging toekomt.

Tenslotte stemmen er 20 van de 23 aanwezige kerkvoogdijen mee in dat een provinciale afdeling van de Vereniging van Kerkvoogdijen in de provincie Groningen wordt opgericht.

Voorstellen algemene vergadering

Op de bestuursvergadering van 19 maart 1929 behandelt het bestuur een voorstel van het hoofdbestuur dat iemand wil aanstellen om de kerkvoogdijen te bezoeken voor te sluiten brand- en stormverzekeringen.

"Een jonge meester in de rechten biedt zich aan de kerkvoogdijen te bezoeken tegen een vergoeding van f 100 per maand".

(Deze jonge jurist was mr. G.A.J. ter Linden, die later onder meer secretaris van de Bouw- en Restauratiecommissie is geworden en de vader is van de bekende predikanten ds. Nico ter Linden en ds. Carel ter Linden. De heer Ter Linden is ongeveer een jaar propagandist van Stormbrand geweest, want in 1930 werd hij medewerker van mr. dr. H.M.J. Wagenaar, de toenmalige directeur van de Raad van beheer voor de predikantstraktementen).

Het bestuur van de afdeling kan hiermee instemmen. Dat is ook het geval met het voorstel van het hoofdbestuur om f 1.000 uit de middelen van de Vereniging van Kerkvoogdijen te onttrekken voor het op te richten Zuiderzeefonds. Voorts gaat het afdelingsbestuur akkoord met het voorstel van het hoofdbestuur om een typiste aan te stellen die de secretaris bijstaat, voor f 600 per jaar.

Op die bijeenkomst werd tevens besloten dat de leden ook een afdelingscontributie moeten betalen. Het voorstel was een bijdrage f 2,50, maar dat vonden de vertegenwoordigers van Warffum en Uithuizen te weinig. Zij stelden f 4 of f 5 voor, maar de vertegenwoordiger van de gemeente Thesinge maakte daar tegen bezwaar. Zijn gemeente kampt altijd met tekorten en dat betekent dat er een 'zuinig beheer moet worden gevoerd'. Daarna besluit de vergadering een contributie van f 2,50 per lid in te voeren.

Verder wordt tijdens die vergadering door de vertegenwoordiger van Uithuizen opgemerkt dat hem gebleken is dat in sommige gemeenten ook doopleden worden benaderd voor betaling van de hoofdelijke omslag (= verplichte kerkelijke bijdrage

Hervormde kerk te Wedde (13^e eeuw).

zoals die in die tijd van lidmaten werd geheven). Maar hierover wordt door de kantonrechter verschillend gedacht.

De vertegenwoordiger van de gemeente Nieuw-Stadskanaal vraagt of de aanleg van een nieuwe begraafplaats een zaak is van de kerkelijke of van de burgerlijke gemeente. Enkele aanwezigen reageren door te stellen dat de meeste nieuwe begraafplaatsen door de burgerlijke gemeente worden aangelegd en geëxploiteerd. In Nieuw-Stadskanaal zijn de grafrechten van zodanige omvang dat de inkomsten een behoorlijke bijdrage vormen in de jaarlijkse inkomsten van de gemeente.

Bestuur en beheer (1)

Tijdens de ledenvergadering van 28 januari 1930 meldde de voorzitter van de afdeling, de heer S.K. Westerdijk, de belangrijkste punten die in Utrecht tijdens de afgelopen hoofdbestuursvergadering aan de orde kwamen.

Ook kwam daarbij het voorstel van bestuur en beheer aan de orde, dat aanvankelijk beoogde om de kerkvoogden uit te schakelen. Verschillende kerkvoogden voerden hierover het woord. De conclusie was dat onderlinge bespreking tussen kerkenraad en de kerkvoogdij een goed idee is, maar dat de kerkvoogden in eigen kring de baas moesten blijven.

Op die vergadering werd ook de vraag gesteld of ook aan een niet-lidmaat, die wel een kerkelijke bijdrage betaalt, het stemrecht kan worden verleend zoals in sommige

gemeenten volgens het plaatselijk reglement gebruikelijk is. De conclusie was dat zo iets in strijd is met het Algemeen Reglement (op het beheer van de kerkelijke goederen en fondsen van de Hervormde gemeenten). Een kerkvoogd voegde daar nog aan toe dat op zo'n manier iemand die buiten de kerk staat (men is immers geen belijdend lid), het stemrecht zou kunnen kopen.

Acquisitie verzekeringen

Tijdens de algemene ledenvergadering van 3 februari 1931 hield mr. H.H. Kippersluys, administrateur van de Commissie Storm- en Brandverzekeringen van de Vereniging van Kerkvoogdijen, een inleiding over de voordelen wanneer kerkvoogdijen gezamenlijk onder de koepel van de Vereniging hun verzekerde belangen onderbrengen. *(De heer Kippersluys was de heer Ter Linden opgevolgd die in 1929 propaganda voor een gezamenlijke verzekering van de Vereniging voerde)*. De premie voor de brandsector werd op f 0,40 per f 1.000 verzekerd kapitaal gesteld, terwijl de premie voor de stormsector f 0,30 per f 1.000 verzekerd bedrag bedraagt. Zou er een combinatie zijn van brand- en stormverzekering, dan bedraagt de totale premie f 0,60 per f 1.000 verzekerd bedrag. Het totale verzekerd kapitaal van de via Storm- en Brandverzekering tot stand gekomen verzekeringen bedraagt in 1931 ruim f 20 miljoen.

Kerkvoogdij allerlei

Op de ledenvergadering van 15 december 1931, waar 20 kerkvoogden aanwezig waren vertegenwoordigende 13 gemeenten, kwamen diverse zaken aan de orde. Bij de bespreking van de formulieren voor een begroting en jaarrekening, werd het bestuur verzocht voor een volgende vergadering met een voorstel te komen.

Het probleem van de predikantspensioenen houdt menigeen bezig. De voorzitter, de heer Westerdijk, wijst er op dat het primair een zaak van de predikant is er voor te zorgen dat hij de premie betaalt. Kan hij dat niet, dan moet de gemeente of de kerkvoogdij bijspringen. Wanneer een gemeente dat zou nalaten, dan kan de predikant die op dat moment aan die gemeente verbonden is, niet met emeritaat gaan, wat voor de betreffende gemeente in het kader van gemeenteopbouw nadelige effecten kan hebben.

Kerkgebouw Muntendam (1841).

Kerk hervormde
gemeente
Midwolda (1738)

De afgevaardigde van de kerkvoogdij van Zuidhorn stelt zich op het standpunt dat de 12 periodieke verhogingen waarop de predikant aanspraak maakte, gewijzigd moeten worden in 6. Hij schat dat dit een gunstig effect zal hebben voor de vele kerkvoogdijen, die inmiddels tot de Vereniging van Protesterende Kerkvoogdijen waren toegetreden.

De vertegenwoordiger van de kerkvoogdij van Winsum pleit er voor dat de kerkvoogdijen die de algemene vergadering van de VVK bezoeken, hun reiskosten bij de landelijke VVK declareren omdat veel kerkvoogdijen deze kosten niet kunnen dragen.

De kerkvoogdij van Haren is van mening dat in menige gemeente veel meer aan kerkelijke bijdragen behoort binnen te komen, verhoging van zitplaatsengelden, e.d.

Reglement predikantstraktementen

Op de ledenvergadering van 6 december 1932 werd uitvoerig gesproken over het conceptreglement voor de Regeling van de predikantstraktementen. Voorzitter Westerdijk leest een ingekomen stuk van de afdeling Noord-Holland voor waaruit blijkt dat dit afdelingsbestuur niet akkoord gaat met het concept dat door het hoofdbestuur van de Vereniging is geaccordeerd. Deze afdeling stelt voor om ongehuwde predikanten een aanvangswedde van f 1.800 per jaar te geven en gehuwden daarop een toelage te verstrekken.

Mr. G. Vixseboxse, lid van het hoofdbestuur en vice-voorzitter van de Vereniging, hield een inleiding over dit onderwerp. Hij verwijst daarbij naar de onvrede bij een aantal kerkvoogdijen die ertoe geleid heeft dat een Vereniging van Protesterende Kerkvoogdijen is opgericht.

Het uitgangspunt voor de nieuwe regeling die door de Raad van Beheer wordt voorgesteld, is gebaseerd op het feit dat de predikant als een academisch gevormd persoon moet worden beschouwd. Het uitgangspunt is dan ook een *minimum* traktement in te stellen. Na de inleiding van de heer Vixseboxse volgt er een gedachtewisseling. Sommige aanwezigen vinden het jammer dat de verplichte bijdrage gebaseerd wordt op het totaal aantal leden en niet op dat van de lidmaten. Verder zijn er aanwezigen die de verschillen in de voorgestelde klasse indeling van traktementen te groot vinden.

Tenslotte houdt de heer Vixseboxse een inleiding over de hoofdelijke omslag (= kerkelijke belasting) waarbij wordt voorgesteld daarin een hoofdgeld te vragen.

Financiële draagkracht

Tijdens de ledenvergadering van 31 oktober 1933 wordt in negatieve zin gesproken over het concept-reglement Predikantstraktementen. Het afdelingsbestuur is teleurgesteld in het hoofdbestuur dat dit concept-reglement niet behandelde op de algemene vergadering van de Vereniging die in 1933 in Zwolle plaatsvond.

Omdat de financiële problemen in met name de kleine gemeenten steeds grotere vormen aannemen, besloot de synode om tijdelijk de tweejaarlijkse periodieke verhoging van de predikantstraktementen te verlagen van f 160 naar f 120.

De provincie Groningen telt 151 hervormde gemeenten, waarvan 44 procent gemeenten met minder dan 500 zielen. Het hoofdbestuur vraagt aan het afdelingsbestuur van Groningen een opgave van die kleine gemeenten die een combinatie (pastorale samenwerking waarbij iedere gemeente haar eigen zelfstandigheid behoudt) zouden kunnen aangaan. Deze combinatievorming komt, aldus het hoofdbestuur zowel de betreffende gemeente als de predikant ten goede. Ondanks het feit dat er tegen dit voornemen bezwaren bestaan, besluit het afdelingsbestuur deze opgave aan het hoofdbestuur te verstrekken, zodat de Vereniging hierover met de synode van de Kerk verder van gedachten kan wisselen.

In de daarop volgende bestuursvergadering van 23 januari 1934 wordt besloten de volgende gemeenten voor een combinatie voor te dragen:

- Meedhuizen en Weiwerd, traktement f 3.000
- Aduard en Dorkwerd, traktement f 4.000
- Ezinge en Ferwerd, traktement f 4.000
- Grijpskerk en Niezijl, traktement f 4.000
- Oldehove en Niehove, traktement f 3.500
- Lutjegast met Niekerk of Sebaldeburen, traktement f 4.000

Hervormde Walfriduskerk Bedum (11^e eeuw).

- Appingedam en Solwerd, traktement f 5.000
- Jukwerd en Krewerd, traktement f 4.000
- Eenum en Zeerijp, traktement f 3.000
- Ten Boer en Thesinge, traktement f 3.000
- Noordwolde en Bedum, traktement f 5.000
- Breede en Den Andel, traktement f 4.000
- Eppenhuisen en Zandeweer, traktement f 4.500
- Baflo en Tinallinge, traktement f 4.500
- Obergum en Winsum, traktement f 4.500.

Streekvergadering

Voor de drie noordelijke provincies Groningen, Friesland en (Noord) Drenthe werd op dinsdagmiddag 27 februari 1934 om 12.00 uur in restaurant "De Pool" aan de Grote Markt te Groningen een streekvergadering belegd. Behandeld werden het onderwerp "De dodehandsbelasting op de kerkvoogdigoederen en de pastoriegoederen", waarover ds. mr. C.J. Bartels een inleiding hield. Over het onderwerp "De predikantstraktementen en de combinatie van kleine gemeenten" hield mr. A. de Jong een referaat. De uitnodiging werd verzonden aan alle kerkvoogdijen en predikanten uit de drie noordelijke provincies.

Tijdens die bijeenkomst stelden de aanwezigen zich op het standpunt dat ook de goederen, die het gebruik van de kerkgebouwen (die waren al vrijgesteld!) mogelijk maakten, van belasting vrijgesteld dienen te zijn. De opbrengsten van deze goederen worden gebruikt om in de kosten van de eredienst te kunnen voorzien. Daarom past het niet wanneer de Staat daar een belasting oplegt. De aanwezigen namen daar een motie met bovengenoemde strekking aan.

Kerkje te Jukwerd (1866), nu in gebruik als kunstatelier.

Modaliteit

Op de algemene ledenvergadering van 13 juli 1934 te Groningen komt het punt van de samenstelling van het Provinciaal College van Toezicht op het beheer van de kerkelijke goederen en fondsen in de provincie Groningen aan de orde. De voorzitter van de afdeling zou graag zien dat, nu het College van toezicht overwegend uit vrijzinnige leden bestaat, ook het rechtzinnige smaldeel beter in dit College wordt vertegenwoordigd. Verder is de vergadering van mening dat dit College te veel door personen uit de

Kerkgebouw 't Zandt (13^e eeuw).

stad Groningen wordt gevormd.

Voorts worden er opmerkingen gemaakt over het feit dat bepaalde personen die lid zijn van het College van Toezicht nooit op de vergadering van dit College aanwezig zijn. Ondanks het feit dat de voorkeur uitgaat naar een grotere vertegenwoordiging van de rechtzinnigen, verandert er in de samenstelling van dit College niet veel.

Informatie over dodehandsbelasting

Op de ledenvergadering die op 4 december 1934 in Groningen werd gehouden en door ruim 50 kerkvoogden werd bijgewoond, hield mr. A. de Jong, secretaris van het hoofdbestuur van de Vereniging, een inleiding over de dodehandsbelasting, een belasting geheven op inkomsten uit bezit dat vaak uit erfenissen is verkregen. Hij had zijn gesprekspunten uitgewerkt en in een circulaire verwerkt die aan het begin van de vergadering werd uitgedeeld. Deze bezittingen zijn ooit geschonken voor het onderhoud van het kerkgebouw (*kerkvoogdijgoederen*) of ten behoeve van het inkomen van de predikant (*pastoriegoederen*) of de koster (*kosterijgoederen*). De verhuur of verpachting van deze bezittingen leveren huur en pacht op, spaargelden en belegd vermogen brengen rente en dividend. Van 1934-1939 werden deze inkomsten met een "Belasting van de Dode Hand" belast, waar de kerkvoogden flink bezwaar tegen maakten.

Hierna volgde een boeiende discussie waarbij o.m. gevraagd werd of de dodehandsbelasting ook geheven wordt over de opbrengsten van het fonds begraafplaatsen, waarop de heer De Jong in bevestigende zin antwoordt. De volgende vraag was dat de kerkelijke gemeente grond bouwrijp heeft gemaakt en daarop enkele woningen heeft laten bouwen. De vraag is wat daarvan moet worden opgegeven. Het antwoord was dat men een waarde op moet geven die realistisch is, waarbij werd gesuggereerd "Doe de aangifte een beetje aan de lage kant, soepel toepassen".

Verder was er een vraag over de bestemming van het Fonds begraafplaatsen die ook in 2013 nog actueel is. De kerkvoogdij heeft graven uitgegeven en de grafrechten in één keer afgekocht en aan het Fonds verplichtingen uitgegeven graven toegevoegd. De vraag was of een deel van het geld aangewend mag worden voor herstel van de kerk en pastorie. Terecht werd er dan ook op gewezen dat deze

Kerkje Fransum
(13e eeuw).

reserve een bestemmingsreserve is voor aangegane verplichtingen jegens recht-hebbenden.

Groningen helpt Elst Utr.

In de jaren dertig van de vorige eeuw speelde zich in de hervormde gemeente Elst (Utr.) een kwestie af die in die tijd "De zaak Elst" werd genoemd. Er werd zelfs over "schandaal" gesproken. Wat was namelijk het geval? De pastorie met tuin, het catechisatiegebouw en de grond waarop de kerk was gebouwd, dreigden in het openbaar aan de hoogstbiedende te worden verkocht, omdat de voormalige predikant niet zijn traktement kreeg dat hem bij zijn indiensttreding in Elst Utr. was toegezegd, namelijk op basis van het Reglement op de predikantstraktementen.

De predikant werd aangesteld voor een bedrag van f 2.500, waarvan f 800 rijkstraktement, zodat f 1.700 ten laste van de hervormde gemeente bleef. De gemeente bleef in gebreke bij de betaling aan de predikant en toen de predikant in 1930 de gemeente verliet, was er een achterstand van f 3.200. De predikant dagvaardde zijn voormalige gemeente, met als gevolg dat eerst de Rechtbank en later het Gerechtshof de rechtmatigheid van de aanspraken van de predikant erkenden, zodat hem volgens uitspraak van het Hof een bedrag van ongeveer f 4.000 toe zou komen. De predikant liet beslag leggen op de eigendommen van de hervormde gemeente Elst Utr. Dit betrof de pastorie met tuin, het catechisatielokaal en de grond waarop de kerk is gebouwd.

Door bemiddeling van de arbitragecommissie van de Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK) werd een akkoord bereikt. De predikant nam genoegen met een bedrag van ongeveer f 2.800, waarvan de hervormde gemeente Elst Utr. zelf maximaal f 2.000

*Kerkgebouw Niebert
(1385).*

bijeen kon brengen. Het restant, verhoogd met kosten die de VVK gemaakt had, bedroeg circa f 1.000.

Het hoofdbestuur van de VVK wendde zich vervolgens tot de kerkvoogdijen om deze ontbrekende f 1.000 bijeen te brengen. In de bestuursvergadering van de afdeling Groningen van 15 oktober 1935 kwam het verzoek van het hoofdbestuur ter sprake en unaniem besloot het afdelingsbestuur om de kerkvoogdijen in de provincie Groningen op te roepen hieraan een bijdrage te verlenen. Op de ledenvergadering van 10 december 1935 wordt gemeld dat, dankzij de medewerking van veel plaatselijke kerkvoogdijen, het benodigde geld vrijwel geheel bijeen is gebracht.

Pachtzaken

Voor o.m. de Groningse kerkvoogden die zeker een groot aantal jaren geleden met pachtzaken hadden te maken, was een goede voorlichting op het gebied van pacht van cruciale betekenis. Zeker voor die tijd, toen in veel noordelijke gemeenten de pachtopbrengst een wezenlijk onderdeel van de inkomsten van de gemeente vormde. Het afdelingsbestuur had voor dit onderwerp dat op ledenvergadering van 10 december 1935 werd behandeld, de secretaris van de Vereniging van Kerkvoogdijen, mr. A. de Jong, uitgenodigd.

De heer De Jong was in Groningen een graag geziene gast, want in die tijd bezocht hij vrijwel elke ledenvergadering van de afdeling waar hij over diverse uiteenlopende onderwerpen een inleiding hield. De heer De Jong wijst erop dat de tijden veranderd zijn. De overheid moet tijdens deze crisisjaren vrijwel overal in gekend worden. Bij aan- of verkoop van goederen is een vergunning nodig. Hierna geeft hij een uiteenzetting over de aangepaste regelgeving van de Pachtwet. "Veel zal er in de toekomst veranderen en zullen door de landeigenaren, veel meer dan nu het geval is, z.g. zetboeren worden aangesteld. Ook de hypotheekrente en de huishuren zul-

Kerkgebouw protestantse gemeente Roodeschool (1950).

len door de overheid worden vastgesteld. Onze regering probeert alles om de mensen, als gevolg van de crisis, door alles heen te helpen, maar veel begint vast te lopen", aldus de heer De Jong.

Lidmaatschap provinciale afdeling

Een gemeente die nu lid is van de VKB, is auto-

matisch ook lid van de betreffende provinciale afdeling waartoe zij behoort. Maar zo'n 75 jaar geleden was dat anders geregeld. Toen moest het afdelingsbestuur zelf in de eigen regio acquisitie voeren dat gemeenten (kerkvoogdijen) ook lid werden van de afdeling. In Groningen waren er 24 kerkvoogdijen lid van de afdeling, terwijl het aantal kerkvoogdijen dat bij de landelijke Vereniging (de secretaris van de afdeling spreekt in de jaarstukken vaak onterecht van "de Bond", wanneer hij het hoofdbestuur van de Vereniging bedoelt) in 1935 was aangesloten, circa 50 bedroeg. Maar de secretaris, de heer H. Steenborg, kon eind 1935 melden dat zich het afgelopen jaar 5 kerkvoogdijen als lid hadden aangemeld, zodat het ledental eind 1935 op 29 kwam.

Algemene vergadering in Breda

Op de ledenvergadering van de afdeling Groningen van 21 april 1936 wordt de convocatie van het hoofdbestuur besproken dat in mei de algemene vergadering in Breda gaat houden. Dat leidt tot hevige discussies ondanks het feit dat de voorzitter van de afdeling, de heer S.K. Westerdijk, toezegt dat er tegen een gereduceerd tarief per openbaar vervoer gereisd kan worden. Hij licht toe dat het hoofdbestuur hiervoor gekozen heeft om de leden uit het zuidelijke deel van het land wat tegemoet te komen.

De afgevaardigde van Grijpskerk vindt dat de Vereniging haar leden gratis vervoer moet bieden, waarop de voorzitter reageert dat dit alleen mogelijk is wanneer de contributie flink wordt verhoogd. Een andere afgevaardigde vindt dat de agenda van het hoofdbestuur vaak minder actuele onderwerpen bevat.

De vertegenwoordiger van Grijpskerk blijft van mening dat alleen de rijke kerkvoogdijen deze reiskosten kunnen betalen. Hij wijst erop dat de reiskosten niet van die omvang zijn dat zij voor armlastige kerkvoogdijen een belemmering vormen. De afgevaardigde van Winschoten stelt voor om een volgend jaar de algemene vergadering in Groningen te houden. De voorzitter zegt toe deze suggestie in het hoofdbestuur aan de orde te zullen stellen.

Sebastiankerk
Bierum (13^e en
14^e eeuw).

In diezelfde vergadering deelt de voorzitter mee dat een onderzoek wordt ingesteld naar de tarieven voor de levering van elektriciteit. Deze blijken in verschillende gemeenten nogal uiteen te lopen. Zo betaalt Groningen f 0,22 per KWU voor licht en verwarming; Nieuw-Stadskanaal f 0,40 voor licht; Adorp f 0,05 voor licht en f 0,03 voor verwarming en een vast bedrag, terwijl Tjamsweer f 0,05 voor verwarming en f 0,20 voor licht betaalt.

Tijdens de najaarsvergadering van 3 november 1936 deelt de voorzitter mee dat het hoofdbestuur besloten heeft de algemene vergadering 1937 in Leeuwarden te houden. Daarmee wordt dan tegemoet gekomen aan degenen die in het noorden van het land wonen.

Bezwaren tegen Raad van Beheer wegnemen

De najaarsvergadering van de afdeling Groningen vond op 7 december 1937 plaats. Voorzitter S.K. Westerdijk mocht 94 personen verwelkomen, hetgeen een zeer grote opkomst betekent. Na enkele mededelingen van huishoudelijke aard, geeft hij het woord aan mr. G. Vixseboxse, lid van het dagelijks- en hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen. De heer Vixseboxse, die in het dagelijkse leven ondernemer is van een groot bedrijf, wijst er op dat ook de Kerk moeilijke tijden doormaakt, terwijl de ontkerkelijking zich uitbreidt. Daarom is het een zaak van primair belang dat alle gemeenten ervoor zorgen dat zij een eigen predikant hebben. Het is ook dringend gewenst dat alle bezwaren en belemmeringen die er zijn tegen de kerkelijke reglementen worden weggenomen. Daarom zal het hoofdbestuur van de Vereniging als bemiddelaar fungeren en organiseert het een aantal streekvergaderingen om een goed contact met de basis te hebben. Na 1920 is de

Kerk van Beerta
(1506).

nieuwe regeling tot stand gekomen die uniformiteit biedt in de salarisregeling van predikanten. Bij de invoering van dit reglement is o.a. de aanvangswedde ten laste gekomen van de gemeenten, terwijl kindergelden en periodieke verhoging uit de centrale kas worden gevoteerd.

De heer Vixseboxse wijst erop dat er geen bezwaar bestaat tegen de centrale kas. De Vereniging van Protesterende Kerkvoogdijen heeft daar overigens wel problemen mee. Mede naar aanleiding van het proces Ouddorp is geconstateerd dat het Reglement voor de predikantstraktementen door de Raad van Beheer op legale wijze tot stand is gekomen en het derhalve niet relevant is hier langer bezwaar tegen te maken.

De Raad van Beheer voor de predikantstraktementen, die destijds door de generale synode was ingesteld, had tot taak financiën bijeen te krijgen voor de financiering van de Centrale Kas van de predikantstraktementen. De bijdrage die de hervormde gemeenten, dus in feite de kerkvoogdijen, daaraan moesten betalen, werden naar draagkracht berekend. In het voorjaar kregen de kerkvoogdijen formulieren toegezonden waarop zij hun inkomsten van het afgelopen jaar moesten vermelden. Die gegevens vormden de basis voor de berekening van de bijdragen.

Overigens was er bij veel kerkvoogdijen verzet tegen deze Raad van Beheer die de gemeenten naar hun mening forse aanslagen oplegde. En wanneer de gemeenten die bijdrage niet betaalden, dan had de synode als stok achter de deur een machtsmiddel ingevoerd, namelijk dat de gemeente ingeval van vacature van de predikant, geen toestemming zou krijgen een predikant te beroepen. Het verzet was zo groot dat in 1924 een Vereniging van Protesterende Kerkvoogdijen werd opgericht.

Maar door de uitspraak van de burgerlijke rechter, die de rechtsgeldigheid van het Reglement op de Predikantstraktementen erkend had, was daarmee de taak van de Vereniging van Protesterende Kerkvoogdijen afgelopen en rond 1933 is deze vereniging dan ook ter ziele gegaan.

Hervormde kerk Bourtange (1869).

Tijdens de najaarsvergadering van 1937 constateerde de heer Vixseboxse dat ondanks alle kritiek die men op de nieuwe regeling kan hebben, deze regeling voor alle kerkvoogdijen bindend is. Het hoofdbestuur en de Raad van Beheer vinden het teleurstellend dat het reglement nog door veel gemeenten niet wordt nageleefd. Dit werkt in het nadeel van de gemeenten, alsmede voor de jongere predikanten die pas begonnen zijn. Daarom heeft het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen besloten te bevorderen dat alle gemeenten deze regeling gaan toepassen, aldus de heer Vixseboxse die daarna een aantal vragen van aanwezige kerkvoogden beantwoordt.

Fraudeverzekering

De Vereniging heeft vanaf het begin van haar bestaan veel aandacht besteed aan het scheppen van voorzieningen, ook in de sfeer van de verzekeringen. Zij begon daarmee in 1927 toen er een verzekeringscommissie is geïnstalleerd die de mogelijkheden voor een storm- en brandverzekering ging onderzoeken en vervolgens haar bemiddeling ging aanbieden bij het tot stand brengen van deze verzekeringen. Daarna is de Vereniging begonnen met haar bemiddeling te verlenen bij de z.g. Variaverzekeringen. De eerste polis die tot stand kwam was in 1937 bij de fraudeverzekering. Een circulaire van het hoofdbestuur om tot deze polis toe te treden, werd in de algemene vergadering van de afdeling op 10 mei 1938 besproken. Meegedeeld wordt dat het hoofdbestuur een polis voor fraudeverzekering tot stand heeft gebracht die tot een verzekerd bedrag van maximaal f 5.000 per schade het verlies van geld en/of geldswaardig papier dekt. De jaarpremie bedraagt f 7,50 per gemeente. Hierna volgt een uitgebreide discussie waaruit geconstateerd kan worden dat niet alle kerkvoogdijen doordrongen zijn van de noodzaak tot het sluiten van deze verzekering.

De administratie van de gemeente

Tijdens de voorjaarsvergadering die op 2 mei 1939 in Groningen werd gehouden, hield de penningmeester van de Vereniging, de heer C. van Harderwijk, een inleiding over de financiële administratie. Aanvankelijk zou mr. A. de Jong komen, maar die bleek verhinderd te zijn. De heer Van Harderwijk wijst er op dat er in de laatste 20 jaar op dit terrein veel veranderd is. Er zijn modellen voor een begroting en rekening gekomen, een rekeningschema zodat alle bedragen op een juiste wijze verantwoord kunnen worden. Ook gaat de heer Van Harderwijk in op het bijhouden van een bevolkingsregister in de Nederlandse Hervormde Kerk dat in veel gemeen-

Pancratiuskerk Godlinze (13^e eeuw).

ten te wensen overlaat. Met name voor de inning van de hoofdelijke omslag (= kerkelijke belasting) is het van groot belang dat ook deze administratie correct is opgezet.

Na een boeiende discussie sluit de voorzitter deze bijeenkomst af door een oproep aan de aanwezigen te doen om de algemene vergadering van de Vereniging te bezoeken die deze maand in Utrecht wordt gehouden.

Hij wijst in dit verband nog op de verlaagde tarieven van reizen per openbaar vervoer, waardoor het voor kerkvoogden extra aantrekkelijk is om de reis naar Utrecht per trein af te leggen.

Bestuur en beheer (2)

Tijdens de afdelingsvergadering van dinsdagmiddag 21 november 1939, die in "De Pool" te Groningen werd gehouden, hield de secretaris

van het hoofdbestuur, mr. A. de Jong, een inleiding over het onderwerp "De kerkvoogdij als beheersorgaan van de gemeente". Het onderwerp stond in het teken van Bestuur en beheer waarover de afgelopen jaren veel te doen was.

De heer De Jong wees in dit verband op de synodevergadering van 1938, waarbij zij, dankzij het uitstekende advies van prof. dr. Haitjema, een nieuw conceptreglement op het plaatselijk kerkvoogdelijk beheer verwierp.

Ondertussen heeft de synode zelf uitgemaakt dat zij bevoegd is om het beheer te regelen, zij het na overleg met de betreffende kerkelijke instanties.

De heer De Jong kondigt aan dat de VVK zich de komende tijd zal bezig houden met de beantwoording van de vraag of het beheer ondergeschikt moet worden aan het bestuur. De VVK zal hier nimmer aan mee willen werken. Verder wil de VVK duidelijkheid over de verhouding tussen bestuur en beheer. Tussen beide colleges behoort samenwerking te bestaan, een samenwerking die plaatselijk op vrijwillige basis tot stand moet worden gebracht en door de synode erkend en bevorderd moet worden.

Het hoofdbestuur van de VVK wil met kracht aan deze samenwerking werken. Als voorbeelden van goede samenwerking, verwijst hij naar de samenwerking tussen VVK en de Raad van Beheer en die tussen VVK en de provinciale colleges van toezicht (op het beheer van de kerkelijke goederen en fondsen).

Na deze inleiding op deze afdelingsvergadering die door 32 kerkvoogdijen werd bezocht, volgde een boeiende discussie.

Kerkje Den Horn
(1862).

Dodehandsbelasting weg

In het gecombineerde nummer van "Het Maandblad" van januari/februari 1940 is een publicatie opgenomen waaruit blijkt dat de regering besloten heeft, na fel verzet van o.m. de Vereniging van Kerkvoogdijen, de dodehandsbelasting in te trekken.

Zes jaar lang (1934-1939) werden de beheerders van kerkvoogdijen, diaconieën, pastorieën en beheerders van andere kerkelijke fondsen belast met deze belasting die de Nederlandse Hervormde Kerk jaarlijks ruim f 150.000 kostte, met als gevolg dat zij f 1 miljoen armer zijn geworden.

In elk geval is komen vast te staan dat de kerkvoogdijen in het geheel niet rijk zijn, zoals nogal eens werd beweerd. Maar het fabeltje van de rijke kerkvoogdijgoederen is het meeste gevoed in de kring van de predikanten. Sommige van hen beweerden dat *"over het algemeen geen slechtere wezens waren onder de zondaren die de kerken vullen, dan de kerkvoogden. Zij zaten maar op rijke fondsen en hielden de dominees arm"*.

Maar de Bond van Nederlandse Predikanten "vond de dodehandsbelasting prachtig, niet om redenen van het kerkelijk belang, maar voor de belangen van de staat. De Federatie van Diaconieën hield zich op de vlakte. Er waren ook omstandigheden waardoor zij moeilijk anders kon. Niettemin betaalden de diaconieën gezamenlijk zo'n f 30.000 hieraan".

Maar de synode en de Vereniging van Kerkvoogdijen stonden zij aan zij. Mede dankzij de inzet van de voorzitter van de VVK, de heer J.A. Bakker, werd dit resultaat van intrekking van deze belasting bereikt. "Hiermee is dus bewezen dat iets moois bereikt kan worden wanneer synode en VVK samenwerken", aldus de publicatie.

Hervormde kerk
Dorkwerd (1648).

Liturgie

Tijdens de ledenvergadering van 16 april 1940, die slechts door 17 kerkvoogden werd bezocht, werd het onderwerp Liturgie behandeld door ds. J. de Vor uit Roden. De voorzitter, die de inleider bedankte, had liever iets meer in diens inleiding vernomen over de taak van de kerkvoogden in relatie met dit onderwerp en of het houden van liturgische diensten hogere kosten met zich brengt. Ds. De Vor deelt mee dat er geen extra kosten zijn, maar wel dat het geestelijk leven door een nieuwe aanpak van de liturgie tot grotere bloei kan komen.

Bestuur en beheer (3)

Als gevolg van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, voor Nederland op 10 mei 1940, mochten er de eerste tijd op last van de bezetter geen bijeenkomsten worden gehouden met 20 en meer personen. Het hoofdbestuur van de Vereniging besloot dat niet te doen en ook de afdelingsbesturen volgden dat advies op. Later moest voor dergelijke bijeenkomsten bij de autoriteiten een vergunning worden aangevraagd. Groningen moest dat doen bij de procureur-generaal fungerend directeur van de politie te Groningen. Dat was het geval voor de ledenvergadering van 6 mei 1941 die door 40 kerkvoogden vertegenwoordigende 30 kerkvoogdijen werd bezocht. De voorzitter van het hoofdbestuur, de heer J.A. Bakker, hield een inleiding over het onderwerp "Bestuur en beheer". De historische achtergrond laat de heer Bakker buiten beschouwing omdat die in 1939 uitvoerig door de secretaris is behandeld. Het gaat er om dat kerkenraad en kerkvoogdij, in het belang van de gemeente die zij samen willen dienen, nauwer met elkaar gaan samenwerken. Ook op landelijk niveau wordt deze kwestie besproken waarbij de Vereniging van Kerkvoogdijen nauw betrokken is. De heer Bakker deelt mee dat ondanks het feit dat het hoofdbestuur van de Vereniging voorstander is van nauwere samenwerking tussen kerkenraad en kerkvoogdij, de Vereniging *tegen* een fusie van beide organen is. Tenslotte roept de heer Bakker de aanwezigen op dat kerkenraden en kerkvoogdijen op plaatselijk vlak intensief gaan samenwerken, "waarbij ook kerkvoogden als dienaren der Kerk tot het geestelijk welzijn bijdragen", aldus de heer Bakker.

*Protestantse kerk
van Doezum
(12^e eeuw).*

Streekvergadering trok veel belangstelling

De op 16 september 1941 in "De Pool" te Groningen gehouden streekvergadering trok veel belangstelling. De vergadering werd door circa 180 personen bezocht, voornamelijk kerkvoogden en enkele predikanten en overige kerkenraadsleden.

De voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen, de heer J.A. Bakker, hield een inleiding over het onderwerp "De concept-regelingen inzake de rechtspositie en bezoldiging van de predikanten in de Nederlandse Hervormde Kerk".

Ledenwerving

Tijdens de ledenvergadering van de afdeling die op 26 mei 1942 in Groningen werd gehouden, deelt voorzitter Westerdijk mee dat er inmiddels 1.000 kerkvoogdijen lid van de Vereniging van Kerkvoogdijen zijn. Er zijn nog zo'n 400 kerkvoogdijen (28 pct.) die geen lid van de Vereniging zijn. Het bestuur van de afdeling wil graag meehelpen om de niet-leden in Groningen te bezoeken, maar het vervoermiddel, de auto (het was oorlog) ontbreekt. Daarom spoort de voorzitter de aanwezige leden aan om kerkvoogdijen in hun omgeving die geen lid zijn, te gaan bezoeken. Het bestuur heeft nog pogingen ondernomen om een inleider van buiten Groningen te benaderen om te spreken, maar de reisfaciliteiten lieten dit niet toe.

Reglement predikantstraktementen

Op 15 december 1942 is er een streekvergadering die door de voorzitter van het hoofdbestuur, de heer J.A. Bakker, geopend wordt en waar ds. mr. C.J. Bartels een inleiding houdt over o.m. de nieuwe Regeling voor de predikantstraktementen. Als oud-directeur van de Raad van Beheer is hij zeer goed op de hoogte van de consequenties van deze regeling, met name voor de kerkvoogdijen (= gemeenten). Het nieuwe reglement is een eindproduct van veel overleg en besprekingen waarbij

beide partijen (de predikanten en de gemeenten) tot een compromis moesten komen.

Bijna een jaar later houdt de heer J.G. Jansonius, lid van het hoofdbestuur en woonachtig in Huizum, op de algemene vergadering van de afdeling van 16 december 1943 een inleiding waarbij hij de nieuwe Regeling voor de predikantstraktementen bespreekt.

15 Jaar afdeling Groningen

In het jaarverslag van de afdeling over 1943, dat op de algemene vergadering van 5 mei 1944 werd uitgebracht, meldt de secretaris, de heer H. Steenborg, dat de afdeling Groningen, opgericht in 1829 (hij bedoelde: 1928) nu 15 jaar bestaat.

Tijdens de ledenvergadering van 5 mei 1944 behandelt de voorzitter o.m. een circulaire van het hoofdbestuur over het Zuiderzeefonds. Inmiddels hebben 15 kerkvoogdijen een jaarlijkse bijdrage toegezegd van f 320, terwijl er 17 kerkvoogdijen een eenmalig bedrag hebben gegeven van f 923,75.

Wederopbouw van verwoeste en beschadigde kerken

Na mei 1945 bleek al spoedig dat de schade die door de oorlog aan kerken en kerkelijke gebouwen was toegebracht, aanzienlijk was. Er waren 150 kerken en meer dan 100 pastorieën verwoest dan wel zwaar beschadigd. Naast de directe gevolgen van het oorlogsgeweld, was er de ontwrichting van het kerkelijk leven door de afwezigheid van ambtsdragers, de evacuatie, de inundatie, e.d. De Urgentieraad, die door de synode was ingesteld, vond het belangrijk een Restauratiecommissie in het leven te roepen om de getroffen gemeenten te helpen bij de wederopbouw.

Deze Restauratiecommissie was gevormd door:

- ds. K.H.E. Gravemeijer en ds. A.J. Wormgoor, namens de synode;
- mr. M.Ch. de Jong, namens de Vereniging van Kerkvoogdijen;
- J.P. Royer, namens de Colleges van Toezicht;
- W.J. Hemmes, namens de Federatie van Diaconieën;
- A.W. Kamp, secretaris van de schade-enquêtecommissie te Leiden;
- prof. mr. F. de Vries te Amsterdam;
- dr. H.M.J. Wagenaar te 's-Gravenhage;
- mr. G.A.J. ter Linden, secretaris.

Als bouwkundig adviseur in wederopbouwzaken werd benoemd ir. A.R. Hulshoff, stadsarchitect van Amsterdam. In augustus 1945 werd een eerste wederopbouwcollecte gehouden waaraan 502 hervormde gemeenten meededen en die een bedrag van ruim f 400.000 opbracht, ofwel bijna f 800 per gemeente.

Eerste vergadering na de bevrijding

Op 14 november 1945 kwam de afdeling voor het eerst na de bevrijding bijeen in een van de bovenzalen van de Martinikerk te Groningen. Zij werd bezocht door 46 kerkvoogden vertegenwoordigende 28 kerkvoogdijen. Naast afdoening van enkele huishoudelijke zaken werd een overzicht gevraagd van de schade die tijdens de oorlog aan kerken, pastorieën en andere kerkelijke gebouwen is toegebracht. Verder kwam ook het weghalen van kerkklokken door de Duitsers aan de orde.

*Kerk
Wehe-Den
Hoorn (13^e
eeuw).*

Verschillende klokken waren inmiddels weer in de torens aangebracht. De bekende klokkengieterij Van Bergen in Heiligerlee had veel klokken in reparatie.

Tijdens de rondvraag meldde de penningmeester dat 17 kerkvoogdijen nalatig waren gebleven om hun toegezegde bijdrage voor het Zuiderzeefonds te betalen en vroeg dit alsnog te doen.

Oorlogsschade

De eerste ledenvergadering na de bevrijding werd dus gehouden op 14 november 1945 in de Martinikerk van Groningen waarbij de voorzitter het grote moment van de bevrijding memoreert. Het hoofdbestuur heeft kort na de bevrijding een circulaire aan de leden laten uitgaan over de omvang van geleden oorlogsschade. De vertegenwoordiger van Nieuwolda meldt dat de schade aan de kerk en de pastorie totaal op f 14.577 komt. De vertegenwoordiger van Hoogezand meldt een beperktere schade van f 1.450.

De voorzitter wijst er in dit verband op dat in de regio van Groningen de schade aan kerkelijke gebouwen aanzienlijk geringer is dan die in overige delen van het land. De totale schade aan kerkgebouwen wordt op f 40 miljoen geschat. Hij verzoekt de kerkvoogdijen om regelmatig te collecteren voor de wederopbouw van deze vernielde kerkgebouwen. Ook roept hij kerkvoogden op om bijbels en kerkboeken te verzamelen en deze af te staan aan die gemeenten die nergens meer over beschikken.

Vergadering in Martinikerk

Op dinsdagmiddag 1 oktober 1946 werd om 13.30 uur in de Martinikerk te Groningen de jaarvergadering gehouden waarbij 45 kerkvoogden vertegenwoordigende 34 kerkvoogdijen aanwezig waren. De beide inleiders, te weten mr. A. de Jong en C. van Harderwijk, zouden per vliegtuig aangekomen zijn, maar de mist belette dat.

Om 15.00 uur arriveerden ze allebei. Mr. De Jong hield een inleiding en wees op de toekomstige taak van de ouderling-kerkvoogd, die alleen maar in omvang zal toenemen omdat hij ook met geestelijke aspecten van het kerkelijk leven te maken krijgt. Ook krijgt de kerkvoogd meer zeggenschap bij de algemene financiën van de kerk. In elke classis zal een financiële commissie worden benoemd waarin ook een kerkvoogd zitting zal hebben.

De heer Van Harderwijk noemt de oorlogsschade. Er zijn ongeveer 420 kerken verwoest of zwaar beschadigd, waarvan de herstelkosten op circa f 50 miljoen worden begroot. Hij wees daarbij op de gezamenlijke verantwoordelijkheid er aan mee te werken dat het bedrag om de aangerichte schade gezamenlijk te herstellen, samen wordt opgebracht.

Tenslotte wees hij nog op het Instituut voor religieuze en kerkelijke kunst en op het in te stellen pensioenfonds voor kerkelijke medewerkers.

Adoptieregeling

Tijdens de algemene ledenvergadering van 10 november 1947 wordt gesproken over een adoptieregeling voor de door de oorlog getroffen gemeenten. De aanleiding hiertoe vormde enkele vragen van kerkvoogdijen. Het bestuur zal mr. G.A.J. ter Linden, die inmiddels tot secretaris van de Bouw- en Restauratiecommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk was benoemd, hiervoor benaderen om over dit onderwerp een inleiding te houden.

Zorg voor de monumentale kerkgebouwen

Op diezelfde ledenvergadering van 10 november 1947 houdt prof. dr. J.H. Semmelink, kerkelijk hoogleraar aan de Rijksuniversiteit van Groningen, een inleiding over die zaken die aan de kerkvoogd zijn toevertrouwd.

“Ons is toevertrouwd de zorg voor het kerkgebouw, de pastorie, de kosterwoning, het kerkhof en daarnaast het traktement van de predikant, het salaris van de koster, organist en diegenen die werkzaamheden voor de kerkvoogdij verrichten. Het meest daarbij springt in het oog het kerkgebouw omdat dat herkenbaar is voor de kerkelijke gemeente. De ene predikant gaat en de ander komt, maar de preekstoel blijft eeuwen achtereen staan. Koster en organist worden vervangen als ze te oud worden, maar het kerkgebouw en het orgel blijft voor het nageslacht bewaard. Het ene geslacht gaat en het andere geslacht komt, maar het kerkgebouw blijft.

Wij hebben het voorrecht dat wij in onze provincie over mooie oude kerkgebouwen beschikken. Ons voorgeslacht heeft daarvoor grote offers gebracht om zo'n gebouw te stichten. Wij zijn verplicht om het zo goed mogelijk te onderhouden en ervoor te zorgen dat het aan zijn bestemming blijft beantwoorden”, aldus professor Semmelink.

Martinikerk Groningen (1225).

Bestuur en beheer (4)

Op vrijdagmiddag 21 mei 1948 hield de afdeling Groningen een buitengewone algemene vergadering die door 122 kerkvoogden vertegenwoordigende 84 kerkvoogdijen werd bijgewoond. Het onderwerp voor die bijeenkomst was "Het beheer in de nieuwe kerkorde".

Van de zijde van het hoofdbestuur wordt ervoor gepleit om het financieel beheer als het ware in te bedden in de kerkenraad omdat in de huidige situatie twee instanties (de kerkenraad en de kerkvoogdij) volkomen langs elkaar heen werken, terwijl beide instanties zich ten dienste van de plaatselijke gemeente opstellen. Een regeling die beoogd wordt, betekent dat de kerkvoogden zitting in de kerkenraad gaan nemen en dat zij als het ware een bijzondere taak krijgen toebedeeld, namelijk die van ouderling-kerkvoogd.

Namens het hoofdbestuur hield prof. dr. J.H. Semmelink, die tevens lid van het hoofdbestuur was, een inleiding. Hij verwees naar een grote bijeenkomst die het hoofdbestuur in Utrecht over dit onderwerp organiseerde en door circa 700 kerkvoogdijen werd bijgewoond.

Ondanks het feit dat op dit bijeenkomst de meningsvorming over het voorstel van het hoofdbestuur inzake de nieuwe beheersregeling duidelijk naar voren kwam, wil het hoofdbestuur ook de visie kennen van de afdelingsbesturen. Daardoor wordt voorkomen dat men gaat zeggen dat deze regeling van bovenaf wordt opgelegd. Hij schetste een historisch overzicht over de beheersvorm vanaf de nationale synode van Dordrecht (1618/1619), de Franse tijd waarbij een scheiding kwam tussen Kerk en Staat. In 1816 werd een nieuwe bestuursvorm ingesteld, waarbij ook een regeling van het beheer kwam. Plaatselijk zouden kerkvoogden met medewerking van notabelen het financieel beheer voeren, terwijl er in iedere provincie Provinciale Colleges van Toezicht werden ingesteld, waarbij de Koning als Opperkerkvoogd het toezicht over het gehele land hield. Doordat de regering zich in 1869 terugtrok en het

Nieuwe kerk
Groningen
(1665).

toezicht onvoldoende was geregeld, bleven er gemeenten onder toezicht staan, terwijl een andere categorie gemeente vrij beheer hield.

Toen de Staat zijn handen van de Kerk had af getrokken en vervolgens er een "Algemeen College van Toezicht op het beheer van de kerkelijke goederen en fondsen van de Hervormde gemeenten" werd ingesteld, werd het beheer sedertdien op grond van het z.g. Algemeen Reglement uitgeoefend door de kerkvoogden met bijstand van de notabelen.

Net voor de Tweede Wereldoorlog is een commissie vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk ingesteld die zich zou buigen over een nieuwe kerkorde. Dat heeft ertoe geleid dat de relatie Bestuur en beheer weer actueel werd. Personen als mr. A. de Jong, mr. M.Ch. de Jong en mr. G. Vixseboxse zaten namens de Vereniging van Kerkvoogdijen in deze commissie. Tijdens de bijeenkomst van 21 mei 1948, kwamen na de inleiding van professor Semmelink de volgende punten aan de orde:

1. Hoe denkt men over de figuur van de ouderling-kerkvoogd?
2. Hoe denkt men over het al of niet voortbestaan van het college van notabelen?
3. Wat vindt men van de suggestie om de koster en de organist door de kerkenraad te laten benoemen?
4. Hoe wordt gedacht over het idee dat de kerkenraad toestemming moet verlenen wanneer het kerkgebouw aan derden wordt afgestaan?
5. Wat vindt men van het idee om begroting en rekening door de kerkenraad te laten vaststellen?

Hoofdongel Der Aakerk Groningen.

6. Hoe denkt men over het voorstel dat kerkvoogden twee keer mogen worden herbenoemd?

7. Wat vinden de kerkvoogden van de kosten die de nieuwe regeling als gevolg van de nieuwe kerkstructuur (provinciale en landelijke organisatie) met zich brengt?

Vervolgens vindt er een uitgebreide discussie plaats waarbij men veel bezwaren ziet wanneer de kerkvoogd in de kerkenraad wordt geïntegreerd, ook al wordt gesteld dat de kerkvoogd juist een grotere zeggenschap krijgt omdat hij als lid van de kerkenraad mee mag beslissen. Het college van notabelen moet in stand blijven omdat daaruit toekomstige kerkvoogden werden gerekruteerd. Beperking van de zittingsduur wordt als een handicap beschouwd, met name bij de kleine(re) gemeenten. Uit reacties blijkt dat vele kerkvoogdijen de nieuwe voorstellen hebben bestudeerd, maar hiertegen grote bezwaren hebben. Ook door de inleiding van professor Semmelink zijn die niet weggenomen.

Auteurs voor Het Maandblad gevraagd

Tijdens de bestuursvergadering van 3 mei 1949 werd een brief van het hoofdbestuur van de Vereniging behandeld waarin de afdelingsbesturen verzocht de kerkvoogdijen te verzoeken zoveel mogelijk kerkvoogdelijk nieuws uit hun gemeenten aan de redactie van "Het Maandblad" te sturen. De redactie zou verder graag namen en adressen ontvangen van kerkvoogden die in staat zijn publicaties en artikelen te schrijven. Voor hun medewerking kunnen zij rekenen op een bescheiden honorarium.

Aandacht voor het kerkorgel

Op de ledenvergadering van 10 november 1949 houdt de heer H.J. van der Wolk, lid van het hoofdbestuur van de Vereniging en lid van de Orgelcommissie, een inleiding over het kerkorgel. Hij noemt dat het al vele jaren in de orgelwereld er verkeerd aan toe gaat. Kerkvoogden worden dikwijls gedupeerd doordat monumentale orgels met zeer grote kunstwaarde, door ondeskundige orgelbouwers soms worden gesloopt en vervangen worden door volkomen waardeloze instrumenten. De synode van de Nederlandse Hervormde Kerk vond het niet langer verantwoord hiermee door te gaan en stelde een Orgelcommissie in, waarin o.a. ook de Vereniging vertegen-

woordigd is. Aanvankelijk had deze commissie een controlerende taak, maar al snel gaf de praktijk aan dat de commissie zowel de kerkvoogdij als de orgelbouwer behulpzaam moest zijn bij het uitwerken van plannen en naast het geven van adviezen ook toezicht houdt en leiding geeft aan het restauratieproject van het kerkorgel. De heer Van der Wolk adviseerde de kerkvoogden om zodra zij iets met hun orgel van plan zijn, hierbij de Orgelcommissie te betrekken die in de beginperiode haar intrek nam op het in augustus 1946 gevestigde Centraal Bureau van de Vereniging in Mijnsheerenland.

Er volgde een zeer geanimeerde discussie waarbij vele vragen werden gesteld die door de heer L. Ern , organist te Utrecht en orgeladviseur van de Orgelcommissie, op deskundige wijze werden beantwoord.

Informatie over bestuur en beheer (5)

In het tweede kwartaal van 1950 werden alle provinciale afdelingen verzocht   n of meer streekvergaderingen te houden om de kerkvoogdijen voor te lichten over hun positie in de nieuwe kerkorde en tevens hun bezwaren tegen de ingediende voorstellen te horen.

Op 17 mei 1950 sprak voor de afdeling Groningen prof. dr. J.H. Semmelink. De vergadering werd door ongeveer 50 kerkvoogden bezocht. Op deze vergadering kwam de vrees naar voren dat veel bekwame kerkvoogden bij het tot stand komen van de nieuwe kerkorde zullen vertrekken, terwijl er op werd gewezen dat het Provinciaal College van Toezicht te Groningen niet sympathiek tegenover de nieuwe kerkorde staat.

Beklemrecht

Tijdens de ledenvergadering van de afdeling die op 29 mei 1951 werd gehouden hield mr. W.A. Offerhaus uit Groningen een inleiding over het beklemrecht, dat, zoals hij noemde, een typisch Gronings recht is dat voornamelijk in de provincie Groningen en in sommige plaatsen van Friesland voorkomt. Beklemrecht of recht van beklemming is een eeuwigdurend, ondeelbaar zakelijk recht van het gebruik van andermans grond. Het is een variant van erfpacht. De mogelijkheid om een beklemrecht te vestigen, is afgeschaft, maar oude beklemrechten gelden nog zolang ze niet zijn afgekocht. Het beklemrecht is geregeld in het oude Burgerlijk Wetboek (art. 1654).

De heer Offerhaus wijst erop dat het beklemrecht ontstond in de 17e eeuw. In de 16e eeuw was de regelgeving voor het pachten van gronden in de provincie Groningen niet veel anders dan in de rest van Nederland. Men pachtte een stuk grond voor een bepaalde tijd. De pacht was opzegbaar, de pachtsom kon variëren. In de loop van de 17e en 18e eeuw kwam daarin verandering. Er ontwikkelde zich een soort erfpacht met een vaste pachtsom. Doordat de pachter toestemming kreeg op de grond een huis te bouwen, hadden zowel eigenaar als pachter belang bij het voortzetten van de pachtovereenkomst. Bij het verbreken van de pachtovereenkomst moest er een regeling worden getroffen voor de aanwezige opstallen. Indien de pachter opzegde, kreeg hij hoogstens de afbraakwaarde vergoed; zegde de eigenaar op dan moest de taxatiewaarde van de opstallen worden betaald. Voor beide partijen was het verbreken van de verbintenis dus onvoordelig, vooral omdat

Kerk Den Ham Gr. (1729).

steeds meer in steen gebouwd ging worden. De grond raakte zo als het ware onder het huis 'beklemd'. Bij de Reductie van Groningen in 1594 werd het provinciebestuur door de secularisatie van de kloostergoederen eigenaar en beheerder van een grote oppervlakte cultuurgrond. Ondanks geschillen tussen Stad en Ommelanden werd in 1597 bepaald dat de geestelijke goederen in een gemeenschappelijk

fonds moesten worden gebracht. De inkomsten zouden ten goede komen aan het onderhoud van scholen en de opvoeding van de jeugd. Het bijzondere is dat de provincie nooit gebruik heeft gemaakt van het recht de pacht op te zeggen. Alleen in 1632 werd eenmalig de huur verhoogd. Op deze manier droeg de provincie bij tot een situatie van vaste onopzegbare huur. De heer Offerhaus stond stil bij de bevoegdheden van de gerechtigde (beklemd meier genoemd) en diens verplichtingen. Er werden vele vragen gesteld die tot volle tevredenheid van de aanwezigen door de heer Offerhaus werden beantwoord.

De Oude Garde

Met ingang van 1 januari 1952 heeft het enige erelid dat de afdeling Groningen tot op heden gekend heeft, de heer S.K. Westerdijk te Usquert, zijn werkzaamheden als kerkvoogd beëindigd en met hem ging één van de zeer oude garde heen. De heer Westerdijk trad in zijn hoedanigheid van president-kerkvoogd op 91-jarige leeftijd af. Vermoedelijk was hij één van de weinige kerkvoogden in ons land met een zo lange staat van dienst van 55 jaar.

De heer Westerdijk zag in 1920 ook reeds wat organisatie voor de kerkvoogdijen betekende en daarom behoorde hij op 9 juni 1920 tot de oprichters van de Vereniging van Kerkvoogdijen. Bij zijn vertrek als kerkvoogd van de hervormde gemeente te Usquert, bedankt de Vereniging deze bejaarde voortrekker nogmaals voor wat hij in het belang van de kerkvoogdijen (dus gemeenten) en de organisatie in het algemeen deed.

Wij menen ook een woord van dank te mogen spreken voor de diensten die hij aan de hervormde gemeente te Usquert als president-kerkvoogd in het bijzonder bewees. Moge Gods zegen op hem en zijn echtgenote in hun late levensavond blijven rusten, aldus een bericht in "De Kerkvoogdij" van januari 1952.

PKC niet welkom

Op de bestuursvergadering van 3 december 1952 was er een brief ontvangen van de Provinciale Kerkvoogdijcommissie (PKC) van Groningen (een orgaan van bijstand voor advies aan kerkvoogden na de invoering van de kerkorde op 1 mei

1951) waarin gevraagd werd of het afdelingsbestuur de PKC ook uit wil nodigen om de ledenvergaderingen van de afdeling in het vervolg bij te wonen waar het concept voor een Regeling voor de predikantstraktementen zou worden besproken. Het bestuur voelt hier niets voor en besluit de PKC niet uit te nodigen.

Grote belangstelling van de leden

De laatste jaren is de belangstelling van de kerkvoogden om de ledenvergaderingen van de afdeling te bezoeken geringer geworden. In de bestuursvergadering van 19 november 1953 wordt afgesproken de interesse van de kerkvoogden voor het werk van de afdeling te activeren. Dat heeft men kennelijk ook gedaan want op de ledenvergadering van 25 februari 1954 waren circa 130 kerkvoogden vertegenwoordigende 114 kerkvoogdijen aanwezig.

Tijdens deze vergadering houdt mr. A. de Jong, secretaris van het hoofdbestuur, een inleiding over de financiële problemen waarmee met name kleine gemeenten te kampen hebben. De traktementen van predikanten en de lonen van de kosterstijgen, de exploitatiekosten van de gebouwen nemen toe, maar de offervaardigheid van de gemeenteleden blijft gelijk of neemt in een aantal gevallen af. Nu de synode eind 1953 een besluit nam tot een pensioenregeling voor predikanten, waardoor de lasten van de gemeenten nog meer stijgen, is het voor veel kerkvoogdijen bijna niet meer op te brengen.

In memoriam S.K. Westerdijk

Op 2 augustus 1954 overleed op 93-jarige leeftijd de heer S.K. Westerdijk, erelid en medeoprichter van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

Het hoofdbestuur van de VVK heeft een In memoriam aan het overlijden van de heer Westerdijk gewijd, die voor het werk van de Vereniging, zowel landelijk als provinciaal, van grote betekenis is geweest.

S.K. Westerdijk.

Vernieuwd bestuur

Als gevolg van het overlijden van de secretaris, de heer T.G. Dop in 1954 en het overlijden van de penningmeester, de heer A. van Bruggen, eveneens in 1954 die ruim 25 jaar bestuurslid en penningmeester van de afdeling Groningen was, komt het bestuur enkele jaren niet in vergadering bijeen.

Op de bestuursvergadering van 8 november 1957 wordt een nieuw bestuur gevormd dat bestaat uit de heren J.B. ter Steege (voorzitter), Th.C. van Sloten (vicevoorzitter), K. Wierda (secretaris), H. Nieweg (penningmeester), J. de Jager (bestuurslid) en J.R. Bosman (bestuurslid).

Afdelingsbestuur bijeen

In de kerkenraadskamer van de Martinikerk kwam op 20 maart 1958 de afdeling Groningen in vergadering bijeen. Er waren 26 personen, vertegenwoordigende 22 kerkvoogdijen. Bij die gelegenheid deelde de voorzitter, de heer J.B. ter Steege, mee dat hij zich terugtrekt. Hij wordt opgevolgd door prof. mr. E.H. s' Jacob, voorzitter.

Hervormde kerk op de wierde te Usquert (12^e eeuw).

ter van de kerkvoogdij van Groningen en lid van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

De directeur van de Stichting Kerkelijk Grootboek, de heer Roda, hield een inleiding over het onderwerp "Financiering kerkbouw en kerkelijk grootboek".

VVV erbij betrekken

Tijdens de bestuursvergadering van 15 oktober 1958, waarbij gesproken wordt over de exploitatie en beheer van het onroerend goed, zegt de voorzitter, prof. mr. E.H. s' Jacob, toe met het VVV in contact te zullen treden. Hij wil bespreken of van die zijde de bereidheid is in hun folders en publicaties ook aandacht te besteden aan de oude monumentale kerkgebouwen.

Zorgen van de afdeling Groningen

Zoals eerder vermeld, zijn vanaf 1954 de activiteiten van de afdeling Groningen geleidelijk aan terug gelopen. In zijn jaarverslag over de jaren 1959 en 1960 citeert de secretaris, de heer K. Wierda, een passage uit een gedicht van de Duitse dichter Schiller getiteld "Das Lied von der Glocke". *Wanneer de gedachte uit dat gedicht op onze afdeling Groningen wordt toegepast, dan valt er weinig te loven en te prijzen. Inderdaad, de Vereniging van Kerkvoogdijen, afdeling Groningen heeft de laatste tijd weinig van zich doen spreken*, aldus de secretaris.

Hij wijst er op dat de ene ledenvergadering, waartoe in 1957 besloten is en die in het voorjaar wordt gehouden, geen belemmering voor de kerkvoogden kan betekenen, want op dat moment zijn de landbouwwerkzaamheden nog niet of nauwelijks begonnen.

Maar ook al zijn er geen afdelingsvergaderingen belegd, het bestuur is wel samen met het hoofdbestuur bezig geweest met de belangen van de aangesloten kerkvoogdijen.

Onmogelijk om alle dorpen te bezetten

Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Vereniging van Kerkvoogdijen werd in mei 1960 een speciaal jubileumnummer van "De Kerkvoogdij" uitgegeven. In dat nummer schreef ds. J. Colijn uit Woldendorp een artikel over "Onrust over verleden en toekomst". Hij wijst daarbij op het feit dat de provincie dun bevolkt is. Er zijn ongeveer 500.000 mensen waarvan er zo'n 140.000 in de stad Groningen woonachtig zijn.

Grote stukken van de provincie zijn eeuwenlang echte landbouwgebieden. Grote boeren op het Hogeland en in het Oldambt, kleinere in het zuidelijke Westerkwartier en Westerwolde. In de typische landbouwgebieden hebben lange tijd twee beroepsgroepen naast elkaar geleefd: landbouwers en landarbeiders. In de verhouding tussen die twee groepen ging het er dikwijls heet aan toe. Vandaag (1960) dienen zich totaal nieuwe verhoudingen aan. Boeren stellen zich in op een nieuwe vormgeving van het boerenbedrijf, aangepast aan een sterke mechanisatie, terwijl het oude type landarbeider plaats maakt voor mensen die met dure machines kunnen omgaan. Als gevolg van de mechanisatie in de landbouw worden geleidelijk aan arbeidsplaatsen opgeheven, maar wie vangt deze mensen, die ongeschoold zijn, op?

Hoe gaat het eigenlijk vandaag met de Nederlandse Hervormde Kerk, zo vraagt ds. Colijn zich af. Het geloofsleven is hier zo op gevoel en gemoed afgestemd dat het heel moeilijk is de omtrekken van het christelijk geloof aan te duiden. Verder is het geloof zo op de persoon betrokken dat het woord 'gemeente' een kleine kans heeft gestalte te krijgen. Wanneer iemand zou vragen naar de toekomst van onze Kerk in deze provincie, dan kunnen we zeggen: lukt het ons de geestelijke leiders te behouden voor deze provincie dan zal het mogelijk zijn juist bij de vele veranderingen die er op maatschappelijk terrein zijn, aan te tonen dat de Kerk een levende zaak is die alles te maken heeft met het leven van de gehele provincie.

Voor de kerkvoogden is er geen andere weg meer – vooral op het platteland – dan om regionaal te gaan denken. Het wordt onmogelijk om alle dorpen van een predikant te voorzien. Een geestelijke en materiële sanering kan niet langer uitblijven al is er groot innerlijk verzet tegen het prijsgeven van het eigene. In dat opzicht helpt de industrialisatie regionale wijzigingen aan te brengen, al was het alleen maar dat vele mensen uit verschillende dorpen elkaar gaan ontmoeten. Voor Groningen geldt in sterke mate dat er vrij grote verschillen zijn in de provincie. Het Oldambt is volkomen anders dan het zuidelijk Westerkwartier en in de Kanaalstreek liggen de problemen weer anders. Maar één ding kan zonder meer gezegd worden: er groeit een steeds grotere vastberadenheid om werkelijk aan te pakken en oude denkschema's te laten varen, aldus ds. Colijn.

De toekomst van het Noorden

Op 15 februari 1961 hield de afdeling haar ledenvergadering in Groningen waarbij een inleiding werd gehouden over het verschijnsel van de ontvolking van het

Kerk van Ezinge (13^e eeuw).

Groninger platteland. Dat gebeurde naar aanleiding van een rapport dat door Gedeputeerde Staten was uitgebracht over de toekomst van het Noorden van het land. 's Morgens werd om 11.00 uur met de huishoudelijke vergadering begonnen die door 27 kerkvoogden werd bijgewoond. Na een lunch, waarvoor men f 1,50 moest betalen, werd om 14.00 uur een inleiding gehouden, waarvoor veel belangstelling was.

Kerkelijke gemeenten moeten zich op deze ontvolking instellen. De financiën moeten versterkt worden. De kerkvoogdijen doen er goed aan de gemeenteleden een plan voor te leggen waarin ruimte wordt geboden voor nieuwe vormen van kerkelijke arbeid, zoals vormingswerk en jeugdwerk waaraan in deze veranderende maatschappij zoveel behoefte bestaat.

In de gedachtewisseling die daarna volgde, kwam de noodzaak tot schaalvergroting aan de orde. Men moet hiervoor openstaan, maar tegelijkertijd zal ook de offervaardigheid vergroot moeten worden, want er moeten nieuwe taken worden aangepakt. Ook de restauratie van tal van oude kerken kwam ter sprake. Het kerkelijk leven zal echter anders georiënteerd moeten worden, wat inhoudt dat het niet beperkt blijft tot die kerkgebouwen. Geprobeerd moet worden het oecumenisch gebruik van deze kerkgebouwen te bevorderen. Dat vormt een krachtige prikkel om daarmee het cultuurbezit in stand te houden, aldus de voorzitter van de afdeling Groningen prof. E.H. s'Jacob.

Wat kost een predikant?

Tijdens de ledenvergadering van 21 februari 1963 te Groningen, wordt het ochtendgedeelte besteed aan huishoudelijke zaken en actuele ontwikkelingen, terwijl in de middagvergadering de heer A.G. Wypkema, lid van het hoofdbestuur, een inleiding houdt over de bijzonder moeilijke positie van de kleine gemeente.

De heer Wypkema wijst erop dat de nieuwe regeling voor de predikantstraktementen het voor veel gemeenten noodzakelijk maakt zich te bezinnen op de financiering daarvan om het plaatselijk kerkenwerk in stand te houden. Een gemeente die een predikant aanstelt, moet zich goed realiseren of zij de hieraan verbonden verplichtingen de komende jaren kan opbrengen. Of de bijdragen van de gemeenteleden zullen flink moeten stijgen, of de gemeente moet met een omlig-

gende gemeente een z.g. pastoraal verband aangaan door samen een predikant aan te stellen waarvan de kosten ook gezamenlijk gedragen worden.

De aanvangswedde van de predikant bedroeg begin 1963 f 9.810 voor een gemeente in klasse 1, f 9.090 voor 2, f 8.370 voor 3, f 7.650 voor 4 en f 6.930 voor klasse 5. Daar komt bij het genot van vrij wonen en de premie voor de predikantspensioenen die sinds 1957 geheel door de gemeenten wordt betaald en voor 1963 op f 1.008 per jaar is gesteld.

In het nieuwe voorstel voor de predikantstraktementen wordt voorgesteld een compensatie te geven voor de premies AOW en AWW die de predikant op grond van zijn inkomen moet betalen. De eigen kinderbijslagregelingen komen te vervallen en de predikant zou aanspraak kunnen maken op een uitkering krachtens de AKW (Algemene Kinderbijslag Wet).

Na de inleiding van de heer Wypkema volgt een uitgebreide discussie en worden diverse uiteenlopende vragen gesteld die de heer Wypkema uitvoerig beantwoordt.

Bezit van onroerend goed

Op de ledenvergadering van 12 februari 1964 die in Groningen wordt gehouden, komen allerlei beheerszaken aan de orde. Termunten-Borgsweer, die een pastoraal verband met Woldendorp heeft, vindt het niet juist dat zij ten aanzien van de quotumberekening als een zelfstandige gemeente met één predikantsplaats wordt beschouwd en dat er niet naar rato (3/7 Termunten-Borgsweer en 4/7 Woldendorp) het quotum wordt omgeslagen.

In het kader van de inkomstenontwikkeling stelt een kerkvoogdij voor om met een andere gemeente te fuseren. De voorzitter van de afdeling, professor s' Jacob, vindt dit niet de juiste weg. Eerst zal de gemeente een goede inspanning moeten leveren om de kerkelijke bijdragen op een hoger niveau te brengen. Lukt dit niet dan moet gekeken worden om de lasten te verlagen en dat kan betekenen dat een gemeente met een andere gemeente een fusie aangaat of voor een andere samenwerkingsvorm kiest.

Termunten-Borgsweer heeft plannen het land te verkopen en de opbrengst daarvan anders te beleggen waardoor er jaarlijks een beter rendement voor de gemeente ontstaat. Het Provinciaal College van Toezicht, heeft hiervoor geen toestemming verleend omdat onroerend goed in het algemeen genomen geen geldontwaarding kent. Om meer geld binnen te krijgen, zou men de pachters moeten benaderen met de vraag of zij een boven hun pacht prijs, jaarlijks een kerkelijke bijdrage willen geven.

Na de broodmaaltijd houdt notaris T.H. Huisman een inleiding over de problematiek rondom ons grondbezit.

Geen activiteiten in 1965/1966

Uit het jaarverslag 1965/1966 blijkt dat als gevolg van drukte van enkele bestuursleden er in deze twee jaar geen bestuursvergaderingen gehouden zijn, terwijl er ook geen algemene ledenvergadering is uitgeschreven.

Stijgende lasten

Op de jaarvergadering van 24 februari 1967 wordt uitvoerig stil gestaan bij een

Lutherse kerk Groningen (1696).

aantal kostenstijgingen van de Nederlandse Hervormde Kerk. Verschillende kerkvoogdijen maken bezwaar tegen de verdubbeling van de generale kasbijdrage van f 2,50 naar f 5,00 per lidmaat. Ds. F. Mooi, scriba van de Provinciale Kerkvergadering van Groningen voert aan dat deze verhoging nodig is voor de noodzakelijke uitbreiding van het aantal studentenpredikanten.

Verder worden er opmerkingen gemaakt over het collecteplan dat door de Generale Financiële Raad (GFR) geadviseerd wordt toe te passen. In dit collecterooster kwam een aantal collecten voor waarvan de opbrengst in mindering van het quotum wordt gebracht. De praktijk is dan dat wanneer de collecteopbrengst fors stijgt, gemeenten deze opbrengsten in mindering mogen brengen op hun quotumaanslagen. In sommige gemeenten was de collecteopbrengst zo hoog, dat zij geen quotum meer behoeften te betalen.

Voorts maakt men bezwaar tegen het feit dat de GFR in september 1966 adviseerde voor de begroting van 1967 rekening te houden met een stijging van 5 procent van de predikantstraktementen, maar in 1967 komt de Kerk met de mededeling dat de verhoging 7 procent wordt, terwijl ten laste van 1967 nog eens een nabetaling 1966 van 2,95 procent moet worden gebracht.

Afstoting onrendabele historische kerken in de provincie Groningen

De Groningse hervormde provinciale restauratiecommissie heeft in 1968 een nota over gebruik en bezit van historische kerken in de provincie Groningen opgesteld. In deze nota worden tal van kanten belicht van het bezit van historische kerken en wordt onder meer aanbevolen al te kostbare en tevens minder historische kerken af te stoten. Deze commissie is door de hervormde provinciale kerkvergadering van Groningen in het leven geroepen met als opdracht een beleid te ontwikkelen om historische kerkgebouwen, die naast kerkelijk gebruik ook voor de gehele gemeenschap een zekere waarde hebben, in stand te houden. De exploitatie van de monumentale kerkgebouwen drukt erg zwaar op het budget van de kerkelijke gemeente. Voor de langere termijnplanning is het gewenst dat een aantal deskundigen de Groningse monumentale kerkgebouwen gaat bekijken, aldus de nota.

Groningen: rijk aan kerken

De stad en de provincie Groningen pronken met ruim 160 oude monumentale

kerkgebouwen, waarvan zeer vele de moeite waard zijn. Het silhouet van deze kerken is dan ook niet weg te denken uit het Groningse stadsgezicht en landschap. Ook van dichtbij gezien zijn deze veelal romaanse en typisch Groningse romaans-gotische monumenten het bekijken waard. Deze kerkgebouwen zijn zo duidelijk uitingen van het geloofsleven, dat wij ze mogen zien als een geloofsbelijdenis in steen, zo schrijft ds. B. Kristensen in 1970 in "De Kerkvoogdij".

Maar wat bijna geen buitenstaander kan geloven, is toch waar, want het spreekt helemaal niet meer vanzelf dat die kerken lang zullen blijven staan. Zonder ingrijpende maatregelen van buitenaf zullen verscheidene prachtige kerken en kerkjes binnenkort door verval verdwijnen. De oorzaken zijn de ontvolking van het platteland als gevolg van de mechanisatie, terwijl in de stad Groningen eveneens sprake is van een ontvolking. Tegelijk met dit proces neemt de buitenkerkelijkheid snel toe.

De toenmalige PKV (provinciale kerkvergadering) van Groningen gaf aan haar provinciale restauratiecommissie opdracht om hierover advies uit te brengen. Dat advies verscheen in 1968 waarin gepleit werd voor een instantie die zich zou ontfemen over monumentale kerkgebouwen die op de nominatie staan te worden afgestoten. De PKV heeft dit voorstel geheel overgenomen en nam het initiatief tot oprichting van een stichting, waarin alle belanghebbende kerkelijke, culturele en sociale groeperingen bijeen worden gebracht. In mei 1969 werd de stichtingsakte verleden en in oktober van dat jaar presenteerde de stichting zich aan de pers en vanaf dat moment kreeg de Stichting Oude Groninger Kerken bekendheid. De Stichting stelt zich als doel het verwerven, bewaren, restaureren, beheren en ter bezichtiging openstellen van monumentale kerkgebouwen en hun bijgebouwen in de

Kerkgebouw, klokkenstoel en begraafplaats Solwerd (1783).

ruimste zin van het woord; door het streven naar een gebruik van de kerkgebouwen zoveel mogelijk in overeenstemming met hun aard. De kerken worden voor f 1 overgenomen, maar er wordt van de vroegere eigenaar wel een behoorlijke bruidsschat verwacht, naar draagkracht.

Er wordt dan een plaatselijke commissie benoemd, die allerlei acties in deze gemeente gaat opzetten. Voor veel ten dode opgeschreven kerkjes in het Groninger land ging weer hoop da-

*Nicolaaskerk van de hervormde gemeente
Haren (13^e eeuw).*

gen en er blijkt een onverwacht grote belangstelling te bestaan voor onze oude kerkgebouwen, aldus ds. Kristensen.

Het nut van de afdeling Groningen

Tijdens de bestuursvergadering van 3 november 1970, die op verzoek van de secretaris van het hoofdbestuur, de heer J. van Schagen, is belegd, stelt het bestuurslid, de heer S.H. de Groot, het functioneren van de afdeling Groningen aan de orde. Hij vraagt de bestuursleden of zij het van belang vinden dat de afdeling Groningen blijft voortbestaan. Die vraag wordt unaniem bevestigend beantwoord. Daarom wordt besloten een bestuursvergadering te beleggen waarbij een lid van het hoofdbestuur uitgenodigd wordt om eens helder uit te leggen wat van de afdeling verlangd wordt in relatie tot het werk van de landelijke Vereniging. "We moeten het contact met de kerkvoogdijen onderhouden zodat we weten wat er plaatselijk leeft, waaraan men behoefte heeft en wat zij van de afdeling Groningen verlangen. We hebben geen behoefte aan een gezelligheidsvereniging en moeten van het nut van de afdeling goed doordrongen zijn", aldus de heer De Groot.

De voorzitter, die aankondigt het voorzitterschap te zullen neerleggen, vindt het van belang dat op de eerstvolgende ledenvergadering iemand wordt uitgenodigd die in staat is een toekomstvisie voor de gemeenten voor de komende 10 jaar neer te leggen. De inflatie wordt jaarlijks hoger, de opbrengsten uit vermogen lopen terug, zodat een hoger bedrag uit levend geld moet binnen komen. Een predikantsplaats kost straks f 50.000, aldus de voorzitter.

Om het contact met de leden te verbeteren, wordt er zoals dat ook in de afdeling Friesland gebeurt, gedacht om enkele regiobijeenkomsten te beleggen. Maar de heer De Groot, die het nut daarvan wel inziet, meent dat er dan door het eigen bestuur enkele korte inleidingen gehouden moeten worden en kwalitatief gezien, acht hij het bestuur daartoe thans niet in staat.

De afdeling nieuw leven in blazen

Op 25 maart 1971 komt de ledenvergadering van de afdeling Groningen bijeen, waarbij afdelingsvoorzitter prof. mr. E.H. s' Jacob verheugd is over de grote opkomst, terwijl de afdeling de afgelopen vier jaar geen bijeenkomsten heeft belegd. Het onderling contact tussen de kerkvoogdijen is daardoor wel vastgelopen en daardoor kon gegronde kritiek van het hoofdbestuur van de Vereniging van

Kerkvoogdijen niet uitblijven. Er zal nu geprobeerd worden de afdeling nieuw leven in te blazen. Tijdens deze ledenvergadering hield mr. J.J. van der Minne, secretaris van het Provinciaal College van Toezicht en lid van de Algemene Kerkvoogdijraad, een inleiding over de financiën van de plaatselijke gemeenten.

Voordat de ledenvergadering werd gehouden, kwam op 1 maart 1971 het bestuur in de Martinikerk in vergadering bijeen om de ledenvergadering voor te bereiden. Daarbij werd ook de kaspositie van de afdeling besproken die, als gevolg van het feit dat er de afgelopen jaren weinig bijeenkomsten zijn belegd, terwijl wel de contributie van f 2,50 per lid ontvangen is, er erg riant uitziet. Een bestuurslid stelt voor om f 5.000 te geven aan het hoofdbestuur van de landelijke Vereniging van Kerkvoogdijen, maar de voorzitter voelt hier niet voor en wil het geld liever in de eigen provincie houden. "De Stichting Oude Groninger Kerken zou bijvoorbeeld na een lezing een flinke cheque kunnen worden aangeboden", zo blijkt uit de notulen van deze vergadering.

Waardevolle adviezen over kerkrestauratie

De provinciale restauratiecommissie voor de provincie Groningen nam in 1973 het initiatief om in Groningen geleidelijk aan een aantal kerkgebouwen te gaan restaureren. Om de colleges van kerkvoogden daarbij behulpzaam te zijn, zond zij aan alle colleges van kerkvoogden in de provincie Groningen een brief vergezeld van enkele bijlagen. Bijlage 1 betreft enkele richtlijnen inzake het restaureren of wijzigen van monumenten. Bijlage 2 is het voorgeschreven overleg dat kerkvoogdijen moesten voeren met de toenmalige Bouw- en Restauratiecommissie van de Kerk en het betreffende Provinciaal College van Toezicht. Bijlage 3 omvat een concept voor een restauratieopdracht aan een architect.

Verder besteedde de provinciale restauratiecommissie in de bijlagen 4 en 5 aandacht aan het kerkmeubilair en losse voorwerpen van historische of artistieke waarde die in of bij een kerkgebouw aanwezig zijn.

De toekomst van onze oude kerken

Tijdens de algemene vergadering van de Vereniging van Kerkvoogdijen op 18 mei 1974 hield dr. R. Steensma, auteur van voortreffelijke boeken over oude kerken en onvermoeid strijder voor het behoud daarvan, een inleiding over de toekomst van onze oude kerken. In zijn inleiding vocht hij niet primair voor het monument als zodanig, maar in de eerste plaats hield hij daarbij de opbouw van de gemeente in het oog.

Hij wees daarbij op het grote belang van o.a. de Stichting Oude Groninger Kerken die in 1969 was opgericht en nu (1974) over 4.000 donateurs beschikt die in 1973 een bedrag van f 60.000 bijeen brachten. De stichting kan voorlichting geven door publicaties, lezingen en het organi-

Dr. R. Steensma.

*Hervormde
Jacobus-
kerk van
Zeerijp
(14^e eeuw).*

seren van excursies. De stichting zoekt voor de kerk een bepaalde bestemming, want de meeste kerken die eigendom van de Groningse stichting zijn, worden niet meer voor de eredienst gebruikt. Men stelt dat in de eerste plaats het monument bewaard moet blijven, met of zonder bestemming. Misschien is die bestemming er over tien of twintig jaar wel. Mijn stelling is: de toekomst van een monument hoeft niet van zijn bestemming af te hangen, aldus de heer Steensma.

De situatie van de kerk in de provincie Groningen

Op 9 april 1975 wordt de ledenvergadering van de afdeling Groningen gehouden waarbij 42 personen aanwezig zijn. Er werd op deze vergadering een geheel nieuw afdelingsbestuur gekozen, want het voormalige bestuur had sinds 25 maart 1971 geen bijeenkomsten meer belegd.

Tijdens deze bijeenkomst, waarbij een zeer geanimeerde discussie plaats vond, hield mr. J.J. van der Minne (destijds secretaris van het Provinciaal College van Toezicht van Groningen) een inleiding over diverse grote problemen van de kerkvoogdijen. Hij wees daarbij op o.a. de hoge pensioenbijdrage voor de financiering van de predikantspensioenen, het aandeel voor de centrale kas, het quotum, de generale kas en de bijdragen van de gemeenteleden (hoofdelijke omslag of vrijwillige bijdrage).

Voorts hield ds. F. Mooi, scriba van de provinciale kerkvergadering van Groningen een lezing over de situatie van de hervormde gemeenten in Groningen. Vóór 1940

bedroeg het aantal predikantsplaatsen in deze provincie nog 168, maar inmiddels zijn er nog 86 predikantsplaatsen bezet, terwijl er 31 'slapende zijn gelegd'.

De kosten van de predikantsplaats bedroegen in 1975 f 60.000 en zullen met een jaarlijkse verhoging van 9 procent (de inflatie was in die periode vrij fors) van alle kosten in 1980 op circa f 100.000 uitkomen. De grote vraag is hoe de predikantsplaatsen zo billijk mogelijk over de provincie verdeeld kunnen worden. Bij dit alles zal een grote prioriteit aan de vorming en toerusting van gemeenteleden worden gegeven, zodat zij minder afhankelijk worden van de eigen predikant die ook zijn prioriteiten zal moeten stellen.

Plaatselijke geldwerving

Gelet op de positieve resultaten van de actie Kerkbalans, waarmee in 1972 gestart is ("Trouw moet blijken", 1973: Kerkappèl 73 en 1974: Kerkbalans 74 "Met meer verwachting"), besloot het afdelingsbestuur om samen met de provinciale kerkvoogdijcommissie van Groningen in september 1975 een zevental regio-bijeenkomsten te beleggen, waarbij een terzakekundige werd uitgenodigd een lezing te houden hoe een doelgerichte geldwerving het beste kan worden opgezet. Deze bijeenkomsten werden door 91 personen vertegenwoordigende 40 hervormde gemeenten bijgewoond.

Financiële en organisatorische problemen

Tijdens de ledenvergadering van 28 april 1976, die door 61 personen vertegenwoordigende 28 gemeenten werd bijgewoond, hield dr. W.J. Diepeveen, voorzitter van het hoofdbestuur, een inleiding over de organisatorische problemen van de kerkelijke gemeenten. Als gevolg van ledenverlies, wordt de financiële basis van de gemeente steeds smaller. Daarmee wordt terrein verloren, hetgeen een zorg is de voor de kerkvoogden, terwijl voorts de uitgaven veel sneller stijgen dan de inkomsten. Gelukkig heeft de actie Kerkbalans voor veel gemeenten een positieve betekenis, maar er zullen ook verbeteringen in de organisatie aangebracht moeten worden, waardoor er meer zakelijk gewerkt kan worden.

De heer Diepeveen pleit voor het instellen van een plaatselijke commissie geldwerving waardoor de ouderlingen-kerkvoogd meer tijd aan andere zaken kunnen besteden.

Hierna staat de heer Th. L. van Hazel, secretaris van het hoofdbestuur van de Vereniging, stil bij de steeds hogere uitgaven. Hij maakt daarbij onderscheid in de ontwikkeling van de predikantstraktementen die de laatste jaren forser stegen dan b.v. de salarissen van organisten, kosters en administratieve medewerkers.

Verder wijst hij op de verhoging van de bijdragen voor de Generale Kas die met ingang van 1977 van f 12,50 naar f 15 verhoogd wordt. Er zal een bijdrage gevraagd worden van de doopleden en voorts deelt de heer Van Hazel mee dat de synode het besluit genomen heeft om bij opheffing van de predikantsplaats de pensioenpremie gedurende een periode van 10 jaar af te bouwen.

Tenslotte wijst de heer Van Hazel er op dat inmiddels 85 procent van het verzekeringsbestand dat tot 1975 bij de Stichting Stormbrand was ondergebracht, overgegaan is naar de Onderlinge Verzekeringmaatschappij Donatus.

*Kerkgebouw
Den Andel
(13^e eeuw).*

Ledenregistratie, brandveiligheid en verzekering van kerkgebouwen

Voor de ledenvergadering van de afdeling Groningen die op 13 april 1977 in de Filadelfiakerk in Groningen werd belegd, zullen er drie inleidingen gehouden worden. De heer W. Poot, directeur kerkelijke zaken van de SMRA (Stichting Mechanische Registratie en Administratie ten dienste van de Nederlandse Hervormde Kerk), spreekt over de landelijke ledenregistratie onder het thema "Luxe of noodzaak?". De heer W.J. Jonker van de rijksinspectie van het brandweerwezen van het district Groningen, Friesland en Drenthe zal in het kader van brandpreventie voorlichting geven over de brandveiligheid in onze kerkgebouwen, terwijl de heer G.J. Biemans, directeur van de Onderlinge Verzekeringmaatschappij Donatus, de problematiek rond de verzekering van kerkgebouwen zal behandelen.

Pachtzaken en het monumentale kerkgebouw

Op de ledenvergadering van 19 april 1978 houdt ing. D.A.J. Bruil, rentmeester van het Kantoor der Kerkelijke Goederen (KKG), een inleiding over pachtzaken. Hij wijst daarbij op de mogelijkheden die het KKG kan bieden voor de kerkvoogdijen. Het doel van het KKG is de gemeenten bijstand te verlenen bij het beheer van onroerend goed. Bij het beheer van onroerend goed, wordt het gehele beheer van de kerkvoogdij door KKG overgenomen. Voorts: het innen van pachten en huren en het verzorgen van pachtprijsherzieningen.

Verder kan KKG zijn diensten verlenen bij het adviseren in het kader van verbouwing van de pastorie, het verrichten van taxaties, begeleiding bij onteigeningsprocedures en bemiddeling bij verkoop. Als voordeel noemt de heer Bruil o.m. de onpartijdige opstelling van het KKG.

Hierna houdt de heer L.G. Reker, verbonden aan de Stichting Oude Groninger Kerken, een inleiding over de problematiek van het monumentale kerkgebouw. Het draagvlak van gemeenten om zelf een monumentaal kerkgebouw in exploitatie en onderhoud te hebben, wordt steeds geringer. In 1969 werd de Stichting Oude Groninger Kerken opgericht die ten doel heeft het in stand houden van monumentale kerkgebouwen. Deze stichting voorziet in een grote behoefte. Dat blijkt o.m. uit het feit dat de stichting 5.000 donateurs heeft, verspreid over het gehele land.

Na de overdracht aan de regionale stichting, wordt een plaatselijke commissie ingesteld voor het dagelijks beheer ter plaatse. Dat betekent o.m. het verhuren van de kerk en het nemen van maatregelen op het gebied van klein onderhoud. Eventueel kan de hervormde gemeente na overdracht van de kerk, de kerk huren. De huur is gelijk aan de kosten van het gebruik, zoals elektra en verwarming. De kerk mag door de Stichting niet aan derden worden overgedragen. Ook kan de kerkvoogdij het gebouw terug kopen. In dat geval wordt rekening gehouden met de restauratiekosten die gemaakt zijn op het moment dat het gebouw bij de Stichting Oude Groninger Kerken in eigendom was.

50 Jaar afdeling Groningen

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de afdeling Groningen in 1978, schrijft de voorzitter van het afdelingsbestuur, prof. mr. E.H. s' Jacob een historisch overzicht. In de beginjaren werd er vaak tweemaal per jaar vergaderd waarbij er gemiddeld 20 kerkvoogden per vergadering aanwezig zijn. Tijdens de periode van de Tweede Wereldoorlog lag het bezoekersaantal tussen de 55 en 70 kerkvoogden. De plaats van het beheer in de kerkorde die in 1951 in werking trad, blijft een heet hangijzer. Daarom werd de oplossing gevonden waarbij men kerkvoogdijen niet kon verplichten zich bij de nieuwe regeling aan te sluiten, aldus professor s' Jacob.

Na de Tweede Wereldoorlog neemt ook de migratie naar het westen grotere vormen aan. Kleine, op het boerenbedrijf steunende dorpsgemeenschappen voelen zich in hun bestaan bedreigd. In 1964 staat het punt van de herstructurering centraal, waarbij de vraag gesteld werd "Hoe krijgen wij levensvatbare eenheden?". Professor s' Jacob vindt het een aanzienlijke verbetering dat in het kader van het dienstbetoon aan de leden van de Vereniging er een gezamenlijk contactadres is, namelijk het Provinciaal Kerkelijk bureau van Groningen waar de Provinciale Kerkvoogdijcommissie van Groningen, de Stichting Oude Groninger Kerken en het secretariaat van de afdeling Groningen van de Vereniging gevestigd zijn.

Ter gelegenheid van dit 50-jarig bestaan werd op 11 december 1978 een jubileumbijeenkomst gehouden die namens het hoofdbestuur werd bijgewoond door de vice-voorzitter van de Vereniging, de heer mr. J.J. Woltman.

Kerktelefoon

Op de ledenvergadering van 16 april 1980 in de Filadelfiakerk te Groningen, wordt aandacht besteed aan het gebruik van kerktelefoon door de heer W. Staal. De heer Staal deelt mee dat na onderzoek een offerte volgt. Wanneer daarmee akkoord wordt gegaan, wordt een machtiging aangevraagd bij het Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Indien die toestemming verleent, kunnen de verbindingen beschikbaar

Kerkgebouw
Niekerk – Ullum
(13^e eeuw).

worden gesteld. De kosten voor de verbinding zijn: eenmalig f 165 en f 5,25 per maand. Ook kunnen er interlokale verbindingen beschikbaar worden gesteld in verschillende lokale gebieden. Hiervoor is minimaal f 175 per maand verschuldigd afhankelijk van de afstand.

Vervolgens vertelt de heer ing. P.A. Swarte van Philips Nederland iets over de grote ruimten, waarvan de akoestiek vaak het effect van de nagalm vertoont. Deze nagalm hangt onder meer af van de afmetingen en de vorm van de ruimte en van de gebruikte materialen. Muziek en spraak stellen totaal verschillende eisen aan de akoestiek. Hiervoor is een goede oplossing gevonden, namelijk de cardioïde luidsprekerzuilen. Deze zorgen voor een goede verstaanbaarheid van het gesproken woord zonder de kwaliteit van muziek en zang ongunstig te beïnvloeden.

Op zoek naar een landelijk steunpunt oude grote kerken

Een honderdtal eigenaren en beheerders van monumentale kerkgebouwen kwam in september 1980 in Groningen bijeen waarbij besloten werd een werkgroep in te stellen die nagaat of de belangen van beheerders/eigenaren van monumentale kerkgebouwen kunnen worden gebundeld en zo ja, in welke vorm. Dat gebeurde aan het eind van een symposium dat in het schip van de Martinikerk te Groningen werd gehouden. Het onderwerp was "Beheer en gebruik van monumentale kerkgebouwen". De deelnemers waren afkomstig uit kringen van kerk en (semi)-overheid.

De aanwezigen overwogen dat voor kerkelijke en andere instanties de exploitatie van een monumentaal kerkgebouw met onaanvaardbaar hoge verliezen gepaard gaat. Het weinig intensieve gebruik van deze gebouwen en de daarmee samenhangende financiële problemen van eigenaren/beheerders vormen een

maatschappelijk probleem dat onder de aandacht moet worden gebracht van allen die daarvoor belangstelling hebben en die aan de oplossing van deze problemen kunnen bijdragen.

Tijdens deze gespreksdag in Groningen heeft ook mr. B. Plomp, vicevoorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen gesproken. Hij besprak het gebruik van de kerk(ord)elijke kant van het beheer en gebruik en stelde vast dat multifunctioneel gebruik alleen plaatselijk geregeld kan worden. Uit dit steunpunt is vrij snel daarna de Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland (VBMK) opgericht.

Beleid en toekomst in de Hervormde Kerk

Tijdens de ledenvergadering van 26 april 1983 houdt de voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen, dr. W.J. Diepeveen, een inleiding dat beleid en toekomst bij elkaar horen, want zonder toekomst hoeven we geen beleid te voeren. De Kerk is toekomstgericht en de christen ziet vooruit. Hij anticipeert. Hij verwacht. Daarom moet in de Kerk over toekomst gesproken worden en daarvoor moet het beleid duidelijk worden geformuleerd.

Het beleid heeft twee aspecten, namelijk het bestuur van de Kerk en van de gemeente, met daarnaast het beheer van de middelen die daartoe moeten dienen.

Vervolgens gaat de heer Diepeveen in op een in november 1982 verschenen KASKI-rapport waarin is vermeld dat in 1930 nog 1/3 deel van de Nederlandse bevolking tot de Nederlandse Hervormde Kerk behoorde en in 1980 is dat nog slechts 1/5 (circa 2,8 miljoen). Ondanks de daling van het aantal leden blijven de inkomsten nog steeds stijgen. De vraag is: hoe lang nog?

Volgens de heer Diepeveen is het hoog tijd dat er door de landelijke Kerk een beleid voor de lange termijn moet komen met verbetering en herziening van de organisatiestructuur en verbetering van het besluitvormingsproces; een nauwere samenwerking tussen bestuur en beheer, zowel landelijk als plaatselijk; en één collectieve begroting in de gemeente (kerkvoogdij, diaconie, zending) om gezamenlijk het beleid te bepalen en te beslissen waarvoor de geldmiddelen worden gebruikt.

Aandacht voor monumenten

Op 30 november 1983 hielden de afdeling Groningen en de Provinciale Kerkvoogdijcommissie van Groningen een gezamenlijke bijeenkomst die door 94 personen, vertegenwoordigende 42 gemeenten werd bijgewoond.

Op die avond spraken o.m. mr. H.W. Kuipers van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) van Friesland die in 1982 is opgericht. De stichting kan namens de gezamenlijke kerkelijke gemeenten bij de overheid optreden.

Daarna sprak de heer J.F. Stallinga, adviseur van de SBKG Friesland. Hij wijst erop dat Friesland over ongeveer 350 monumentale kerkgebouwen beschikt. In het kader van de WVM-regeling die de overheid had ingesteld, heeft men momenteel 30 jongeren in dienst die betrokken zijn bij een tiental projecten. Zij zijn op vrijwillige basis via het Arbeidsbureau aangetrokken, terwijl het zeer gemotiveerde jongeren betreft.

Hervormde kerk Veendam (1662).

Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Groningen

Op 13 december 1984 houdt de afdeling haar ledenvergadering in het Postiljon Motel Haren. De voorzitter van de afdeling, de heer D. Doorn, deelt mee dat de Filadelfiakerk te Groningen, waar de afdeling regelmatig bijeenkomt, is gesloten. De keuze viel toen op het Postiljon Motel, waarbij het opviel dat de huur zelfs lager is dan die van de Filadelfiakerk van Groningen. Op deze vergadering waren 71 personen aanwezig uit 36 gemeenten.

De voorzitter deelt mee dat in de vergadering van 30 november 1983 een werkgroep is gevormd die een inventarisatie zal houden over de onderhoudstoestand van alle kerkelijke gebouwen in Groningen. Tevens zal de werkgroep de diverse subsidiemogelijkheden op hun haalbaarheid onderzoeken. De Minister van WVC deelde bij brief van 8 februari 1984 mee dat er voor de subsidiëring van onderhoudswerkzaamheden aan beschermde monumenten voor de jaren 1984 en 1985 extra budget van f 10 miljoen beschikbaar wordt gesteld. Deze brief was de directe aanleiding dat er met de meeste spoed gewerkt moest worden. Zou dat niet gebeuren, dan zou men te laat zijn voor het binnenhalen van subsidies voor kerken in de provincie Groningen. Op 22 maart 1984 werd de notariële akte van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Groningen (SBKGG) bij notaris mr. J. Visser te Slochteren gepasseerd. De SBKGG stelt zich ten doel:

1. de leden van de afdeling Groningen van de Vereniging van Kerkvoogdijen in de Nederlandse Hervormde Kerk behulpzaam te zijn in zaken van restauratie, herstel en onderhoud van gebouwen en tot die gebouwen behorende orgels, meubilair en verdere zaken;
2. Andere eigenaren, zonodig bezitters van daarvoor in aanmerking komende gebouwen met bijbehorende zaken – zulks ter beoordeling van het bestuur van de stichting – behulpzaam te zijn en bij te staan in zaken als genoemd onder 1.

Het bestuur wordt gevormd door de heren D. Doorn (voorzitter), ing. E.W. van der Werf (secretaris), J.L. van Sloten (penningmeester), met als overige bestuursleden mr. J.A. van Riessen, C. Hoogstraten, T. Dam en A. Smildiger. Adviseurs zijn de heren J.W. Stuiver (beleidsambtenaar provinciaal bestuur Groningen) en H. Boerema (rayonarchitect van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

Van de Generale Financiële Raad van de Nederlandse Hervormde Kerk kreeg de SBKGG een startsubsidie van f 30.000. De heer Van der Werf, eigenaar van een architectenbureau, stelde kantoorruimte beschikbaar, waarna de heer H.W. Wiegman (bouwkundig administratief medewerker) per 21 mei 1984 in het kader van de WVM-regeling op fulltime basis bij de SBKGG in dienst trad.

De heer Van der Werf licht toe dat de Stichting de kerkvoogden behulpzaam wil zijn door hen te ontlasten van een aantal werkzaamheden (regelgeving, subsidies, contacten overheden e.d.). Om een inzicht te krijgen in eventueel uit te voeren werkzaamheden aan kerkelijke gebouwen, is op 16 april 1984 aan alle kerkvoogdijen in Groningen een vragenlijst toegezonden, die door 73 kerkvoogdijen is teruggestuurd. Dankzij intensieve contacten met de provincie en de rijksdienst, was het mogelijk dat er 39 projecten konden worden aangemeld met een bedrag van f 3,6 miljoen. Wanneer alles volgens plan verloopt, zouden nog in december 1984 de eerste beschikkingen afkomen, zodat in 1985 met de werkzaamheden begonnen kan worden.

Hierna volgt een zeer geanimeerde discussie. De voorzitter sluit om 23.15 uur de vergadering waarbij hij zijn dank uitspreekt voor de grote opkomst. Hij heeft veel vertrouwen in de activiteiten van de SBKGG waarmee veel kerkvoogdijen hun voordeel kunnen doen.

Gronings/Drents provinciaal bureau in Haren

De moderamina van de provinciale kerkvergaderingen (PKV's) van Groningen en Drenthe hebben zich begin 1985 unaniem akkoord verklaard met de vestiging van een gezamenlijk provinciaal bureau in Haren. Bij het station van Haren is een geschikt pand gevonden. Daarmee kwam een einde aan het afzonderlijke bureau van de PKV van Groningen, aan de Preadiniussingel 23 in Groningen en het PKV-bureau van Drenthe, gelegen aan de Kastanjelaan 14 te Hoogeveen. In 1984 hadden de PKV's besloten tot samenvoeging van de beide kerkprovincies. Op deze bureaus waren ook de Provinciale Kerkvoogdijcommissies gevestigd die kerkvoogden adviseerden op o.m. het terrein van kerkordelijke zaken (jaarrekening, begroting e.d.).

Kerkgebouw
hervormde
gemeente
Ommelanderswijk
(1845).

Hervormde restauratiecommissie Groningen opgeheven

De provinciale kerkvergadering van Groningen besloot in 1985 de in 1965 in het leven geroepen restauratiecommissie op te heffen. Deze commissie stelde zich als doel de kerkenraden en de colleges van kerkvoogden te adviseren en anderszins bij te staan bij het voorbereiden en uitvoeren van restauraties van kerkgebouwen.

De commissie is ingesteld in een tijd dat er geweldig veel gebeurde. In die jaren zijn er vele kerken gerestaureerd, waarbij de commissie bijzonder waardevolle diensten heeft bewezen, zowel in de gemeenten alsook door adviezen aan de Provinciale Kerkvoogdijcommissie, die restauratieplannen en begrotingen moet goedkeuren. In 1968 werd een nota over het gebruik en het bezit van historische kerken in de provincie Groningen opgesteld, die mede aanleiding is geweest tot de oprichting van de Stichting Oude Groninger Kerken. Ook de instelling van de Monumentenwacht is bevorderd door het werk van de commissie.

De laatste jaren is door de economische conjunctuur het aantal restauraties sterk verminderd. Ook het feit dat er zoveel gebeurd is op dit terrein, leidt ertoe dat er zich minder grote projecten voordoen. Inmiddels is er een Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen vanuit de afdeling Groningen van de Vereniging van Kerkvoogdijen opgericht die het mogelijk maakt om met schaarse beschikbare subsidiemiddelen nog restauraties uit te voeren.

Deze stichting die noodzakelijk is om voor subsidie in aanmerking te komen, heeft tegelijkertijd het belangrijkste werk van de restauratiecommissie overgenomen. De commissie heeft dan ook zelf verzocht om van haar opdracht ontheven te worden.

Inventarisatie kerkelijk niet-museaal kunstbezit

Tijdens de ledenvergadering van de afdeling Groningen die op 13 april 1987 in Paterswolde werd gehouden, mocht de voorzitter, de heer D. Doorn, 82 personen welkom heten uit 44 gemeenten. Na afdoening van de huishoudelijke zaken, sprak dr. G. Wellen, directeur van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN) over het doel van de stichting, over de wijze van inventarisatie en over de kosten van het inventariseren van het niet-museale kunstbezit op kerkelijk gebied.

Het doel van de inventarisatie is de kerkvoogdijen te motiveren tot een goed beheer van de belangrijke objecten van geschiedenis en kunst. Er worden inventarisatielijsten met foto's van de objecten gemaakt. Er wordt een provinciale commissie gevormd waarin een aantal kerkgemeenschappen participeren. Deze commissie legt contact met de kerkvoogdijen en draagt zorg voor de financiën.

Ten laste van de provinciale commissie komen de kosten van het veldwerk, onkostenvergoeding voor de inventarisatie en de kosten van de foto's. De maximale kosten voor de plaatselijke gemeenten liggen tussen f 50 en f 100. De verwerking van het materiaal geschiedt door de SKKN. De gemeenten krijgen van de inventarisatielijst een afschrift.

Na de pauze doet de secretaris van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) Groningen, ing. E.W. van der Werf verslag van de werkzaamheden van deze stichting over 1986. Er zijn gesprekken met de Generale Financiële Raad van de Nederlandse Hervormde Kerk gevoerd om leningen aan gemeenten om te zetten in subsidies. Dat leidde niet tot tastbaar resultaat. In het kader van de nieuwe rijksregeling monumenten ten behoeve van o.m. gebouwen en orgels heeft de SBKG Groningen bij de burgerlijke gemeenten een procedure gestart voor een totaalbedrag van f 9.500.000 (gebouwen f 7.900.000 en orgels f 1.600.000). Deze projecten zijn opgenomen in de meerjarenprogramma's van de gemeenten.

Het bureau van de SBKG Groningen in Veendam is vraagbaak geworden van vele colleges van kerkvoogden voor technische problemen en procedureaanvragen. Dit heeft tot gevolg gehad dat het personeel is uitgebreid met een medewerkster op w.v.m.-basis. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg is zeer te spreken over de wijze waarop de stichting de terugploegregeling 1984/1985 heeft behartigd voor de colleges van kerkvoogden, aldus de heer Van der Werf.

De vergadering gaat ermee akkoord dat de afdeling Drenthe van de Vereniging van Kerkvoogdijen onder nader te stellen voorwaarden, zich aansluit bij de SBKG van Groningen.

Ledenvergadering te Veendam

Op 9 april 1991 werd de ledenvergadering van de afdeling Groningen in "Het Centrum" te Veendam gehouden, die door 53 personen vertegenwoordigende 39 gemeenten werd bijgewoond. De directeur van de Generale Financiële Raad, de heer R. Dekker, gaf een inleiding over de besteding en de herkomst van kerkelijke gelden.

De voorzitter van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) van Groningen, ing. E.W. van der Werf, gaf een beknopt overzicht van de werkzaamheden van de stichting en benadrukte nogmaals dat er voor restauratie en onderhoud subsidies

*Hervormde kerk Scheemda
(1515).*

zijn te verkrijgen, waarbij het bureau van de SBKG behulpzaam kan zijn. Datzelfde geldt ook voor het opstellen van tienjarige onderhoudscontracten. Op de vergadering werd afscheid genomen van de heren D. Doorn en A. Smildiger die in hun hoedanigheid van resp. voorzitter en penningmeester, de afdeling een groot aantal jaren hebben gediend.

Predikantstraktementen en -Pensioenen Samen-op-Weg

De afdeling Groningen hield op 9 november 1994 haar ledenvergadering waarbij 21 colleges van kerkvoogden vertegenwoordigd waren. Na afdoening van een aantal huishoudelijke zaken houdt drs. P.D. Eenshuistra, directeur van de Raden voor de Predikantstraktementen en -Pensioenen een inleiding over de predikantstraktementen en -pensioenen in het perspectief van Samen-op-weg. Hij gaat daarbij in op inhoudelijke zaken van de destijds ingestelde projectgroep Traktementen en Pensioenen. De heer Eenshuistra meldt dat de pensioenverplichtingen binnen de Nederlandse Hervormde Kerk veilig zijn gesteld. In het kader van in Samen-op-Weg-verband aangegane verplichtingen dienen de zaken tevoren goed geregeld te zijn. Na de pauze worden er diverse vragen gesteld over de structuur en de wedde voor predikanten.

Aan het eind van de vergadering doet de voorzitter van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) van Groningen-Drenthe verslag van de werkzaamheden van deze stichting. De werkzaamheden nemen steeds toe en besloten is een derde bouwkundige aan te stellen. In 1994 werden zes restauraties afgerond, terwijl in vijf gemeenten met de restauratiewerkzaamheden gestart werd.

Besturen en financieren

Tijdens de ledenvergadering van de afdeling Groningen die op 23 maart 1995 in de Kerkboerderij van Haren werd gehouden, hield de heer F.G. Szabó, directeur van het Centraal Bureau van de Vereniging van Kerkvoogdijen, een inleiding over een nieuwe financieringsstructuur voor de Nederlandse Hervormde Kerk. Een daartoe ingesteld Centraal Financieringsoverleg presenteerde in 1994 een nota waarvan de synode op 9 december 1994 besloot deze als denkrichting te aanvaarden. Het gaat daarbij om een financiële infrastructuur met het karakter van een contractenmodel, waarbij zakelijke verrekening van het gebruik maken van elkaars diensten zou

moeten bijdragen tot heldere verhoudingen. Bovendien zou de structuur praktisch en eenvoudig moeten zijn.

In zijn algemeenheid stemden de organen van de Kerk in met deze nota. De nota roept een omslag in de wijze van denken op. Dit vraagt vooral instemming van mensen die ermee moeten werken.

Aan het eind van de vergadering doet de voorzitter van de SBKG Groningen-Drenthe verslag van de werkzaamheden van de Stichting.

Nieuw kantoorpand voor SBKG Groningen-Drenthe

Op 31 mei 1995 vond de ingebruikname plaats van het nieuwe kantoorpand van de SBKG Groningen-Drenthe gelegen aan het Prins Hendrikplein in Veendam. De SBKG Groningen-Drenthe, die in 1984 door het bestuur van de afdeling Groningen werd opgericht, had tot 1 juni 1994 een huurpand tot haar beschikking. Voordat de officiële opening plaats vond, werden de genodigden ontvangen in Hotel Parkzicht in Veendam. Deze bijeenkomst werd geopend door de voorzitter van de Stichting, de heer ing. E.W. van der Werf. Verder sprak tijdens deze bijeenkomst de vicevoorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen, de heer drs. G. van Soest. De heer Van Soest deelt mee dat de Vereniging haar beleidsvoornemens, zoals die in de jaren tachtig werden uitgesproken, om in elke provinciale afdeling van de Vereniging een SBKG op te richten, sinds 1993 probeert te realiseren.

Deze officiële bijeenkomst werd afgesloten door de heer Van der Werf, die na deze handeling aftrad als bestuurslid en voorzitter van de SBKG Groningen-Drenthe die hij 12 jaar gediend heeft. Hierna verliet het gezelschap Hotel Parkzicht waarna de heer Van der Werf plaats nam in een hoogwerker om vervolgens een windwijzer met de initialen *SBKGD* op het dak van het pand te plaatsen.

De kerkvoogd te midden van wetten en regelingen

Tijdens de ledenvergadering van 24 april 1997 die in de Kerkboerderij te Haren werd gehouden, hield mr. A. Rigters een inleiding over het onderwerp "De kerkvoogd te midden van wetten en regelingen".

Druk bezocht symposium bij jubilerende SBKGD

Op 22 september 1996 was het precies 12½ jaar geleden dat de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Groningen-Drenthe (SBKGD) werd opgericht door het bestuur van de provinciale afdeling Groningen van de Vereniging van Kerkvoogdijen. Voor het bestuur en de medewerkers van de SBKGD een reden om hierbij stil te staan. Ter gelegenheid van dat jubileum werd op 27 september 1996 een symposium gehouden over de monumentenzorg in het algemeen met een blik gericht op de toekomst.

Voor dit symposium waren als inleiders uitgenodigd mevr. M.M. Kool, gedeputeerde voor o.a. Cultuur van de provincie Drenthe, alsmede de heer drs. A.L.L.M. Asselbergs, directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (de huidige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Het symposium werd geopend door de voorzitter van de SBKGD, de heer J. de Vries.

Mevr. Kool geeft een uitvoerige uiteenzetting van het cultuurbeleid in de provincie Drenthe. Onder de karakteristieke monumenten die deze provincie rijk is, nemen de

Hervormde kerk te
Warffum
(13^e eeuw).

vaak markante torens en kerkgebouwen van de hervormde gemeenten een bijzondere plaats in. De provincie Drenthe is, in een soort voortrekkersrol, als eerste provincie gestart met het Monumenten Inventarisatie Project. Dit betreft de jongere bouwkunst over de periode 1850 tot 1940. Inmiddels is een groot deel van deze inventarisatie verricht, waardoor een flink aantal nieuwe monumenten is geregistreerd en aan de lijst van beschermde monumenten kon worden toegevoegd. Daardoor wordt de lijst van beschermde monumenten binnen afzienbare tijd verdubbeld. Mevr. Kool verwacht dat de provincie hierdoor straks beschikt over ruim 1.080 rijksmonumenten, waaronder 54 hervormde kerkgebouwen, 22 torens en 3 synagogen.

De heer Asselbergs benadrukt in zijn toespraak het grote belang van de SBKGD. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg ervaart het onderhandelen met een deskundige overkoepelende monumentenorganisatie die de SBKGD is, als een welkome vereenvoudiging. De werkwijze van de Stichting noemt de heer Asselbergs een succesformule die toekomstwaarde heeft gekregen. Die toekomstwaarde blijkt onder meer uit de recente oprichting van Stichtingen Behoud Kerkelijke Gebouwen in alle andere provinciale afdelingen van de Vereniging van Kerkvoogdijen.

Verder wijst de heer Asselbergs op het Strategisch Plan, waarvoor Staatssecretaris Nuis in 1995 reeds f 275 miljoen beschikbaar stelde om in een vijftienjarenplan de opgelopen achterstand in de monumentenzorg weg te werken. Voor de komende jaren staat er nog f 900 miljoen op de politieke agenda. Het gaat dus beter met de monumentenzorg in Nederland, terwijl ook de vooruitzichten voor en na de eeuwwisseling niet slecht zijn, zo stelde de heer Asselbergs op dit symposium dat door 225 personen werd bijgewoond.

Onroerende zaken

Tijdens de najaarsvergadering van de afdeling Groningen die op 28 oktober 1997 in de Kerkboerderij te Haren plaats vond, hield ing. W.H. Lingeman, rentmeester van het Kantoor der Kerkelijke Goederen (KKG) een inleiding over pacht, superheffing, suikerquotering en de Wet Waardering Onroerende Zaken (WOZ).

Na een daarop volgende geanimeerde discussie krijgt de voorzitter van de SBKGD het woord die o.a. verslag doet van een gehouden Imago- en Klanttevredenheidsonderzoek uitgevoerd door de Rijksuniversiteit van Groningen waaruit blijkt dat 85 procent van de klanten tevreden is over de werkzaamheden van de SBKGD.

Vorming van Regionale Dienstencentra

Op de najaarsvergadering van 5 november 1998 in de Kerkboerderij te Haren, die door 53 personen werd bijgewoond, hield ds. L.O. Giethoorn, scriba van de Provinciale Kerkvergadering van Groningen-Drenthe, een inleiding over de vorming van het Regionaal Diensten Centrum (RDC). Het streven is hiermee in 2001 van start te gaan. Overeenkomstig de voorlopige uitgangspunten van de gezamenlijke arbeidsorganisatie van de Samen-op-Weg-kerken voor de vorming van een RDC, zullen de bestuurlijke taken in de regio worden opgedragen aan de classis en de dienstverlening aan de gemeenten aan een Algemene Classicale Vergadering (ACV). De werkvelden van het toekomstige RDC Groningen-Drenthe zullen bestaan uit drie clusters:

- Cluster 1: pastoraat, eredienst, geestelijke vorming en gemeenteopbouw;
 - Cluster 2: diaconaat en missionair werk, alsmede oecumene; en
 - Cluster 3: juridische, personele, financiële en bouwtechnische zaken.
- Na de pauze wordt door veel aanwezigen van de gelegenheid gebruik gemaakt om vragen te stellen. Tenslotte doet de secretaris van de SBKGD, de heer A.J. Smid, een kort verslag van de werkzaamheden van deze Stichting.

*Kerkboerderij te Haren
waar de afdeling
Groningen al vele jaren
haar jaarvergadering
houdt.*

Drs. G. van Soest, voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen (1999 tot 2005).

Kerkvoogd is de diaken van de interne organisatie van de plaatselijke gemeente

Tijdens de najaarsvergadering die op 23 september 1999 in "De Kerkboerderij" te Haren plaatsvond, hield de voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen, de heer drs. G. van Soest, een inleiding waarbij hij stil staat bij de bijzondere positie van de ouderling-kerkvoogd. Het gaat om een bezinning op de wijze waarop de taak van de ouderling-kerkvoogd wordt uitgevoerd. Naar de mening van de heer Van Soest moet het beheer goed op de hoogte zijn van zijn omgeving waarin het beheerscollege zijn werk

verricht. In dat verband staat de heer Van Soest stil bij de kerkvoogd, de Kerk, de VVK en de relatie kerkvoogd-Kerk en VVK.

Van de ouderling-kerkvoogd wordt verwacht dat hij/zij zich dienstbaar opstelt, want de Kerk en het beheer moeten "samen-léven" en "sámen-leven". Het beheer is een wezenlijk onderdeel van het beleid van de kerkenraad. Soms roept dat spanningen op, maar uiteindelijk moet het beheer zich dienstbaar opstellen, waarbij het uitgangspunt moet zijn om het geestelijk leven in de gemeente te dienen.

Zo wil ook de Vereniging van Kerkvoogdijen zich dienstbaar opstellen tegenover de Kerk, die een gemeenschap van gelovigen is. "Wij mogen als ouderling-kerkvoogd een monumentale kerk beheren waar eeuwenlang het Woord van God verkondigd is. Dat is iets anders dan een kasteel of een molen beheren, waar de huidige regering (dat was het paarse kabinet Kok II) ten aanzien van het beschikbaar stellen van restauratiesubsidies haar prioriteiten meent te moeten leggen", aldus de heer Van Soest.

De heer Van Soest wijst op de verhouding van de Vereniging tot de Kerk, waarbij de Vereniging de afgelopen jaren regelmatig met het Moderamen van de generale synode overleg voerde over allerlei beheerszaken. "Dat kan een zegen zijn voor de Kerk, want de Kerk is er niet bij gebaat wanneer de Vereniging een beleid zou ontwikkelen dat gebaseerd is op het voeren van buitenparlementaire acties. Neen, de Vereniging moet zich als flankerende organisatie dienstbaar jegens de Kerk blijven opstellen".

Verder wijst de heer Van Soest op de betekenis te moeten leven in een geseculariseerde samenleving. In de dagelijkse contacten met overheidsdiensten wordt steeds duidelijker dat de overheid zich niet realiseert dat de Kerk iets anders is dan een willekeurige maatschappelijke organisatie. Hij noemt daarbij enkele voorbeelden, zoals verplichtingen die uit de ARBO-wet voortvloeien en verplichtingen over de inrichting van werk en werkplek; het regelen van de positie van kerkgebouwen in het kader van milieubeheer in een algemene maatregel van bestuur; de baatbelasting die in sommige gemeenten aan kerken wordt opgelegd en

Kerkgebouw en begraafplaats van de hervormde gemeente Tjamsweer (1538).

de verplichting van een gebruiksvergunning die door steeds meer gemeenten aan kerkelijke gemeenten wordt opgelegd.

“Ondanks het feit dat in onze multiculturele samenleving de Kerk niet meer herkend en erkend wordt als de eigentijdse vrijwilligersorganisatie, is er hoop. Meer dan in het verleden zal de Kerk zich moeten waar-

maken. De Kerk biedt iets waaraan de samenleving behoefte heeft. Dat betreft o.a. aandacht voor de mensen. Dat heeft te maken met gemeenteopbouw. Ook voor de nabije toekomst, want wat God begonnen is, laat Hij nooit meer los”, zo eindigde de voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen zijn inleiding tijdens de najaarsvergadering van de afdeling Groningen op 23 september 1999.

Samen beheren

Op de ledenvergadering van de afdeling Groningen van 22 maart 2000 spreekt de heer E. Wiersema, voorzitter van het Landelijk Verband van Commissies van Beheer van Gereformeerde Kerken in Nederland (LVCB). De bijeenkomst werd bijgewoond door 79 personen, waarvan 70 personen 35 hervormde gemeenten en 9 gereformeerde kerken vertegenwoordigen.

De heer Wiersema stelt de volgende punten aan de orde:

- Quotumdruk, die zorgelijk is.
- Regionale Dienstencentra, waarbij goed gekeken moet worden naar overlap tussen Kerk en VVK/LVCB
- Samenwerking VVK en LVCB die steeds nadrukkelijker vormen aanneemt
- Arbeidsvoorwaarden die meer de aandacht zullen vragen
- Arbeidsverhouding met de predikant die steeds meer in discussie komt en
- Afstoten van kerkgebouwen waarbij vele emotionele overwegingen een rol spelen.

De heer Wiersema waarschuwt ervoor dat de landelijke organisatie van de Kerk veel geld kost. Niet voor niets zijn daarbij kritische opmerkingen gemaakt. Na de pauze volgt een zeer geanimeerde discussie waarna de voorzitter om 22.00 uur de bijeenkomst sluit.

Ondersteunende instanties bundelen krachten

Op 31 maart 2001 organiseerden de Provinciale Kerkvergadering van Groningen-Drenthe in samenwerking met de Stichting Oude Groninger Kerk (SOGK) en de

De heer H. Greven die sinds 2001 voorzitter is van de afdeling Groningen.

Vereniging van Kerkvoogdijen in de Der Aa-kerk te Groningen een conferentie over de toekomst van de kerkgebouwen. De bedoeling is een netwerk te vormen van de Provinciale Kerkvoogdijcommissie, de SOGK en de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Groningen-Drenthe die vanuit de VVK is voortgekomen.

Het resultaat van dit symposium was dat de drie genoemde organisaties tot de conclusie kwamen dat behoud of afstoting van een kerkgebouw alleen op een verantwoorde wijze kan verlopen indien er sprake is van een *'gecoördineerde beleidsvorming voor meerdere jaren door de verantwoordelijke instanties en de kerkelijke gemeenten'*. Deze netwerkstructuur die als een proeftuin in Groningen-Drenthe van start gaat, kan wellicht in de toekomst ook als voorbeeld dienen voor de rest van het land.

Regiobijeenkomst in Zuidhorn

Op 5 november 2001 belegde het bestuur van de afdeling Groningen voor de gemeenten gelegen in de ring Groningen en Westerkwartier een regiobijeenkomst in de gereformeerde kerk van Zuidhorn. Aanwezig waren 80 personen w.o. een achttal leden van commissies van beheer. Op deze avond staan de volgende interessante onderwerpen op het programma, te weten:

- de SBKG wijst in de persoon van de heer A. Smid op een aantal belangrijke zaken in het kader van het 10-jarlijks onderhoud en restauratie van gebouwen;
- ir. H. Kremer van het Kantoor der Kerkelijke Goederen (KKG) staat o.a. stil bij het Pachtnormenbesluit van 1 november 2001;
- de heer Adr. Van Huuksloot, directeur van het KKG, vermeldt de uitgebreide dienstverlening aan colleges van kerkvoogden en commissies van beheer;
- namens de SMRA gaat de heer B. Prins in op de ontwikkelingen met betrekking tot de invoering van de euro;
- mevr. M. Kobes van de brandweer te Haren gaat in op de brandveiligheid in kerkgebouwen; en
- mevr. J. de Milliano behandelt het project "Kerken in groen", een initiatief van Landschapsbeheer Groningen en de Stichting Oude Groninger Kerken met als doel herstel, instandhouding en het versterken van de relatie met de omgeving van de kerkterreinen in het landschap van Groningen.

Na de pauze wordt er veel gebruik gemaakt van de gelegenheid vragen te stellen.

Instandhouding kerkgebouwen

In plaats van de gebruikelijke inleiding, gevolgd door gedachtewisseling of forumdiscussie, had het algemene gedeelte van de jaarvergadering van 20 april 2002 een bijzonder karakter. De bedoeling was dat het beheersaspect van de Kerk vanuit het grondvlak zich zou presenteren. Om dat gestalte te geven zouden de provinciale afdelingen van de Vereniging van Kerkvoogdijen deze presentatie, hetzij alleen dan wel in clusterverband, voor hun rekening nemen.

Namens de afdelingen Groningen en Drenthe, behandelt de heer H. Greven, voorzitter van het afdelingsbestuur van Groningen, het onderwerp "Instandhouding kerkgebouwen". Hij wijst daarbij op de in 1997 verschenen nota "Naar een passende jas" waarin aanwijzingen zijn opgenomen om tot een welbewuste afweging te komen als het gaat om een keuze of er een kerkgebouw en zo ja welk kerkgebouw moet worden afgesloten. Hij verwijst naar de op 31 maart 2001 in de Der Aa-kerk gehouden conferentie waarmee de plaatselijke beheerders een instrumentarium in handen werd gegeven waarmee zij hun beleid inzake kerkgebouwen kunnen ontwikkelen. Voorts werd daar aangekondigd te komen tot een bundeling van krachten van die instanties die op het gebied van gebouwen en monumenten een rol spelen. Dat zijn de Provinciale Kerkvoogdijcommissie Groningen-Drenthe, de Stichting Oude Groninger Kerken en de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Groningen en Drenthe. De drie instanties hebben besloten een netwerk te vormen voor:

- onderlinge afstemming van beleid;
- het geven van advies;
- het fungeren als klankbord voor het beleid van de Samen-op-Weg-gemeenten in de regio op het terrein van het accommodatiebeleid.

Op deze wijze vormt het netwerk de taakgroep gebouwen als ondersteuning van het werk dat in het kader van het gebouwenbeleid in het belang van de gemeente op

regionaal niveau wordt gevoerd, aldus de heer Greven.

Het bestuur van de afdeling Groningen op 11 september 2003: van links naar rechts: R Tuitman, vice-voorzitter mevr .L.C.G. van Bergen-Bloemendaal, H. Greven, voorzitter, T. Dam, secretaris, A.J. Smid, penningmeester en A. Schuring.

Kerkgebouw te Wittewierum (1863), gebouwd op de fundamenten van het klooster Bloemhof, waar de afdeling Groningen op 11 september 2003 haar 75-jarig bestaan vierde.

75 Jaar afdeling Groningen in kerk van Wittewierum

Op 11 september 2003 bestond de afdeling Groningen 75 jaar. Ter gelegenheid daarvan werd op 12 september 2003 van 16.30 – 19.00 uur hieraan aandacht besteed in de gerestaureerde kerk van Wittewierum. Het buurtschap Wittewierum, dat kerkelijk deel uitmaakt van de hervormde gemeente Ten Post en Lellens, bestaat uit enkele boerderijen en wat huizen. Om het kerkgebouw is een oude begraafplaats gelegen, waarvan de stenen weer in oude luister zijn hersteld.

Om 16.15 uur begon het officiële gedeelte dat geopend werd door de voorzitter, de heer H. Greven, die een terugblik gaf op het werk van de afdeling gedurende 75 jaar. Ondanks de arbeidsonrust als gevolg van stakingen die in 1929 uitbraken, werd er de provinciale afdeling Groningen opgericht met als doel het bevorderen van de saamhorigheid, de landelijke Vereniging van Kerkvoogdijen (VVK) daardoor een beter fundament te geven en de versteviging van de band met het hoofdbestuur en de regio.

Hierna hield de heer drs. G. van Soest, voorzitter van het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen, een inleiding waarbij hij wijst op het grote nut van de VVK. Hij noemt daarbij het vele werk dat o.a. door de heer S.K. Westerdijk uit Usquert voor de afdeling Groningen werd verricht. (De heer Westerdijk was tot 1952 bij het werk van de afdeling Groningen betrokken). Kenmerkend voor de afdeling Groningen is altijd geweest de aandacht voor de problematiek van de kleine gemeenten en de wijze waarop de colleges van kerkvoogden hieraan iets kunnen

doen. De eigen identiteit is altijd in Groningen een groot goed geweest. Dat bleek o.m. toen de actie Kerkbalans in 1974 van start ging waaraan ook Groningse gemeenten meededen, maar wel met een eigen foldertekst aangepast aan de Groningse situatie.

Verder staat de heer Van Soest stil bij de vele monumentale kerkgebouwen die Groningen rijk is en waarvan een aantal in eigendom zijn van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Vervolgens geeft de heer R. Wobbles, secretaris van de Stichting Oude Groninger Kerken, een historische beschouwing van het kerkgebouw van Wittewierum.

Na afloop van deze bijeenkomst bedankt de heer Greven de heren Van Soest en Wobbles voor hun inleidingen waarna de vele aanwezigen naar buiten gingen en onder het genot van een hapje en een drankje deze feestelijke bijeenkomst afsluiten.

In barre tijden liefde voor de kerk

Op 17 maart 2005 had het bestuur van de afdeling Groningen een primeur. Het was voor het eerst in de per 1 januari 2005 opgerichte Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer dat kerkrentmeesters van alle richtingen in de Protestantse Kerk in Nederland samen vergaderden. De voorzitter van de afdeling, de heer H. Greven, gaf blijk van zijn vreugde toen hij de 135 afgevaardigden van plaatselijke (hervormde, gereformeerde of protestantse) colleges van kerkrentmeesters mocht verwelkomen. Nu er één landelijke Vereniging is, moet dit ook op regionaal niveau vorm krijgen.

Mr. Peter A. de Lange.

Vervolgens geeft hij het woord aan de voorzitter van het hoofdbestuur van de landelijke VKB, de heer mr. Peter A. de Lange, die niet op het verleden ingaat, maar de nabije toekomst aan de orde stelt. Het is hem duidelijk geworden dat er in Groningen problemen zijn met het beheer, want kleine gemeenten vergrijzen sterk. En de toenemende lasten zoals onderhoud van de gebouwen, de predikantstraktementen en de omvang van de energiekosten, bezorgen veel kerkrentmeesters slapeloze nachten. Liefde voor de kerk moet daarom voorop staan en een vereniging als de onze, wil die steeds uitdragen. Zij kan, omdat de VKB naast de Kerk staat, die liefde heel goed gestalte geven door een kritische houding ten opzichte van die Kerk!

De VKB maakt geen deel uit van het ambtelijk apparaat van de Kerk, maar zij wil flankerend

Voormalige hervormde kerk (1687) van Wildervank, die nu als cultureel centrum in gebruik is.

zijn. En als er verontrustende ontwikkelingen in de Kerk zijn op het vlak van het beheer, wil de VKB niet tegen de Kerk aan schoppen, maar wel wil zij de vinger leggen bij die ontwikkelingen.

Aan het eind van zijn betoog roept hij de kerkrentmeesters op niet somber te zijn, maar 'als bewaarders van het huis Gods enthousiast te blijven en het feestmaal aan te richten'. De heer De Lange roept de leden op om trouw te zijn en om elkaar te versterken.

Groningse kerkgebouwen centraal

Het bestuur van de afdeling Groningen belegde in het najaar van 2006 een drietal regiobijsamenkomsten waarbij het kerkgebouw een centrale plaats inneemt. De voorzitter van de afdeling, de heer H. Greven, wijst op de rol van de VKB in het kader van de financiën van de Kerk. De VKB is geen actiegroep die zich tegen de Kerk richt, maar juist uit bezorgdheid om die Kerk, die zij als flankerende organisatie wil dienen, heeft de VKB in oktober 2005 actie ondernomen door in een uitgebreid artikel in "Trouw" haar bezorgdheid over de financiën van de Kerk uit te spreken.

Verder staat hij stil bij het afstoten van kerkgebouwen als gevolg van vergrijzing, ledenverlies en teruglopende inkomsten. De Stichting Oude Groninger Kerken vervult een belangrijke rol hierbij want die kan binnen haar doelstelling het monumentale kerkgebouw in stand houden zodat het gebouw als beeldbepalend object voor het dorp en de regio behouden blijft.

Na een uiteenzetting over het beheer van het kerkgebouw zoals vastgelegd in ordinantie 11 van de kerkorde door de heren H. Jansen en T. Trox van het (toenmalige) Regionaal Dienstencentrum te Haren, vertelt de heer H. Hulshof,

verbonden aan de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Groningen-Drenthe (SBKGD) over het werkgebied van deze stichting. Op dit moment werkt de SBKGD voor 185 eigenaren die samen 165 monumentale kerkgebouwen en ruim 100 monumentale orgels bezitten. De SBKGD vormt op het gebied van de monumentenzorg al vele jaren een belangrijke schakel tussen opdrachtgever, rijk, provincies en gemeenten, aannemers en onderaannemers en subsidieverstrekkers, aldus de heer Hulshof.

De kerkrentmeester en de nota Veerman

Op 26 maart 2009 hield de afdeling Groningen in Haren haar algemene ledenvergadering voor circa 100 kerkrentmeesters, vertegenwoordigende 70 gemeenten die deel uitmaken van de afdeling Groningen van de VKB. De inleiding werd verzorgd door de heer D.G. Bijl over het onderwerp "De kerkrentmeester en de nota Veerman – mogelijkheden, spanningsvelden en uitdagingen". De heer Bijl is lid van de Stuurgroep "Werk in de wijngaard" en voorzitter van de Taakgroep Classicaal Beleid. Tijdens de discussie meldt de heer Bijl dat in de synodevergadering van november 2008 er een breed draagvlak aanwezig is voor hetgeen in de nota wordt voorgesteld.

Ook in andere regio's, waar afdelingen van de VKB de heer Bijl hadden uitgenodigd, vond hij voor het werk van de Stuurgroep een positief gehoor. Dat is ook in Groningen het geval. Wel worden er door de kerkrentmeesters aan de heer Bijl overwegingen meegegeven.

De voorzitter van de afdeling, de heer H. Greven, constateert dat na de uiteenzetting van de heer Bijl er duidelijkheid gekomen is die zal doorwerken bij de colleges van kerkrentmeesters in onze provincie. Het wordt nu 'De hand aan de ploeg', aldus de heer Greven.

Zilveren jubileum SBKG Groningen-Drenthe

Op 30 oktober 2009 vond in het kerkelijk centrum "De Bron" te Assen een feestelijke bijeenkomst plaats ter gelegenheid van het zilveren jubileum van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) van Groningen-Drenthe. De voorzitter van de SBKGD, de heer H. Greven, mocht ruim 120 aanwezigen welkom heten. Hij prijst daarbij de initiatiefnemers die onder voorzitterschap van de heer D. Doorn (die het voorzitterschap tot 1991 vervulde) op 22 maart 1984 de SBKGD hebben opgericht. In 1991 werd de heer Doorn door ing. E.W. van der Werf opgevolgd en in 1996 nam de heer J. de Vries de voorzittershamer van de heer Van der Werf over. De heer Greven was vanaf 2005 tot mei 2012 voorzitter van de SBKGD en vanaf mei 2012 vervult de heer B. Migchels de functie van voorzitter.

Na een terugblik op de geschiedenis te hebben gegeven, geeft hij het woord aan de heer drs. G. van Soest, erelid van de VKB en oud-voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen. De heer Van Soest, die destijds (in 1994) het initiatief nam om in de overige provinciale afdelingen van de Vereniging van Kerkvoogdijen (alleen in Friesland, Groningen-Drenthe, Overijssel-Flevoland, Noord-Holland en Zeeland waren deze stichtingen reeds opgericht) deze stichtingen te vormen, geeft een beschouwend overzicht over de historie van 25 jaar SBKG Groningen-Drenthe. Hij noemt de totstandkoming van de SBKGD een goed voorbeeld van 'bij de tijd' zijn,

De heer H. Greven (links), die ook vele jaren voorzitter was van de Stichting Behoud Kerkelijke gebouwen, bedankt de heren H.W. Wiegman (midden) en drs. G. van Soest (rechts) voor hun gehouden inleidingen tijdens de jubileumbijeenkomst van 30 oktober 2009.

want de SBKGD staat dicht bij het grondvlak om de vereiste steun te bieden om de toenmalige kerkvoogden bij te staan bij onderhoud en restauratie van hun gebouwen.

Vervolgens staat de heer H.W. Wiegman, voormalig directeur van de SBKGD en nu verbonden als regioconsulent aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, stil bij de resultaten die dankzij de SBKGD in het belang van de kerkelijke gemeenten behaald zijn. Maar in het subsidiebeleid is er de afgelopen 25 jaar veel veranderd. Nieuwe wetgeving die vrijwel jaarlijks wordt herzien, maakt het nodig dat kerkrentmeesters moeten kunnen rekenen op steun. Op deze steun kunnen zij rekenen wanneer zij gebruik maken van de diensten van de SBKGD, aldus de heer Wiegman.

Werken in en voor de Kerk

Op 6, 14 en 15 oktober 2009 hield de afdeling Groningen haar regiobijeenkomsten, waarbij de heer M.G.R. Barendrecht, lid van het dagelijks- en hoofdbestuur van de VKB, aandacht vroeg voor de wet- en regelgeving waarmee colleges van kerkrentmeesters te maken hebben bij het personeelsbeleid, zowel bij betaalde functionarissen als voor de vrijwilligers die in tal van gemeenten werkzaam zijn. Belangrijk is om de betreffende rechtspositieregelingen correct toe te passen. Dat voorkomt allerlei onnodige problemen. Ook is het noodzakelijk goed aandacht te besteden aan o.a. de Arbeidsomstandighedenwet (ARBO) die ook voor kerkelijk

Alle vele jaren worden de jaarvergaderingen van de afdeling Groningen die in de Kerkboerderij te Haren plaatsvinden, goed bezocht.

gemeenten bepalingen voorschrijft waarmee colleges van kerkrentmeesters te maken hebben. Verder staat de heer Barendrecht stil bij de zorg voor de vrijwilligers en tenslotte bij de rechtspositie van predikanten.

Er werden op de bijeenkomst van 6 oktober 2009 te Onstwedde, waar zo'n 60 kerkrentmeesters aanwezig waren, veel vragen gesteld. Een reactie van een kerkrentmeester na afloop was: *"Ik was eerst van plan om niet naar deze bijeenkomst te gaan, maar ik ben blij dat ik geweest ben, want ik heb er veel van opgestoken. Het was zeer de moeite waard hier naar toe te gaan"*, aldus deze kerkrentmeester.

Voorlichting over kerktelefoon en kerktelevisie

De besturen van de provinciale afdelingen van Groningen, Friesland en Drenthe belegden op 30 september 2010 in Drachten een voorlichtingsbijeenkomst waar vertegenwoordigers van de Stichting Intermediair Kerkomroep Nederland (SIKN) informatie verstrekten over kerktelefoon en kerktelevisie. Bij de SIKN zijn circa 1.000 kerkelijke gemeenten aangesloten met 20.000 luisteraars.

VKB is onze moederorganisatie

Eind 2010 bestond de VKB, die op 1 januari 2005 werd gevormd door samenvoeging van de Vereniging van Kerkvoogdijen en het Landelijk Verband van Commissies van Beheer, bijna 6 jaar. Ter gelegenheid daarvan werd in "Kerkbeheer" van december 2010 een artikel opgenomen waarin een aantal personen hun kijk op de huidige VKB geven. Eén van die personen is de voorzitter van de afdeling Groningen, de heer H. Greven, die tevens voorzitter was van de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Groningen-Drenthe (SBKGD). "Met mijn SBKGD pet op, bezie ik de VKB, onze moederorganisatie, als een belangrijke overkoepeling. Vanuit de VKB kan door verdergaande professionalisering landelijke ondersteuning worden aangeboden aan de afzonderlijke SBKG-en, maar omgekeerd kunnen ook deze regionale stichtingen door hun specialistische kennis

*Hervormde
Donatuskerk
te Leermens
(12e eeuw).*

van zaken, een belangrijke rol spelen in het hele, snel veranderende speelveld van kerkelijke gebouwen en alles daarom heen. Juist nu en in de voor ons liggende jaren", aldus de heer Greven.

Kerkelijke structuren moeten veranderen

Het bestuur van de afdeling Groningen hield in één week drie regiobijeenkomsten waarbij de toekomst van de kerkelijke gemeenten in Groningen centraal stond. Deze bijeenkomsten werden gehouden op 8, 9 en 11 november 2010 in resp. Doezum, Scheemda en Thesinge. Het thema was "De protestantse gemeenten in de provincie Groningen over tien jaar – Een toekomstvisie". Mevr. dr. H.A.H. Maat en dr. A.C. Meesters, resp. predikanten van de protestantse gemeente Warffum en Scheemda, hielden over deze materie een boeiende inleiding die in totaal door 160 personen werd bijgewoond.

De kerkrentmeester en de spelregels

Het bestuur van de afdeling Groningen belegde op 31 maart 2011 in de Kerkboerderij van Haren, bijna de thuisbasis van de afdeling, de voorjaarsvergadering. De voorzitter van de afdeling, de heer H. Greven, stond bij een aantal actuele ontwikkelingen die zich in de Kerk afspelen, stil. Hierna kreeg de heer D.G. Bijl, o.a. oud-voorzitter van de Interkerkelijke Commissie Geldwerving, het woord. Hij wijst op de betekenis van de kerkelijke organisatie van de Protestantse Kerk in Nederland en haar relatie tot de plaatselijke gemeenten. Na diens inleiding accentueert de heer T. Trox, gemeenteadviseur kerkbeheer, het belang van het samenspel met de kerkenraad en het nut van een gemeentelijk beleidsplan.

Aan het eind spreekt de voorzitter van het hoofdbestuur van de VKB, de heer mr. Peter A. de Lange de ruim 100 aanwezige kerkrentmeesters toe. Hij wijst daarbij op

Tijdens de pauze wordt er even bijgepraat. Van links naar rechts de heren H. Greven, mr. Peter A. de Lange en D.G. Bijl.

de noodzaak van een goed en zorgvuldig kerkrentmeesterlijk beheer. Een kerkelijke gemeente moet als een bedrijf kunnen functioneren, maar de Kerk doet méér dan het gewone. Dat maakt het verschil, aldus de heer De Lange.

In memoriam H.W. Wiegman

Op 24 januari 2012 overleed op de leeftijd van 61 jaar de heer Henk Wiegman. In het najaar van 2009 is Henk ziek geworden, maar begin 2011 was hij zover hersteld dat hij weer aan het werk kon. In december 2011 nam zijn gezondheid plotseling sterk af en dat leidde tot opname in het ziekenhuis.

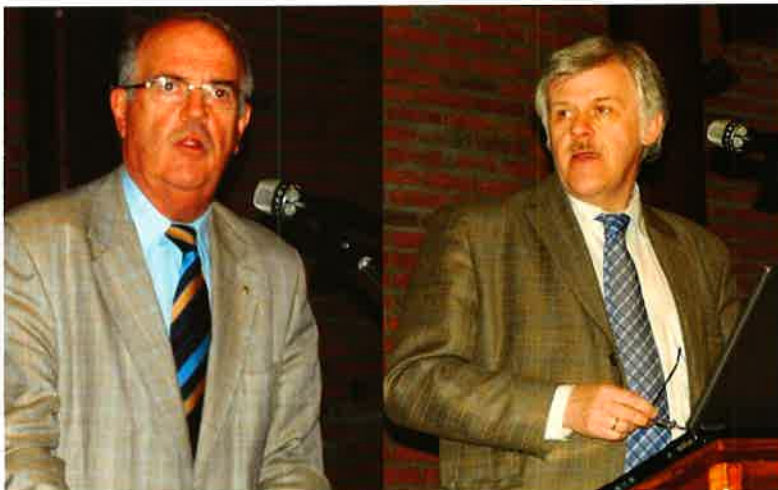
De heer Wiegman, die vanaf 1999 als bouwkundige in Regio Noord werkte bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, is van grote betekenis geweest voor de colleges van kerkrentmeesters in de provincies Groningen en Drenthe en voor het werk van de VKB. In 1984 trad hij in dienst bij de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Groningen, waarbij in 1990 Drenthe zich aansloot. Mede door de goede resultaten van de toen bestaande SBKG-en, besloot het hoofdbestuur van de Vereniging van Kerkvoogdijen om vanuit de provinciale afdelingen ook dergelijke SBKG-en te gaan oprichten, een initiatief dat door de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg zeer werd gewaardeerd. Toen deze SBKG-en in 1998 operationeel waren, werd er een overlegplatform (OVO) ingesteld dat onder leiding van het hoofdbestuur van onze Vereniging twee keer per jaar bijeen komt.

Tijdens deze OVO-vergaderingen had de heer Wiegman een zeer waardevolle inbreng waarmee besturen van overige SBKG-en hun voordeel konden doen. Ook aan de tot standkoming van deze SBKG-en heeft de heer Wiegman een zeer belangrijke bijdrage verleend.

Per 1 juli 1999 verliet de heer Wiegman de SBKG van Groningen-Drenthe, waarvan hij sinds 1987 directeur was. Hij trad per die datum in dienst bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en werd Consulent bouwkunde voor de Regio Noord. Sinds 2007 woonde de heer Wiegman de OVO-vergaderingen weer bij en verstreekte hij vanuit de huidige RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) de besturen van de SBKG-en actuele informatie op het gebied van gebouwen en monumenten, waarbij hij aangaf hoe men in bepaalde situaties het beste kan handelen.

Subsidie voor en keuze van het kerkgebouw

Op de voorjaarsvergadering van de afdeling Groningen, die op 26 april 2012 in de Kerkboerderij in Haren plaats vond, was afdelingsvoorzitter de heer H. Greven blij

Onder het thema 'Subsidie voor en keuze van het kerkgebouw' hielden de heren mr. J. Broekhuizen en ir. D. Hoogendoorn op de jaarvergadering van 26 april 2012 van de afdeling Groningen hun inleiding.

Ir. D. Hoogendoorn

Mr. J. Broekhuizen

met de ongeveer 100 aanwezigen, voor wie een tweetal voor kerkrentmeesters belangrijke zaken aan de orde kwamen. Mr. J. Broekhuizen, secretaris van de Commissie Kerkelijke Gebouwen van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO-K), wijst op de nieuwe ontwikkelingen van de in 2006 in werking getreden overheidssubsidieregeling (BRIM). Met ingang van 2013 zal o.m. het subsidiepercentage verlaagd worden van 65 naar 50 procent. Het eigen aandeel stijgt dan van 35 naar 50 procent, hetgeen voor kerkbesturen moeilijk tot zelfs geheel niet meer op te brengen is. Verder zal de subsidie gebaseerd worden op een bepaald percentage van de herbouwwaarde.

Na hem spreekt ir. D. Hoogendoorn, hoofdbestuurslid van de VKB en voorzitter van o.a. de Commissie gebouwen en monumenten, over een stappenplan om te komen tot een goede keuze welk kerkgebouw er voor de eredienst behouden blijft ingeval een gemeente voor die keuze wordt geplaatst. Er wordt een programma van wensen en eisen opgesteld waarin bijdragen zijn opgenomen van alle partijen die regelmatig van het kerkgebouw gebruik maken. Vervolgens wordt dit met de gemeente gecommuniceerd tijdens een gemeenteavond. Belangrijk is, gelet op de emoties die op zo'n avond een rol spelen, een onpartijdig maar deskundig persoon de leiding van de gemeenteavond voor wat dat onderdeel betreft, te geven. De VKB beschikt over de vereiste know how, zodat het belangrijk is in voorkomende gevallen met de VKB contact op te nemen. Welke keuze er ook gemaakt wordt, bedenk altijd dat het kerkgebouw er is voor de gemeente en niet andersom, aldus de heer Hoogendoorn.

Gebouwen, monumenten en andere wetenswaardigheden in Groningen

Onderstaande informatie is overgenomen uit publicaties in het orgaan van de Vereniging namelijk "Het orgaan", "Het Maandblad", "De Kerkvoogdij" en "Kerkbeheer".

*Nicolaaskerk
(1500) van de
hervormde
gemeente
Onstwedde.*

Restauratie en uitbreiding kerk Onstwedde

In 1929 werden de plannen uitgevoerd, die eerder door architect G. van Hoogevest te Amersfoort waren gemaakt om te komen tot uitbreiding en restauratie van de kerk. Door deze uitbreiding bedraagt het aantal zitplaatsen 650. De ramen zijn van glas-in-lood ruitjes voorzien. De bestaande steunberen zijn vernieuwd, terwijl alle slechte plekken in het metselwerk zijn bijgewerkt. Ook werd het kerkinterieur voor een groot deel vernieuwd. De totale kosten bedroegen f 45.000, waarvan rijk, provincie en gemeente vermoedelijk f 13.000 voor hun rekening zullen nemen.

Diaconaal geld voor orgel in Solwerd

Reeds geruime tijd bestond behoefte aan een groter orgel in Solwerd, maar de kerkvoogdij had niet de middelen daarvoor. De diaconie van Marsum, waarvan Solwerd deel uitmaakt, beschikte over wat middelen waarvoor men op dat moment geen andere bestemming had. De kerkvoogdij vroeg haar in 1942 een geldlening met een jaarlijkse aflossing en rentebetaling. De kerkenraad aanvaardde dit voorstel met de

*Protestantse kerk te
Delfzijl (1830).*

bepaling dat jaarlijks de kerkvoogdij aan de kerkenraad zal vragen uit zo mogelijk het batig saldo van de diaconierekening deze aflossing en rente kwijt te schelden. Nu de financiering in orde was, werd door bemiddeling van de Nederlandse Klokken- en Orgelraad, contact gezocht met orgelbouwer Joseph Anema uit Amsterdam, op wiens advies besloten werd over te gaan tot aankoop van een tweedehands pijporgel afkomstig uit een klooster uit Oudenbosch.

100 Jaar hervormde gemeente Roodeschool

Op 6 november 1946 werd herdacht dat 100 jaar geleden de hervormde gemeente te Roodeschool gesticht was. De vlag wapperde vanaf de kerktoren en het kerkgebouw was met planten en bloemen versierd. Als vertegenwoordiger namens de generale synode was o.a. prof. dr. Th. L. Haitjema aanwezig. De hervormde gemeente Roodeschool was nog maar betrekkelijk kort zelfstandig, want vroeger behoorde dit gebied onder de hervormde gemeente te Uithuizermeeden en na 100 jaar was men, kerkrechtelijk gezien, nog niet geheel van elkaar losgemaakt.

De kerkvoogdij van Uithuizermeeden bood als geschenk een paar stoelen voor de huwelijksinzegening en een knielbank aan. De gemeente had zelf f 2.000 bijeen gebracht voor een jeugdgebouw.

Van hoofdelijke omslag naar vrijwillige bijdragen

De kerkvoogdij van Stadskanaal, die als vooruitstrevend bekend stond, besloot vrij kort na de bevrijding de verhuur van zitplaatsen af te schaffen. Tijdens een gemeenteavond in 1946 werd dit voorstel gedaan. Maar de kerkvoogdij wilde veel verder gaan. Niet alleen de verhuur van zitplaatsen, maar ook de hoofdelijke omslag moest tot het verleden gaan behoren. Voor zij dit ging invoeren, had de kerkvoogdij nog even de gemeentelieven geënquêteerd. Het resultaat was dat men meer aan

vrijwillige bijdragen zou geven dan de twee verplichte betalingen. In 1946 werd aan hoofdelijke omslag ontvangen f 3.320,13 en aan huur zitplaatsen f 1.443,17, totaal dus f 4.763,30. De vrijwillige bijdragen over 1947 bedroegen f 5.448,30, ofwel een stijging van ruim 14 pct.

Vrije zitplaatsen in Delfzijl

De kerkvoogdij van Delfzijl, die jaarlijks een groot aantal zitplaatsen verhuurde, meldde in februari 1949 dat langzamerhand vanuit de gemeente signalen ontvangen zijn om de zitplaatsen vrij te geven. Aanvankelijk stond de kerkvoogdij daar afwijzend tegenover, omdat zij vreesde een substantieel bedrag aan inkomsten te gaan missen. Na een gemeenteavond, waarbij de meeste gemeentelieden er voor kozen de zitplaatsen vrij te geven, werd kort daarna een enquête onder de gemeentelieden gehouden. Het resultaat was dat de meeste gemeentelieden voor vrije zitplaatsen waren, waarbij spontaan reeds een bedrag van f 570 aan vrijwillige bijdrage werd toegezegd. Besloten werd tot afschaffing van verhuur van zitplaatsen over te gaan. Dat resulteerde er in dat de kerkvoogdij in 1948 een bedrag aan vrijwillige bijdragen voor dit doel ontving van f 820, terwijl de publieke verhuur maximaal f 500 opbracht.

Gerestaureerde kerk Niebert

Op 14 december 1949 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Niebert weer in gebruik genomen. De kerk die uit 1395 dateert, was in de loop der eeuwen enkele malen gerestaureerd. Er was flinke scheurvorming ontstaan waardoor het noodzakelijk werd dat de kerk grondig werd aangepakt. Ook het orgel werd gerenoveerd. De toren was in dermate slechte staat dat restauratie niet meer mogelijk was en daarom werd deze door een nieuwe vervangen. De firma Gebr. Van Bergen leverde een nieuwe luidklok.

De gerestaureerde kerk van Woldendorp

Op 2 maart 1950 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Woldendorp in gebruik genomen. Bij de bevrijding was Woldendorp een slagveld geworden. Hier woedde een verbeten strijd van een wegtrekkende bezetter, die het plan had om het fraaie kerkje verwoest achter te laten. De kerk ging in vlammen op. Onder leiding van de architecten Wittoop-Koning en Offringa uit Groningen werd de kerk op zeer fraaie wijze door de firma Stamhuis uit Loppersum gerestaureerd.

Na de ingebruikname kreeg de kerkvoogdij het goede nieuws te horen dat het Commissariaat voor Oorlogsschade besloten had de schade die aan het orgel was toegebracht, geaccepteerd was, zodat de kerkvoogdij tot de aankoop van een nieuw kerkorgel kon over gaan.

Petruskerk Woldendorp (13^e eeuw).

*Stefanuskerk Holwierde
(13^e eeuw).*

Gerestaureerde kerk Bierum

Op donderdag 13 juli 1950 werd de geheel gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente te Bierum weer in gebruik genomen. De kerk, die uit omstreeks 1200 dateert en in de laatste oorlogsdagen voor een groot deel verwoest was, werd weer in goede staat aan de kerkenraad overgedragen.

Provincie Groningen weer fraaie oude kerk rijker

Op 18 januari 1951 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente te Holwierde, nadat deze in de laatste oorlogsdagen van

1945 zwaar gehavend was, weer in gebruik genomen. De kerk is ongeveer acht eeuwen oud. Het oxaal waarop zich vroeger een koor- en orgelgalerij bevond, stamt uit de 16^e eeuw. De beeldhouwde preekstoel is van 1650. Mede dankzij de spontane hulp van diverse gemeenten uit de classis Winsum, was het mogelijk dat Holwierde met zijn stijlvolle kerk geen geruïneerde gemeente werd.

Termunten's oudste bedehuis gerestaureerd

Op 27 september 1951 werd de gerestaureerde kerk in Termunten in gebruik genomen. De kerk, die in de 13^e eeuw werd gebouwd, werd in 1945 door oorlogshandelingen vernield. De restauratiewerkzaamheden vonden plaats onder leiding van de architecten A.R. Wittop Koning en R. Offringa.

Kunstwerk in Veendam

Tijdens een reünie van oud-HBS-ers in Veendam heeft de bekende Rotterdamse kunstschilder Herman Mees, zoon van wijlen dokter Mees die arts in Veendam was, een belangrijk werk van zijn hand aangeboden. Het stelt voor "Christus te midden van de discipelen". Hij schonk dit kunstwerk, dat een afmeting heeft van 2,40 x 1,70, in 1952 aan de hervormde gemeente van Veendam en kreeg een plaats aan één van de wanden van het kerkgebouw.

Kerk open in Haren

Uit een bericht van mei 1952 blijkt dat een aantal lidmaten van de hervormde gemeente te Haren bij het college van kerkvoogden een verzoek indiende om ook op werkdagen de kerk open te stellen voor die bezoekers die behoefte hebben aan

Ursuskerk Termunten (12^e eeuw).

'stilte, inkeer en gebed'. De kerkvoogden willigden het verzoek in, zodat de kerk op werkdagen van 08.30 – 17.30 uur open werd gesteld.

Loppersumse kerk in restauratie

Het college van kerkvoogden en notabelen van de hervormde gemeente te Loppersum besloot de uit 1217 daterende kerk, die in ernstig verval was geraakt, te laten restaureren.

De restauratiekosten worden geraamd op f 427.000, waarvan rijk, provincie en gemeente 85 pct. voor hun rekening nemen.

De restauratie zal vier jaar in beslag nemen.

Gerestaureerde kerk Oldenzijl weer in gebruik

In oktober 1952 werd het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Oldenzijl na een bijna twee jaar durende restauratie weer in gebruik genomen. Het kerkje, dat blijkens een oorkonde uit 1358 in omstreeks 1200 gebouwd moet zijn, werd destijds gebouwd toen monniken een nederzetting stichtten. Toen de nederzetting groeide, bouwden zij een kerk die een van de oudste oud-Groninger baksteenkerkjes is geworden.

Nieuwe kerk Groningen in gebruik genomen

Maandag 12 juli 1954 nam de hervormde gemeente Groningen de gerestaureerde Nieuwe of Noorderkerk in gebruik. Aanvankelijk zou de restauratie beperkt blijven tot vervanging van het dak, maar al snel bleek dat ook andere delen van het gebouw aan renovatie toe waren. Onder architectuur van de heer P.L. de Vrieze werden de werkzaamheden, die circa f 220.000 kostten, uitgevoerd. Het college van burgemeester en wethouders van Groningen stelden de raad voor een subsidie van f 44.000 te verlenen, terwijl ook rijk en provincie een subsidie toezegden.

Oudheidkundige vondsten bij restauratie kerk Haren

Bij de restauratie van het koor in de hervormde kerk van Haren, die eind 1953 gerealiseerd was, zijn bijzondere oudheidkundige vondsten gedaan. In de zuidelijke muur van het koor werden een paar venstergaten ontdekt. Voorts ontdekte men twee nissen die kennelijk gebruikt werden als offergaten of als opbergplaatsen voor misbenodigdheden.

Ook werd een deuropening gevonden die toegang gaf tot een bijgebouw dat waarschijnlijk als sacristie dienst deed. Er werd ook naar fresco's gezocht, maar die werden niet aangetroffen. Op advies van ir. Van Iperen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, heeft men het hoogstgelegen venster weer dicht gemaakt.

Hervormde Petrus- en Pauluskerk te Loppersum (1217).

Dankzij het toetsen van deze oudheidkundige vondsten aan de situatie in andere kerken, kreeg men nieuw inzicht in de bouwwijze die in vroeger eeuwen in deze kerk werd toegepast.

Adventskerk Groningen

Op 13 oktober 1955 werd de eerste steen gelegd voor de bouw van de nieuwe Adventskerk te Groningen. De kerk moet plaats bieden aan circa 300 personen en zal, naast een kerkzaal, een consistoriekamer en een vergaderzaal bevatten.

Restauratieplan kerk en toren van Kantens

Gedeputeerde Staten van Groningen stellen eind 1955 voor een subsidie van 10 pct. te verlenen voor de restauratie van de kerk en de toren van de hervormde gemeente van Kantens. De kosten, geraamd door de architecten R. Wittop Koning en R. Offringa, worden op f 210.000 geschat. Het rijk draagt f 136.500 en de gemeente Kantens f 31.500 bij. In het voorjaar van 1959 werd de kerk weer in gebruik genomen. De totale restauratie heeft f 340.000 gekost waarvan de hervormde gemeente, die nog geen 100 zielen telt, f 34.000 voor haar rekening moest nemen.

Restauratie kerk Noorddijk

In 1957 nam de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de kerk van de hervormde gemeente Noorddijk onder haar hoede, maar als gevolg van de toen geldende bestedingsbeperking (bezuiniging) ziet het er niet naar uit dat de komende tien jaar de restauratie, waarmee een bedrag van minstens f 300.000 gemoeid is, kan worden uitgevoerd.

Daarom besloot het college van kerkvoogden de meest noodzakelijke werkzaamheden zelf te laten uitvoeren. Onder leiding van de president-kerkvoogd, die zelf aannemer is, ging men aan de slag. De kerk is zeer de moeite waard. Dat vinden ook de mensen die niet op zondag de kerkdienst bezoeken, maar die wel aan de restauratie meewerken. Er werd geschilderd, schoongemaakt en er moesten kloosterstenen komen om de grote gaten in de muren te dichten. Kortom: er moest veel gedaan worden waardoor de kerk voorlopig uit handen van de sloper kon blijven.

Antoniuskerk protestantse gemeente Kantens-Stitswerd (13^e eeuw).

Nieuwbouw

In de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw zijn er in veel steden nieuwe kerken gebouwd. Ook in de stad Groningen was dat het geval. De hervormde gemeente van Groningen besloot om in de Oosterparkwijk, het vroegere 'Rode Dorp', een nieuwe kerk te bouwen, de Filadelfiakerk. Behalve als kerk-

gebouw zou het gebouw ook als wijkcentrum gaan fungeren. De opdracht voor het plan werd in 1952 gegeven, maar met name als gevolg van materiaalschaarste, tekort aan arbeidskrachten en vorstverlet, werd de kerk eerst in september 1955 in gebruik genomen. Het werk werd uitgevoerd onder leiding van architect P.L. de Vrieze. Het kerkgebouw biedt plaats aan 400 kerkgangers, welk aantal uitgebreid kan worden tot 440. De totale bouwsom bedraagt f 250.000. De financiering werd mogelijk gemaakt omdat de kerkvoogdij een lening van f 150.000 à 3½ pct. kon sluiten. Voorts bracht de wijkgemeente f 25.000 bijeen. Rente en aflossing konden worden betaald uit het daarvoor opgerichte Fonds Kerkuitbreiding dat gevoed wordt door gemeenteleden van de hervormde gemeente Groningen.

Stephanuskerk Noordijk (13e eeuw).

Medio de jaren vijftig bestond er nog geen overheidssubsidie voor nieuwbouw van kerken. Onder meer de toenmalige voorzitter van de Vereniging van Kerkvoogdijen, prof. dr. ir. H.G. van Beusekom, heeft zich hiervoor in het belang van de kerkelijke gemeenten ingezet, met als gevolg dat er eerst per 1 maart 1961 volgens de Wet Premie Kerkenbouw een overheidsbijdrage werd verstrekt bij nieuwbouw van kerkgebouwen. De wet voorzag in een subsidie voor:

*Jacobuskerk Feerwerd
(14^e eeuw).*

- de kosten van grond-aankoop en van het bouwrijp maken;
- de bouwkosten van de kerk met de daarbij gebruikelijke nevenruimten;
- de bouwkosten van de pastorie;
- de kosten van de centrale verwarming;
- de inventaris van het kerkgebouw; en
- het honorarium van de architect.

Uit een publicatie in 1958 blijkt dat alleen al de Nederlandse Hervormde Kerk na de oorlog zorgde voor 81 nieuwe kerken, 52 herbouwde en 103 gerestaureerde kerken. Daar komen binnen niet al te lange tijd nog tenminste 120 kerken bij, waarvan 65 buiten de Randstad Holland.

Gerestaureerde kerk Ezinge

Op 30 oktober 1958 werd de geheel gerestaureerde kerk van de hervormde kerk van Ezinge weer in gebruik genomen. In 1956 was een begin gemaakt met de restauratie van dit 13^e eeuwse kerkje. Aanvankelijk was een bedrag van f 86.500 aan restauratiekosten begroot, maar het gebouw bleek in een slechtere staat te zijn dan eerst werd voorzien. De totale kosten liepen op tot f 136.500. Het rijk, dat aanvankelijk 55 pct. subsidie toezegde, bleek na aandringen van de burgemeester van Ezinge, bereid om 62 pct. te subsidiëren. De provincie Groningen en de burgerlijke gemeente zegden beide 10 pct. toe. De resterende 18 pct. kwam voor rekening van de hervormde gemeente.

Maar ook de bevolking van Ezinge was erg actief, want iedereen droeg bij. Er werden duizenden oliebollen gebakken en enkele bazaars gehouden. Er werden aardappels gedolven waarvan de opbrengst voor de kerk was.

Onder architectuur van de heer R. Offringa uit Groningen werden de werkzaamheden uitgevoerd door de aannemers Gebr. Hes uit Leens.

Kerk Wildervank aan restauratie toe

Het oude kerkgebouw met zijn later aangebouwde zijvleugels was in 1959 nodig aan restauratie toe. Er zijn restauratieplannen gemaakt door architect P.C. Kardol uit Veendam die aan de Bouw- en Restauratiecommissie van de Kerk zijn voorgelegd. Het plan voorziet in het opnieuw leggen van de vloer. Vervolgens worden de banken anders opgesteld en wordt de zijvleugel rechts van de preekstoel van de kerkruimte gescheiden door een z.g. roosterwand. Verder wil men bij de preekstoel een avondmaalstafel en een doopvont plaatsen.

De restauratie was eind 1962 voltooid en net voor Kerst, namelijk op 23 december, kon de hervormde gemeente de gerestaureerde kerk in gebruik nemen. De totale kosten bedroegen f 81.000, waarvan het rijk f 20.000, de provincie f 4.000 en de burgerlijke gemeente f 7.000 subsidieerden. De hervormde gemeente nam f 50.000 voor haar rekening. Dankzij een verloting die f 17.000 opbracht, vele particuliere giften en inzet van eigen middelen was de financiering geheel rond.

Subsidie voor kerk Scheemda

De monumentale kerk van de hervormde gemeente Scheemda is dringend aan restauratie toe. In de zomer van 1960 kende het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een rijkssubsidie toe van 50 pct. met een maximum van f 13.000. De restauratiekosten werden op f 27.500 geraamd. De provincie Groningen verleent 10 pct. subsidie, terwijl burgemeester en wethouders van Scheemda voorstellen eveneens f 2.750 beschikbaar te stellen. Het voorstel is met algemene stemmen aangenomen. In 1961 is het gebouw van een nieuwe dakbedekking voorzien en in 1962 is de zoldering vernieuwd en geschilderd in de oorspronkelijke 18^e eeuwse kleur zeegroenblauw. Het kerkgebouw werd op 9 september 1962 weer in gebruik genomen.

Oosterkadekerk Stadskanaal (1863).

Gerestaureerde kerk Leermens weer in gebruik

Op zondag 27 november 1960 werd de gerestaureerde kerk van de hervormde gemeente Leermens weer in gebruik genomen. Er bestonden reeds vele jaren plannen om tot restauratie van deze 12^e eeuwse kerk over te gaan. Als gevolg van een brand die op 27 april 1957 uitbrak en een deel van het gebouw verwoestte, kwamen de restauratieplannen in een stroomversnelling. De gemeente had een flink bedrag bijeen verzameld zodat rijk, provincie en burgerlijke gemeente resp. 65, 10 en 10 pct. subsidie toezegde. De kerkelijke gemeente kon voor de resterende 15 pct. zorgen, maar moest ook de rijksbijdrage vóórfinancieren omdat het rijk voor 1961 geen geld meer voor deze kerk beschikbaar kon stellen. Maar de rente die de kerkelijke gemeente moest betalen, werd later door de overheidsinstanties in de vorm van subsidie vergoed.

Nieuw orgel in Stadskanaal

Het college van kerkvoogden verstrekte aan de firma Gebr. Van Vulpen te Utrecht opdracht voor het leveren van een tweeklaviers, met 12

Hervormde
kerk Nieuw-
Scheemda
(1661).

registers mechanisch kerkorgel. De kosten bedragen f 40.000. Door financiële acties bracht de gemeente zelf f 26.000 bijeen.

Een onbekende gever

De hervormde gemeente te Winschoten heeft voor haar uit de 13^e eeuw stammend kerkgebouw van een onbekende gever een drietal gebrandschilderde ramen ontvangen, die de Bron des Levens voorstellen. De ramen zijn vervaardigd door het glazeniersechtpaar Schilt-Geesink te Laren (NH).

Gerestaureerde kerk te Nieuw Scheemda

Op 30 september 1962 werd de gerestaureerde kerk te Nieuw Scheemda weer voor de eredienst open gesteld. Het oorspronkelijk voorstel was het kerkgebouw af te breken en achter de pastorie een eenvoudig nieuw gebouw met nevenruimten te bouwen. Vooral bij de niet-kerkelijk betrokken inwoners van Nieuw Scheemda stuitte dat op zoveel bezwaren dat zij een actiecomité voor het behoud van de kerk oprichtten. Want een dorp zonder kerk en klokkenspits is ons dorp niet meer, aldus de dorpelingen. In korte tijd bracht het actiecomité een bedrag van f 10.000 bijeen. Aangemoedigd door deze onverwachte hulp besloot het college van kerkvoogden tot restauratie over te gaan. Plannen hiervoor werden gemaakt door architectenbureau P.L. de Vrieze BNA te Groningen. Van het ministerie van OK&W kreeg men f 10.000, terwijl ook de provincie en de burgerlijke gemeente een bijdrage verleenden.

Tijdens de werkzaamheden aan het interieur kwamen diverse volkomen gave 17^e en 18^e eeuwse grafzerken tevoorschijn. Om deze weer aan het daglicht te brengen, bleek f 4.000 nodig te zijn, waarvoor het Rijk geen middelen meer beschikbaar had. Maar het toenmalige Prins Bernhardfonds bood uitkomst. Het resultaat is een hersteld, eenvoudig dorpskerkje uit 1661, van een zaalvormig model, gedekt met

blauw geglazuurde pannen met midden op de nok een zeskantig open dakruitertje gedekt door een koperen spits.

Muntendam

De kerk van Muntendam is gerestaureerd en op 15 december 1962 weer in gebruik genomen. In mei werd begonnen met de sloop van het oude interieur die door vrijwilligers werd verricht. Daarna werd aan aannemers Jager en Van Oost uit Muntendam opdracht gegeven met de restauratie te beginnen. Het plafond werd onder handen genomen en de muren werden afgebikt en opnieuw gestukadoord en van een frisse kleur voorzien. Voor de preekstoel werd een podium aangebracht. De rest van het kerkgebouw is met een nieuwe baksteen en oude blauwe plavuizen geplaveid. De oude kachels zijn vervangen door een moderne luchtverwarmingsinstallatie en de oude banken zijn verdwenen en door nieuwe vervangen.

Nieuwe kerk Tange-Alteveer

De hervormde gemeente van Tange-Alteveer heeft in korte tijd, naast een nieuwe pastorie, ook een nieuwe kerk gebouwd. Een speciale collecte die tijdens de Kerstdagen van 1962 werd gehouden bracht f 1.126,40 op. Hierdoor is het mogelijk het verenigingsgebouw dat eerder door brand werd verwoest, te herbouwen.

Warfhuizen

In de 13e eeuw werd de romano gotische kerk, gewijd aan de heilige Liudger, gebouwd op de noordelijke wierde. Waarschijnlijk verving hij een nog oudere kerk. In 1798 werd de huidige toren gebouwd, waarin later de 13e-eeuwse luidklok van de in 1829 afgebroken vrijstaande toren van de Sint-Nicolaaskerk van Oldenzijl werd gehangen, één van de oudste klokken van Nederland.

Op 26 mei 1963 is de geheel gerestaureerde kerk weer in gebruik genomen. De kerk heeft een veel moderner aanzien gekregen. Een deel van de banken is verwijderd en hiervoor zijn stoelen in de plaats gekomen. Verder is de kerk wat kleiner geworden.

De preekstoel en het orgel hebben een witte kleur gekregen, terwijl de verlichting op een eigentijdse manier in het plafond is aangebracht.

Dankzij de medewerking van vrijwilligers konden de kosten tot f 15.000 beperkt blijven.

*Kerk van Warfhuizen
(13^e eeuw).*

Hervormde kerk Hellingum
(13^e eeuw).

Forse investering in Groningen

Zo'n 50 jaar geleden werden in tal van grote en grotere gemeenten nieuwe kerken gebouwd. Ook in de stad Groningen was dat het geval. In 1963 had de hervormde gemeente tal van projecten op stapel staan. Men was met het gemeentebestuur in onderhandeling voor de aankoop van grond voor de bouw van een kapel aan de Paterswoldseweg. Deze kapel werd eind 1969 in gebruik genomen.

In de Nieuwe kerk wordt een warme luchtinstallatie aangelegd die f 40.000 kost. Aan de Mozartstraat is een pand aangekocht dat als pastorie moet dienen voor de te beroepen predikant. Met de financiering voor de bouw van de Immanuëlkerk voor de wijk Corpus Den Hoorn/De Wijert is een bedrag van f 300.000 gemoeid. In het najaar van 1963 zal begonnen worden met de verbouwing van de bijgebouwen van de kerk in Groningen-Helpman. Voorts zal een kapel worden gebouwd aan de Friesestraatweg.

Naast de Immanuëlkerk zal een kerk verrijzen van 600 zitplaatsen voor de nieuwe wijk Paddepoel. Daartoe wordt met de gereformeerde kerk in dat stadsdeel onderhandeld over de mogelijkheid die samen te bouwen. Met deze projecten zal ongeveer f 1.000.000 gemoeid zijn. Het college van kerkvoogden wordt gemachtigd een lening uit te schrijven van f 400.000 zodat met de plannen begonnen kan worden.

Ontdekking in Hellingum

Tijdens de restauratie van de kerk in 1963 werden in het koor twee grafkelders ontdekt evenals vier grote in twee rijen staande zwerfstenen die vermoedelijk als fundering voor een altaar of voor een sacramentshuisje hebben gediend. Die ontdekking heeft ertoe geleid dat het biologisch-archeologisch instituut van de rijksuniversiteit van Groningen onder leiding van prof. dr. H.T. Waterbolk een nader onderzoek heeft ingesteld waarbij belangrijke wetenswaardige ontdekkingen zijn gedaan.

Kerk van Wehe-Den Hoorn

De hervormde kerk van Wehe is in 1965 gerestaureerd. Zo'n 25 mensen hebben tien maanden lang hun vrije tijd hieraan belangeloos besteed. De totale kosten

bedroegen f 10.500. Aan vrijwillige bijdragen werd f 7.300 ontvangen, zodat er nog een tekort is van f 3.200.

Gerestaureerde kerk Bedum in gebruik

Begin juni 1966 heeft de hervormde gemeente van Bedum de gerestaureerde kerk weer in gebruik genomen. De restauratie heeft ongeveer een jaar geduurd. Naast de restauratie van het dak werden de vergaderlokaliteiten opgeknapt en is het interieur van de kerk grotendeels vernieuwd. Ook werd een nieuwe verwarmingsinstallatie aangeschaft. De kosten, die geheel ten laste van de hervormde gemeente komen, bedragen f 100.000.

Kerk van Niekerk gerestaureerd

Na bijna drie en een half jaar restaureren heeft de hervormde gemeente het uit de twaalfde of dertiende eeuw daterende kerkgebouw in 1967 weer in gebruik genomen. De kerk is bijna geheel vernieuwd. Alleen de muren zijn blijven staan. De werkzaamheden werden uitgevoerd door architect Offringa te Groningen. De kosten bedragen f 350.000, waarvan 10 pct. ten laste van de hervormde gemeente komt.

Orgel Nieuw Scheemda

Op 24 mei 1968 is in Nieuw Scheemda het in 1698 gebouwde Schnitger orgel weer in gebruik genomen. De restauratie werd uitgevoerd door Metzler, onder advies van Klaas Bolt, organist van de St. Bavokerk van Haarlem.

Kerktoeren Noordwolde Gr. grondig gerestaureerd

Onder leiding van de Groninger architecten R. Offringa en ir. P.B. Offringa is de kerktoeren in 1968 grondig gerestaureerd. Met de bouw van de toren die tot 1639 los van de kerk stond, begon men reeds in de 13^e eeuw. Uit deze eeuw dateert ook het schip van deze romano-gotische kerk.

*Kerkgebouw
Noordwolde Gr.
(13 eeuw).*

Ludgeruskerk Oldehove (13^e eeuw).

Kerk Midwolda gerestaureerd

De restauratie van de hervormde kerk van Midwolda die in 1968 werd afgerond, heeft f 430.000 gekost. Het rijk en de provincie verleenden resp. 60 en 10 pct. subsidie. De restauratiewerkzaamheden hebben ongeveer 3,5 jaar geduurd. Ook werd het in 1772 door Albertus Hinsch gebouwde orgel gerestaureerd. De restauratiekosten hiervan bedragen f 137.500, waaraan rijk en provincie voor resp. 50 en 30 procent bijdragen.

Martinikerk Groningen

De restauratie van de Martinikerk vordert. De Noorderkapel en het koor komen in de eerste helft van 1969 gereed. Dit jaar (1969) is voor de restauratie f 430.000 beschikbaar gekomen en in 1970 zal dat f 500.000 zijn. De werkzaamheden staan onder leiding van architect P.L. de Vrieze uit Groningen. Samen met kleurenadviseur-conservator Jelle Otter, werd er een geïllustreerd boekje uitgegeven dat een schat van gegevens bevat over de bouwgeschiedenis en de restauratie.

Het graf van een Weense gravin in de kerk van Oldehove

In 1969 werd begonnen met de restauratie van de hervormde kerk van Oldehove waarmee een bedrag van f 446.000 gemoeid is. Rijk, provincie en gemeente dragen daarin voor resp. 55, 10 en 30 pct. bij. De hervormde gemeente moet voor de resterende 5 procent zorgen.

Tijdens restauratiewerkzaamheden in 1970 ontdekte men onder de vloer van de kerk van Oldehove twee grafkelders, waarin zich in de ene slechts een houten reiskoffer bevindt, maar in de andere een tombe met daarom heen een groot aantal beenderen en schedels. Deze zijn overblijfselen uit houten kisten, die waren opgesteld rond de stenen tombe, maar die nu zijn vergaan.

Toren kerk Tjamsweer

De toren van het kerkgebouw van de hervormde gemeente Tjamsweer werd in 1967/1968 gerestaureerd. De kosten bedragen f 83.000. Rijk, provincie en gemeente verlenen een subsidie. De toren is gebouwd in de 18^e eeuw en wordt van algemeen belang geacht wegens oudheidkundige en kunsthistorische waarde.

Omvangrijke restauratie hervormde kerk Noordbroek

Noordbroek is een wegdorp dat in de Middeleeuwen op een dekzandrug ontstond. In de negentiende eeuw verrezen grote boerderijen en linten arbeiderswoningen in de

Hervormde kerk te Noordbroek (14^e eeuw).

langgerekte plaats. Van oudsher was Noordbroek, samen met Oostwold, het belangrijkste dorp van het Oldambt.

De hervormde kerk van Noordbroek is een indrukwekkend bouwwerk dat binnen enkele tientallen jaren in zijn geheel is opgetrokken in de eerste helft van de veertiende eeuw. Het grootste deel van de kerk is gebouwd tijdens de overgangsfase van de romaanse naar de gotische bouwstijl. Deze romano-gotische stijl, die kenmerkend is voor een groot aantal kerken in Oost-Groningen, komt tot uitdrukking in het fantasierijke gebruik van de indertijd net herontdekte bakstenen.

Binnenin de kerk bevinden zich meloenvormige koepelgewelven, waarop versieringen zijn aangebracht tussen 1350 en 1600. Hieronder bevindt zich een groot 'Laatste Oordeel' op het koortravee met Maria en Johannes de Doper in geknielde houding voor Christus als Rechter. Deze afbeeldingen kwamen aan het licht bij de restauratie van 1907 en vertonen een grote overeenkomst met de schilderijen in de kerk van Huizinge. Hoewel een brand in 1938 een dikke laag roet aan de wanden heeft gezet, werd er geen blijvende schade aan de schilderijen veroorzaakt. Bij de restauratie van 1968-1974 zijn de wanden bepleisterd gebleven. De totale kosten van deze omvangrijke restauratie bedroegen f 850.000.

Kerk Finsterwolde gerestaureerd

In het voorjaar van 1970 is het kerkgebouw van de hervormde gemeente van Finsterwolde weer aan het college van kerkvoogden overgedragen. De huidige kerk is slechts een deel van een veel grotere kerk die eens op deze plaats heeft gestaan.

De in 1975 gesloopte kerk van Oterdum.

Hervormde kerk Oterdum afgebroken

Het eeuwenoude en vervallen kerkgebouw van de hervormde gemeente Oterdum (1830) moet plaats maken voor een verzwaring van de zeedijk. Het kerkje en de daarnaast gelegen begraafplaats zijn reeds in handen van Provinciale Waterstaat.

In het kader van de dijkverhoging langs de Eems lag deze kerk wel op een bijzonder ongelukkige plaats. De minister van CRM had dan ook, blijkens een brief van 17 januari 1966, weinig bezwaar tegen het afbreken er van, mits voor de waardevolle delen van de inventaris elders een passende bestemming zou worden gevonden.

De laatste kerkdienst werd in september 1969 gehouden, waarna de kerk in 1975 werd afgebroken.

Toen Oterdum op de nominatie stond om te verdwijnen, is de kerk door amateurs en professionals van alle kanten gefotografeerd, geschilderd en getekend.

Restauratie kerk Warffum

In de zomer van 1971 werd een aanvang gemaakt met de restauratiewerkzaamheden van de kerk van de hervormde gemeente te Warffum. Hierdoor komt een deel van de in 1964 gemaakte restauratieplannen tot uitvoering. De kosten werden destijds op f 475.000 geraamd, welk bedrag inmiddels aanmerkelijk hoger is geworden. Rijk, provincie en gemeente dragen voor resp. 50, 10 en 30 pct. in de kosten bij.

Gerestaureerde kerk van Winsum-Obergum

Op 25 juni 1971 is de gerestaureerde kerk te Obergum weer in gebruik genomen. Deze ingebruikname werd verricht door de toenmalige Commissaris der Koningin in de provincie Groningen, mr. E.H. Toxopeus. Het bijzondere van dit dertiende eeuwse kerkgebouw is dat de kerk, die eigendom is van de Stichting Oude Groninger Kerken, behalve voor de eredienst ook voor andere doeleinden zoals tentoonstellingen, concerten, recepties, lezingen, enz. wordt gebruikt.

Restauratie orgel Meeden

In 1974 telde de hervormde gemeente Meeden 75 lidmaten en was zij in staat om het orgel te laten restaureren. Het betreft een Hinz-orgel anno 1771, uit de school

Kerk van Obergum
(13^e eeuw).

van Schnitger. Het herstel zal ongeveer f 100.000 gaan kosten, waarvan de gemeente f 10.000 bijeen moet brengen.

Restauratie kerk Oude Pekela

In 1975 is een begin gemaakt met de restauratie van de her-

vormde kerk van Oude Pekela waarmee een bedrag van ongeveer f 500.000 gemoeid is. De hervormde gemeente moet zelf f 80.000 bijeenbrengen, waarvan zij door financiële acties inmiddels f 25.000 heeft ontvangen. Het werk, dat wordt uitgevoerd onder leiding van ir. P.B. Offringa uit Groningen, wordt in het kader van de werkloosheidsbestrijding verricht. De kerk dateert uit 1683-1685. In 1783 werd zij aan de oostkant vergroot en aan de noordzijde van een monumentale ingang voorzien. Het is een zaalkerk met een Van Oeckelenorgel.

Restauratieplannen voor kerk Schildwolde

In 1975 zijn er plannen om de hervormde kerk van Schildwolde te restaureren waarmee een bedrag van ongeveer f 300.000 gemoeid is. Het rijk fourneert ruim de helft van de kosten in het kader van een D.A.C.W. (een subsidieregeling die gebaseerd was op een werkverruimingsmaatregel van de overheid). De provincie stelt f 40.000 ter beschikking, terwijl de gemeenteraad besloten heeft een krediet van f 90.000 te verstrekken.

Heveskes wordt industriegebied

Medio 1975 wordt bekend gemaakt dat het dorpje Heveskes - in de buurt van Delfzijl - uit nog enkele woningen en een monumentaal kerkgebouw blijft bestaan. Ondanks het feit dat de kerk een beschermd monument is, wordt overwogen de kerk af te breken en deze te verplaatsen naar het Openluchtmuseum te Arnhem. Het fraaie orgel is bestemd voor de hervormde kerk van Uitwierde.

Indien het kerkhof ontruimd wordt, worden de graven rondom de kerk naar Delfzijl en Farmsum overgebracht. Maar de omliggende gemeenten maakten tegen deze plannen ernstig bezwaar. Inmiddels is de situatie zo dat de kerk er nog steeds staat en in eigendom is gekomen van de Stichting Oude Groninger Kerken. De kerk werd in 1999 gerestaureerd.

Kerkgebouw hervormde gemeente Oude Pekela (1686).

Van het interieur is echter niets meer over omdat de banken, de preekstoel en het orgel voordien al werden verwijderd.

Op de begraafplaats werd tot 1 november 1975 nog begraven, maar vanaf die datum werd de begraafplaats gesloten. De begraafplaats is voor een groot deel geruimd en de grond werd overgedragen aan het Havenschap Delfzijl. Datzelfde is gebeurd met de begraafplaats van Weiwerd en Oterdum.

Rond de oude kerk van Heveskes liggen nog slechts een paar zeer oude zerken. Een daarvan dateert zelfs uit 1694.

Restauratie Der Aa-kerk

Tijdens restauratiewerkzaamheden aan de Der Aakerk zijn in 1979 onbekende schilderijen ontdekt. Er wordt nog uitgezocht wat de schilderijen precies voorstellen. In 1978 werd de restauratie van twee grafzerken geheel voltooid. De steenhouwer zag kans uit meer dan 100 brokstukken en vele splinters en aan de hand van enkele foto's en tekstafschriften weer complete zerken te maken.

Dakruiter kerk Nuis gerestaureerd

In afwachting van een totale restauratie van het 13^e eeuwse romano-gotische kerkje van Nuis, werd begin 1980 het uit 1873 daterende dakruitertje gerestaureerd. De toren was er slecht aan toe en had door de stormen van de afgelopen jaren nogal geleden. Onder toezicht van architect ir. P.B. Offringa te Groningen, verzorgde de firma Krook uit Groningen het leidekkers-

Kerkgebouw hervormde gemeente Schildwolde (1686).

Kerkgebouw Heveskes (13^e eeuw) dat nu een cultureel centrum is.

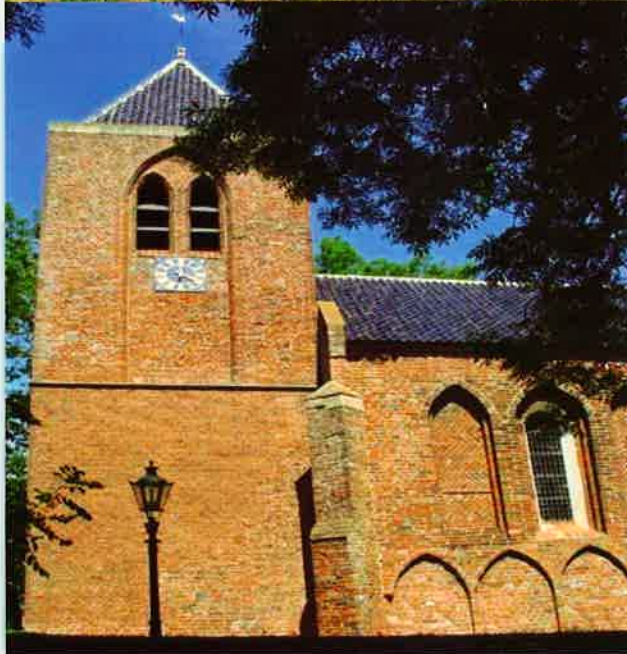
werk en de firma Meek uit Tolbert het timmerwerk, terwijl de firma Dijkstra uit Nuis het schilderwerk verzorgde. De totale kosten bedroegen f 40.000 en werden betaald uit het bestaande restauratiefonds.

Kerk Krewerd naar Groninger stichting

Het kerkgebouw van de hervormde gemeente Krewerd werd in oktober 1983 overgedragen aan de Stichting Oude Groninger Kerken. De kerk is omstreeks 1280 gebouwd en vormt een vrijwel gaaf bewaard gebleven voorbeeld van de Groninger kerkbouw in de romano-gotische bloeiperiode. De toren dateert uit de vijftiende eeuw. Binnen staat tussen schip en koor een oksaal. Op dat oksaal staat het orgel uit 1531, een van de oudste bespeelbare orgels van ons land. De kerk is in 1973 gerestaureerd.

Groningen kiest nieuwe opzet

Na een discussie van bijna vier jaar heeft de centrale kerkenraad van de hervormde gemeente Groningen in april 1984 besloten tot een ingrijpende herstructurering. Door een nieuwe wijk-indeling, het opheffen van twee predikantsplaatsen en het afstoten of buiten gebruik stellen van tenminste drie kerkgebouwen, hoopt de hervormde gemeente van Groningen weer een gezonde basis te krijgen. Aan de herstructurering ligt echter ook de wens ten grondslag om het kerkelijk leven nieuw elan te geven en in de toekomst beter in te spelen op ledenverlies en vergrijzing. De wijkkerkenraden in de nieuw gevormde regio's zullen binnenkort zelf beslissen over het toekomstig gebruik van kerkgebouwen. Het

Mariakerk van Krewerd (13^e eeuw).

*Kerkgebouw
hervormde gemeente
Kropswolde (1773).*

plan van de predikanten voorziet in een sterke mate van samenwerking tussen de nieuwe regio's, terwijl de nadruk in het pastorale werk meer in de regio zal vallen.

Over het gebruik van de twee historische binnenstadskerken, de Der Aa-kerk en de Martinikerk, is nog geen beslissing genomen.

Kerkgebouw Kropswolde gerestaureerd

Op 31 oktober 1986 werd de gerestaureerde kerk weer aan het college van kerkvoogden overgedragen. Deze zaalkerk die in 1773 gebouwd werd ter vervanging van een oudere kerk, was in verval geraakt. De toren stond toen waarschijnlijk los van de kerk, zoals op zoveel plaatsen in het Groninger land. Omstreeks 1950 werd het meubilair vernieuwd en de opstelling van banken en de preekstoel gewijzigd.

In 1984 werd de buitenkant van de toren gerestaureerd en in 1986 volgde de binnenkant en het in- en exterieur van de kerk. Voor deze restauratie die ongeveer f 340.000 heeft gekost, werden geldelijke bijdragen van diverse fondsen ontvangen. Veel leden van de wijkgemeente West van de hervormde gemeente Sappemeer-Kropswolde hebben zich zeer ingespannen deze restauratie tot een goed einde te brengen.

Groninger Der Aakerk naar stichting

Kerkvoogden van de hervormde gemeente Groningen boden de stichting Der Aakerk in de zomer van 1987 aan om f 110.000 te betalen wanneer de stichting de gelijknamige kerk van de hervormde gemeente overneemt. De hervormde gemeente is dan voorgoed bevrijd van alle lasten van het gebouw. Reeds in de jaren zestig hadden de kerkvoogden besloten dat van de kerk na de restauratie geen gebruik meer zou worden gemaakt.

De restauratie was begin 1987 voltooid. In 1983 was deze stilgelegd wegens geldgebrek bij de overheid. Het gebouw kost de gemeente (1987) f 15.000 per jaar aan onderhoud.

De stichting Der Aakerk is vanuit de Stichting Oude Groninger Kerken opgericht om de kerk van de hervormde gemeente over te nemen. Overname zou betekenen dat

Kerk van Hornhuizen (1850).

de stichting een stilgelegd restauratieobject, zonder licht, verwarming en orgel, maar met de genoemde kosten voor onderhoud zou verwerken, terwijl op inkomsten vooreerst niet gerekend behoeft te worden.

De stichting vroeg dan ook aan de kerkvoogden om bijbetaling van een fors bedrag. De hervormde gemeente wilde en kon dit bedrag niet betalen. Ze moest elders in de stad gebouwen sluiten en haar rekening vertoont fikse tekorten. Hoe zouden kerkvoogden zo'n forse 'bruidsschat' voor de Der Aakerk tegenover de gemeente kunnen verantwoorden?

Aan de andere kant: de kerk zelf in eigendom houden, levert aan lasten binnen een paar jaar óók snel een post van een ton op. Naar het *Groninger Kerkblad* meldt, is de zaak op f 110.000 'afgemaakt' en het overleg met de stichting praktisch afgerond.

In 1989 werd de eerste fase uitgevoerd van de restauratie van het orgel waarmee een bedrag van f 326.000 gemoeid was. Op 8 juni 1990 werd het orgel weer in gebruik genomen.

Restauratie kerk Hornhuizen

In november 1989 is begonnen met de restauratie van de kerk van Hornhuizen die sinds 1978 eigendom is van de Stichting Oude Groninger Kerken.

De kerk, na afbraak van haar voorganger in 1850 gebouwd, bezit nog enkele herinneringen aan voorgaande eeuwen. Bekend is de koperen grafplaat voor Allert Tammyng uit 1498. Het opzetstuk van een der banken toont de wapens van het echtpaar Meckema van Aylva en Van Camstra. Het orgel, afkomstig van het blindeninstituut in Amsterdam, is in 1833 in de vroegere kerk geplaatst en in 1851 naar de tegenwoordige overgebracht.

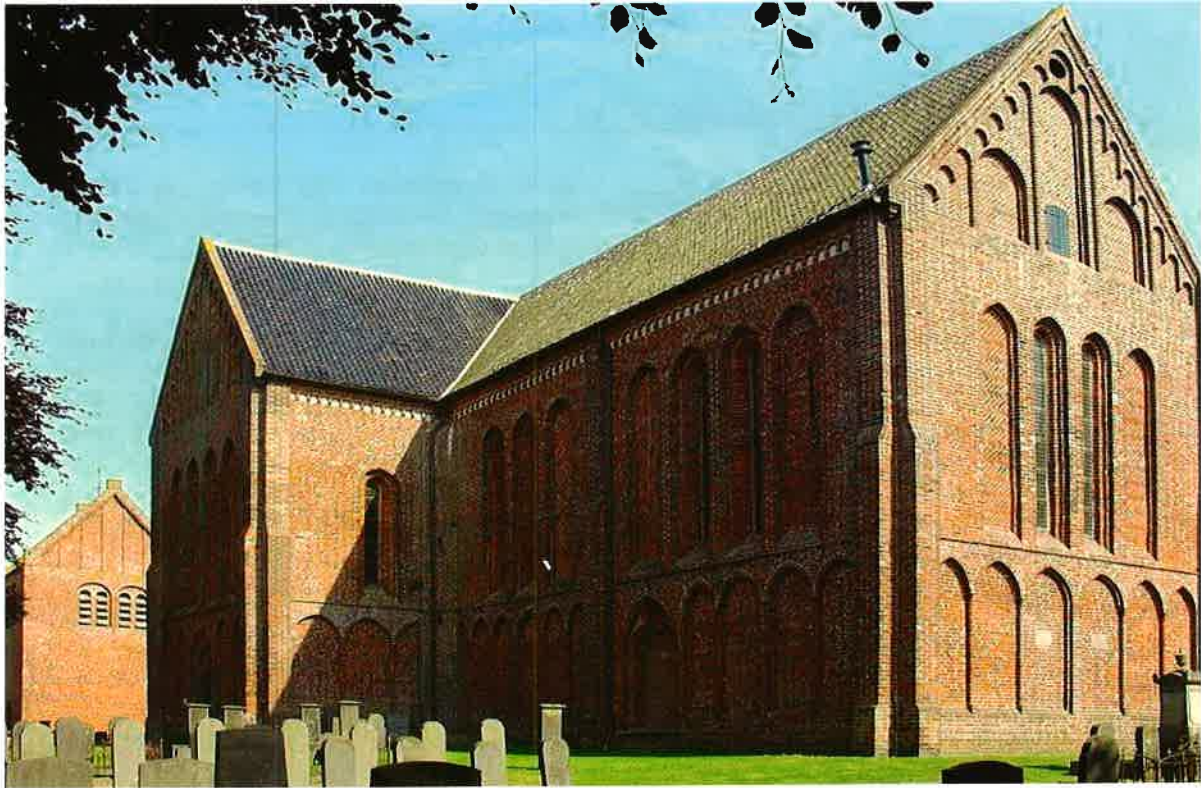
Voor het totale restauratiewerk is een bedrag van f 130.000 uitgetrokken.

Campagne voor nieuwe jeugd van hervormde kerk Zuidbroek

Eind november 1989 is een geldwervingscampagne van start gegaan voor de restauratie van de hervormde kerk van Zuidbroek. De geschiedenis van dit gebouw begint vermoedelijk rond 1300. De bouwstijl van de kerk wordt getypeerd als romano-gotisch en dat nog wel van het Groninger type.

Het huidige interieur dat verschillende malen hersteld is, heeft een achttiende eeuwse karakter.

Na een restauratie van het exterieur in 1914, werd in 1937 het interieur voor het laatst gerestaureerd. Daarbij werd de kerk grotendeels ontleisterd. Dat gebeurde

Petruskerk van de protestantse gemeente Zuidbroek (13 eeuw).

grotendeels goedkoop in het kader van een werkverschaffingsproject. In 1967 kwam een nieuw dak gereed, waarna in 1988 goten werden aangebracht.

Het huidige restauratieplan voorziet in een algeheel herstel van het interieur van de kerk, inclusief het orgel. Voor het aanbrengen van verwarmingsinstallatie, vernieuwen van de elektrische installatie en het installeren van een vergaderruimte. Er wordt gekeken of de kerk multifunctioneel te gebruiken is. De restauratie geschiedt volgens een plan, opgesteld door de heer H.W. Wiegman, die verbonden is aan de Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen van Groningen, in overleg met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Het orgel is om verschillende redenen een uniek instrument. In de eerste plaats is het orgel het grootste werk dat door de orgelbouwer Freytag is gebouwd. Daarnaast heeft het een bijzondere orgelkas genoemd naar Louis XIV. Dit orgel, dat als een van de best bewaarde orgels in de provincie Groningen wordt beschouwd, kan door ver voortgeschreden verval nauwelijks meer functioneren, zodat restauratie dringend nodig is. De supervisie van de orgelrestauratie berust bij Jan Jongepier, orgeladviseur van de Nederlandse Hervormde Kerk.

Restauratie kerk en toren Usquert voltooid

Op 31 oktober 1990 werden kerk en toren te Usquert weer in gebruik genomen. De kerk werd in 1977 overgedragen aan de Stichting Oude Groninger Kerken, terwijl de toren eigendom van de burgerlijke gemeente bleef. In een eerste restauratiefase (1988-1989) zijn de kap en het dak van de kerk hersteld en de goten opnieuw aangebracht. De kosten hiervan bedroegen f 200.000. In november 1988 werd bekend dat restauratiegeld, dat elders in het land niet tijdig was besteed, onder

andere voor het kerkgebouw mocht worden aangewend. Dat betekende dat de tweede fase al in mei 1989 kon worden voortgezet. De totale kosten voor de tweede fase van de restauratie bedroegen f 930.000 en voor de toren f 450.000.

Kerk Stitswerd weer in gebruik genomen

Op 24 november 1990 vond de ingebruikname plaats van de gerestaureerde kerk van Stitswerd. De restauratie van de kerk, die in 1973 aan de Stichting Oude Groninger Kerken is overgedragen, werd in twee fasen uitgevoerd. In 1982-1983 werd de westgevel grondig hersteld. Voorts werden dak en goten vernieuwd. In 1988 begon de tweede fase van de restauratie die vooral het interieur betrof.

De totale restauratiekosten bedroegen f 310.000. Behalve van het toenmalige ministerie van WVC, heeft men van verschillende regionale fondsen subsidie ontvangen. Voorts hebben diverse inwoners uit Stitswerd belangeloos verschillende werkzaamheden verricht.

De kerk van Stitswerd dateert uit 1225. Het gebouw werd verbouwd in 1850 en heeft een klok uit 1439 in de dakruiter.

SOGK erft vermogen en krijgt onderscheiding

De Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK) werd in juni 1991 aangenaam verrast. Mevr. E.M.H. Willemsen-Ritzema die op 11 mei 1991 overleed, heeft in haar testament de SOGK als haar enige en algehele erfgenaam aangewezen. Na aftrek van een aantal legaten, successierechten en enige andere verplichtingen, valt de SOGK ongeveer f 5 miljoen toe.

Eerder dat jaar, namelijk eind mei 1991, kreeg SOGK een diploma uitgereikt van Europa Nostra, een federatie van meer dan 200 instellingen in 24 Europese landen, die Europa's culturele en natuurlijke erfgoed wil beschermen. SOGK kreeg deze onderscheiding door de lange periode dat de Stichting restauraties laat uitvoeren en het grote aantal restauraties dat is uitgevoerd.

Nieuw orgel in dorpskerk Kropswolde

Op 1 november 1991 heeft de hervormde gemeente van Hoogezand-Sappemeer-Kropswolde haar nieuwe orgel voor de dorpskerk in Kropswolde in gebruik genomen. Door vrijwilligers is de eikenhouten kast schoongemaakt en van een waslaag voorzien. Met de aanschaf van het orgel was circa f 125.000 gemoeid, waarvan het grootste deel door allerlei acties bijeen is gebracht.

Groninger kalender

Samen met de Stichting het Groninger Landschap is de Stichting Oude Groninger Kerken er in geslaagd een Groningse kalender 1993 uit te brengen met schitterende afbeeldingen van kerken en landschappen. Deze kalender is bij de Stichting Oude Groninger Kerken te bestellen, waar naast deze kalender ook CD's van orgelmuziek, boeken, bijzondere prenten e.d. verkrijgbaar zijn.

Kerkboeken van Groningse gemeenten geconserveerd

De Stichting Oude Groninger Kerken heeft met de overname van kerken en torens niet alleen de verantwoordelijkheid voor de gebouwen, meubilair en orgels op zich genomen, maar veelal ook die losse voorwerpen zoals avondmaalzilver,

*Kerkgebouw Stitswerd
(1225).*

doopbekkens en kerkboeken. Deze kerkboeken verkeren niet zelden in bedenkelijk staat. Ze zijn jaren, zo niet eeuwenlang, gebruikt en daarbij beschadigd en vuil geworden.

In opdracht van de Stichting heeft het conserveringsatelier in Veendam in 1993 een aantal in slechte staat verkerende boeken behandeld en beschermd tegen verder verval. Het ging om 28 bijbels en psalm- en gezangboeken afkomstig uit de

kerken van Kiel-Windeweer, Lettelbert, Middelbert en Saaxumhuizen. Het oudste boek was een bijbel uit 1686 en het jongste een psalm- en gezangboek uit 1938.

150 Jaar hervormd Ommelandervijk-Zuidwending

Op 4 november 1995 was het 150 jaar geleden dat het kerkgebouw aan het Kerkpad te Ommelandervijk-Zuidwending werd gebouwd. Op 9 november 1845 werd de eerste kerkdienst gehouden. Ter gelegenheid daarvan werd op 4 november 1995 een herdenkingsdienst gehouden die druk werd bezocht. Na afloop van deze dienst werd een herdenkingsboek uitgegeven en kon er tijdens een receptie een fototentoonstelling van 150 jaar Hervormd Ommelandervijk-Zuidwending worden bekeken.

Stichting Groningen Orgelland

De Stichting Groningen Orgelland zet zich al meer dan 25 jaar in voor het Groninger orgelbezit. Dankzij de activiteiten van de Stichting is het orgelbezit mede in stand gehouden en geniet de Groningse orgeltuinen bekendheid in binnen- en buitenland. De Stichting organiseert concoursen en excursies en geeft boeken, brochures en CD's uit. Daarnaast wordt er financiële ondersteuning verleend bij onderhoud en restauratie van de instrumenten. De Stichting heeft inmiddels (1997) bijna 500 donateurs.

In samenwerking met de Stichting Oude Groninger Kerken is er van 1 juli t/m 10 augustus 1996 een orgeldocumentatiecentrum ingericht in de Der Aa-kerk te Groningen. Op zaterdag 21 september 1996 is er een orgelconcours voor amateurs

Het Lohmanorgel (1841) van de hervormde kerk te Onderdendam.

op het Arp Schnitgerorgel uit 1696 in het kerkgebouw van de hervormde gemeente te Noordbroek.

Restauratie Lohmanorgel Onderdendam

Op 12 december 1997 werd het gerestaureerde Lohmanorgel, dat door orgelbouwer S. Steendam te Roodeschool was gerestaureerd, weer aan het college van kerkvoogden overgedragen. De totale kosten bedroegen f 203.500. Door de voltooiing van deze werkzaamheden is een historisch-cultuurbezit van bijna 160 jaar weer in oude glorie hersteld.

Prijs Monumentenslag voor Engelbert

De hervormde gemeente van Engelbert ontving in het voorjaar van 1999 voor de restauratie van het kerkdak van het middeleeuwse kerkje een bedrag van f 10.000. Dat bedrag werd beschikbaar gesteld door de Stichting Nationaal Restauratiefonds in de vorm van een bouwrekening. De hervormde gemeente kwam hiervoor in aanmerking omdat zij begin januari 1999 meedeelde aan het AVRO-programma Monumentenslag waar de deelnemers o.m. streden voor de restauratie van het dak van de kerk van Engelbert.

Tijdens het slotspel van Monumentenslag bleek de schuifpuzzel met daarop het kerkelijk monument als eerste voltooid te zijn, waardoor zij voor deze f 10.000 in aanmerking kwam.

SOW Groningen stap vooruit

De vorming van één Samen-op-Weg-gemeente in de stad Groningen, is sinds 17 januari 2000 een stap dichterbij gekomen, zo blijkt uit "Kerk en Stad", het contactorgaan van de hervormde gemeente en de gereformeerde kerken van Groningen van 28 januari 2000. De algemene kerkenraad besloot in te stemmen met

Het Arp Schnitgerorgel (1700) in de Jacobikerk van de protestantse gemeente te Uithuizen.

de voorliggende plannen die door een aantal werkgroepen waren opgesteld. De plannen gaan over het hele 'bovenwijkse' gebeuren: nauwe samenwerking tussen de betreffende diaconieën, integratie van de kerkelijke bureaus en de leden-administratie, nauwere afstemming van de financiële administraties en de wijze van geldwerving.

Ook werd in beginsel besloten tot vorming van een overkoepelende kerkenraad. Die zal in de toekomst verantwoordelijk zijn voor het gezamenlijke beleid op het gebied van een aantal zaken zoals het kerkblad, maar ook op het gebied van b.v. kerkgebouwen en predikantsplaatsen. De werkgroepen zullen de plannen nu verder uitwerken. De verwachting is dat de uitgewerkte plannen in de eerste helft van 2000 aan de wijkkerkenraden kunnen worden voorgelegd.

Arp Schnitgerorgel in Uithuizen in gebruik genomen

Op 15 juni 2001 is het gerestaureerde Arp Schnitgerorgel van de Jacobikerk in Uithuizen in gebruik genomen. De overdracht van de orgelbouwer Bernhardt Edskes aan het college van kerkvoogden van de hervormde gemeente te Uithuizen vond plaats in de Menkemaborg te Uithuizen. Voor deze plaats was gekozen omdat ruim driehonderd jaar geleden, op 16 juni 1699, het contract werd getekend met de orgelbouwer Arp Schnitger en de heren Alberda van Menkema.

Opwierder kerk naar SOGK

Het kerkgebouw van Opwierde, een wijk van de hervormde gemeente te Appingedam, is sinds 2003 overgedragen aan de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK). Het college van kerkvoogden moet voor deze overdracht een bruidsschat betalen waarvoor de burgerlijke gemeente van Appingedam een bedrag van € 9.000 betaalde. Daarmee werd de overdracht aan SOGK mogelijk. Het in 1967 gerestaureerde kerkje van Opwierde is de 54^e kerk die SOGK in eigendom verwerft.

Van Oeckelen-orgel in Lutherse kerk Groningen in gebruik

Op 29 augustus 2004 werd tijdens een speciale dienst het gerestaureerde Van Oeckelen-orgel in de Lutherse kerk te Groningen opnieuw in gebruik genomen. Het

Nicolaïkerk (1225) van de protestantse gemeente te Appingedam. Foto: dr. R. Steensma.

laat 19^e eeuwse instrument vertegenwoordigt in dispositie een expressieve stijl, verweven met moderne romantische elementen. Ter gelegenheid van deze ingebruikname werd op 3 september 2004 een concert gegeven, waarbij orgeladviseur, de heer Jan Jongepier, iets over het orgel vertelde.

Nicolaïkerk Appingedam ontmoetingsplaats voor kerk en cultuur

Door de eeuwen heen is de Nico-laïkerk een belangrijke ontmoetingsplaats geweest voor de bewoners van Appingedam en omgeving. De inwoners van Appingedam zijn bijzonder ingenomen met deze prachtige kerk die uit het jaar 1225 stamt en de grootste kerk van Ommelanden is. De ligging van deze kerk in het historische hart van Appingedam, maakt het vanzelfsprekend dat de kerk meegaat in de ontwikkeling van het centrum van Appingedam.

De kerk speelt in de opwaardering van het historische hart van de stad een belangrijke rol. Zij is niet alleen en allereerst geschikt voor de eredienst van de protestantse gemeente, maar leent zich ook voor andere functies. Sinds vele jaren worden er diverse concerten gehouden waaronder ook de Matthäus Passion.

In het kader van de ontwikkeling van de Nicolaïkerk als cultureel centrum past ook het onderbrengen van een Archeologisch Informatiepunt. Verder wordt de kerk gebruikt voor onder meer sociale, culturele, educatieve- en zakelijke activiteiten.

Dit Nicolaïproject sluit naadloos aan bij het Europese, nationale en regionale beleid, zoals verwoord in het Provinciaal Omgevingsplan, Eemsmondgebiedsconvenant, de nota Belvédère. Door het versterken en functioneel maken van de cultuurhistorische

Kerkgebouw
Oosterwijtwerd
(1175). Het gebouw
heeft een culturele
bestemming
gekregen.

kwaliteiten leveren de ingrepen een bijdrage aan het toeristisch perspectief en de versterking van de ruimtelijk-economische structuur van de stad Appingedam en de daarmee samenhangende werkgelegenheid in Noord-Nederland, zo blijkt uit een publicatie in "Nicolaïkerk Appingedam, ontmoetingsplaats voor kerk en cultuur" van voorjaar 2005.

Het Middeleeuwse Dorpskerkinterieur

Op 16 april 2005 werd in de der Aa-kerk van Groningen het boek "Het Middeleeuwse Dorpskerkinterieur" gepresenteerd. Het is een gezamenlijke uitgave van dr. R. Steensma en dr. J. Kroesen. Samen trokken ze zes jaar lang door Europa. Van Zweden tot Portugal en van Italië tot Groot-Brittannië bezochten ze honderden middeleeuwse kerken. Ze fotografeerden onder meer tabernakels, altaren, doopvonten, kerkbanken, preekstoelen en doksalen. Het resultaat is een omvangrijk boek met zo'n 600 kleurenfoto's en een tweetalige beschrijving van de dorpskerken van Europa. De heer Steensma: *"Binnen Nederland is Groningen het rijkst aan goed bewaarde middeleeuwse interieurs. En dat is geen misplaatst chauvinisme, want wij zijn geen van beiden Groningers. Maar het is echt zo dat we van Groningen wel negen middeleeuwse kerkinterieurs hebben opgenomen, van Limburg één, van Gelderland één, uit Noord-Brabant bijvoorbeeld geen enkele. Het is niet voor niets dat de Stichting Oude Groninger Kerken het hier zo goed doet. Groningers hebben veel belangstelling voor hun kerken en dat is terecht. We hebben ons boek geschreven zonder subsidie, maar op basis van de honderden voorinschrijvingen kon het worden uitgegeven. Dat geeft ook iets aan over de interesse voor het onderwerp"*, aldus de heer Steensma.

Restauratie kerk Dorkwerd

Het kerkgebouw van de hervormde gemeente Dorkwerd is in 1648 gebouwd op een wierde. De wierde is voor een deel afgegraven in het begin van de vorige eeuw waardoor de kerk is gaan verzakken. Er komen scheuren in de muren, de vloer zakt

Kerkgebouw hervormde gemeente Nuis (1230).

weg en de toren van de kerk helt voorover. Er is in het najaar van 2005 een restauratieplan opgemaakt waaruit blijkt dat een restauratie € 470.000 gaat kosten. De hervormde gemeente kreeg uit een nalatenschap € 27.000. De gemeente Groningen besloot een fors deel van de restauratiekosten te betalen uit de middelen van de

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), namelijk 70 procent van de € 470.000 die nodig is.

De hervormde gemeente Dorkwerd die 40 leden telt en elke zondag een dienst in haar gebouw houdt, zal zelf € 150.000 bijeen moeten brengen. Dat is een groot bedrag, maar met behulp van mensen uit het land hoopt zij daarin te slagen. In het voorjaar van 2007 werd de kerk weer in gebruik genomen.

Hervormde kerk Beerta 500 jaar

In 2006 bestond de hervormde kerk van het Groningse Beerta, die sinds een paar jaar eigendom is van de Stichting Oude Groninger Kerken, 500 jaar. De kerk die midden in het Oost-Groningse dorp staat, is een éénbeukige laatgotische zaalkerk uit 1506. Het streven is om de kerk, zodra die gerestaureerd is, weer meer te gebruiken. Gedacht wordt aan tentoonstellingen en concerten, maar ook is het niet uitgesloten dat de kerk weer voor de eredienst wordt gebruikt.

Kerk van Vierhuizen, de ziel van het dorp

Dankzij de grote betrokkenheid en enorme inzet van het Groningse dorp Vierhuizen is de kerk eind 2006 winnaar geworden van het programma BankGiro Loterij Restauratie. De prijs was een complete restauratie van € 1 miljoen. Deelname aan dit programma was de laatste kans op restauratie van deze kerk. De kerk is de ziel van het dorp en wordt door de dorpingen zeer gewaardeerd.

Toen bekend werd dat de kerk deelnemer werd aan het programma BGL Restauratie, zijn de donateurs, het dorp Vierhuizen, de regionale politiek en de pers ingeschakeld en is een actieplan gemaakt. Het startschot werd gegeven met een kunstproject waarbij alle bewoners van Vierhuizen hun handen in gips hebben gedrukt, dat symboliseert dat de kerk van Vierhuizen 'op handen wordt gedragen'. In iedere tuin hing een spandoek met teksten als "Red onze kerk" en "De kerk moet

*Voormalig
kerkgebouw te
Vierhuizen
(1845), dat nu als
cultureel centrum
wordt gebruikt.*

blijven". Tijdens de finale waren er van de 150 inwoners van het dorp slechts 50 thuis. De rest zat in Hilversum. De overgebleven dorpingen, vooral kinderen en ouderen, werden door het leger beschermd.

Vereniging Vrienden Martinikerk 25 jaar

Op 31 maart 2007 vierde de Vereniging van Vrienden van de Martinikerk te Groningen haar 25-jarig bestaan. De heer H. Alders, Commissaris van de Koningin in Groningen, wees op de centrale ligging en de positie van de Martinikerk in deze stad. Niet alleen in kerkelijk opzicht, maar in toenemende mate in maatschappelijke zin. Ging het vroeger vooral om ons erfgoed in stand te houden, tegenwoordig is er een ontwikkeling gaande om ons erfgoed een functie te geven. Voor de Martinikerk geldt dat er nog steeds meer ruimte is gekomen het gebouw op andere dagen dan de zondag te gebruiken. Daarmee wordt ieders belang zo goed mogelijk behartigd, aldus de Commissaris van de Koningin van Groningen.

400 Jaar oude kerk van Bourtange

De eerste voor de protestantse eredienst gebouwde kerk in Groningen staat in de vesting Bourtange. Het gebouw werd in 1607 in gebruik genomen en bestaat nu 400 jaar. In 1607 toen de Tachtigjarige Oorlog woedde, gelastte de Raad van State voor de soldaten in de garnizoensplaatsen kerken te bouwen. De *nije leere* van de gereformeerde kerk moest daar worden verkondigd. Het is vrijwel zeker dat het kerkje toen ook is gebouwd, maar het werd niet alleen voor de eredienst gebruikt. De zogenaamde ijzerkamer, met daarin wapens, bevond zich ook in het godshuis. De zolder diende ook als opslagruimte.

In 1869, toen het gebouw zich in een slechte staat bevond, werd de kerk afgebroken en is er op dezelfde plek een nieuwe kerk neergezet. Daarbij werd materiaal gebruikt

Het Schnitger/Freytag orgel van Zuidbroek (1795).

van de oude kerk, waarbij ook de kroonluchter en het offerblok weer een plaats kregen. Het meest bijzondere stuk is een drieluik, een schilderij in drie delen, dat volgens overlevering in 1611 door graaf Willem Lodewijk persoonlijk aan het kerkje werd geschonken.

Tijdens de Hervormingsdag van 31 oktober 2007 werd er een speciale dienst wegens de 400^e verjaardag gehouden. Na afloop van deze dienst werden er verhalen verteld over de historie van de kerk en de gemeente.

Bezoeker mag op Groninger orgels spelen

Orgelliefhebbers kunnen binnenkort zelf Groninger orgels bespelen. De Stichting Oude Groninger Kerken stelde in 2008 een boekje samen met daarin een overzicht van veertien bespeelbare orgels die in het bezit van de Stichting zijn. In het boekje vindt de orgelliefhebber de dispositie van het instrument en verdere informatie over het orgel, kerk, sleuteladres en omgeving. Amateur-organisten kunnen een sleutel ophalen van een

kerk en zelf tegen een kleine vergoeding van € 7,50 per dagdeel het orgel bespelen. De orgels die bespeeld kunnen worden staan in de kerken van Eenum, Garmerwolde, Garnwerd, Kiel-Windeweer, Krewerd, Middelbert, Oosternieland, Pieterburen, Saaxumhuizen, Thesinge, Usquert en Vierhuizen.

Schnitger/Freytag-orgel Zuidbroek in oude glorie hersteld

Op 5 oktober 2007 werd het monumentale Schnitger/Freytag-orgel in de Petruskerk van Zuidbroek weer in gebruik genomen. Het orgel is in 1795 gebouwd door F.C. Schnitger jr. samen met H.H. Freytag en heeft 28 stemmen, verdeeld over twee klavieren en een vrij pedaal. Lange tijd had het orgel gezweven vanwege de slechte staat waarin het verkeerde.

In 1986 werd besloten het orgel te restaureren. De heer Jan Jongepier werd benoemd als adviseur en in 1988 werd door hem het restauratierapport ingediend. Door tal van tegenslagen duurde het tot 2005 dat aan orgelmakerij Bakker & Timmenga te Leeuwarden opdracht kon worden gegeven om de eerste fase van het herstel, dat voornamelijk het hoofdwerk betrof, uit te voeren. Tijdens het werk kwam het bericht van de financiële ondersteuning door de overheid en kon opdracht voor de gehele restauratie worden gegeven.

In de werkplaats in Leeuwarden zijn balgen, kanalen, afsluitingen en windladen volledig hersteld en is de speelmechaniek schoongemaakt en opnieuw afgeregeld. Het pijpwerk is schoongemaakt en lichte schade hersteld. De frontpijpen zijn gepolijst. Tijdens de restauratie werd door de orgelbouwer een open avond geor-

*Kerkje te Lellens
(1667).*

ganiseerd, waar belangstellenden de voortgang van het werk konden bekijken en waar de orgelbouwer uitleg gaf over de werking van het orgel. Dankzij de inspanning van orgeladviseur, orgelbouwer, houtsnijder en restaurateur is er in de provincie Groningen weer een geweldig orgel aan het toch al rijke orgelbezit toegevoegd.

Kerkje Lellens krijgt torentje terug

Het kerkje van Lellens wordt weer compleet met toren, want in 2008 wordt met de restauratie begonnen van het eeuwenoude godshuis. Inmiddels is er € 460.000 binnen voor de opknapbeurt die ruim € 500.000 gaat kosten. De grootste geldschieter is de provincie die € 350.000 toezegde.

Luidklok Stedum gerestaureerd

Een luidklok van de Bartholomeuskerk in het Groningse Stedum is in 2008 gerestaureerd en hangt sinds kort weer aan de klokkenstoel in de toren. De klok van 890 kg is bij de restauratie opnieuw gevormd naar origineel model en voorzien van een nieuwe smeedstalen klepel. De restauratie van de klok, die uit 1300 dateert, is uitgevoerd door de firma Lachenmeijer.

De Groninger cultuurschat – Kerken van 1000 tot 1800

Groningen en oude kerken zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Overal in het open, vlakke landschap doemen de torens op die sinds eeuwen het silhouet van de dorpen bepalen. Met hun felrode kleur vallen ze op tussen de groene velden. Binnen springen fascinerende muurschilderingen in het oog en betoverende klankrijke orgels in de oren.

Over de oude kerken in de provincie Groningen is al veel geschreven en gepubliceerd. Verschillende boeken bieden kwantitatieve inventarisaties van allerlei gegevens. Wat echter nog ontbreekt, is een antwoord op de kwalitatieve vraag wat

De Bartholomeuskerk van de hervormde gemeente Stedum (13^e eeuw).

de hoogtenpunten van het Groninger kerkelijk cultuurgoed zijn. Justin Kroesen en Regnerus Steensma, die de redactie van het in 2009 verschenen boek vormen, geven met overige auteurs in de uitgave *“De Groninger Cultuurschat – Kerken van 1000 tot 1800”* antwoord op deze vraag en scheppen daarmee een canon van het Groninger kerkelijk cultuurgoed.

Orgel in Nieuwe Kerk Groningen gaat weer klinken

Het monumentale orgel in de Nieuwe Kerk in Groningen is bijna twee jaar niet te horen geweest. Het werd hersteld en gerestaureerd. Vrijwel dagelijks hebben diverse medewerkers van orgelbouwer Mense Ruiter uit Zuidwolde gewerkt aan dit grote drieklaviersorgel uit 1831. Op 6 november 2009 werd het instrument weer in gebruik genomen.

Het orgel is bijzonder. Het komt uit de z.g. Biedermeierperiode (1815-1848). Dat was de ontwikkeling van een feodale naar een burgerlijke maatschappij. In de kunst werden in die tijd begrippen als rust, eerlijkheid, soberheid en doelmatigheid opnieuw hoog gewaardeerd. In plaats van de vaak excessieve rijkdom en opsmuk van de 18e eeuw was het nu een deugd om met weinig materie veel effect en schoonheid te bereiken. Het orgel in de Nieuwe Kerk is het enige van het Noord-Nederlandse type van deze grootte in de vaderlandse orgelbouw dat is overgebleven.

De provincie Groningen wordt vaak dé orgeltuin van de wereld genoemd. Ook de stad Groningen kent vele mooie orgels en daar kan er nu weer één aan worden toegevoegd.

*Hervormde kerk Grijskerk
(1612).*

Kerkje Den Horn geopend

Op 26 november 2010 werd het kerkje in Den Horn geopend. Het kerkje uit 1863, waarin al zo'n dertig jaar niet meer werd gekerkt, verkeerde in slechte staat. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verleende een bijdrage van bijna € 356.000. De restauratie van de torenspits, eigen-

dom van de burgerlijke gemeente Zuidhorn, kostte € 180.000. Tenslotte was er nog eens zo'n € 350.000 nodig voor de kerk die eigendom is van de hervormde gemeente Hoogkerk-Oostwold.

Gerestaureerd orgel in Grijskerk

Op 29 oktober 2010 werd het gerestaureerde Van Dam/Van Oeckelen-orgel in de protestantse kerk van Grijskerk weer in gebruik genomen. Tijdens de restauratie werd dit bijzondere orgel teruggebracht naar de 19^e eeuwse situatie. In 1832 werd het orgel door Van Dam gebouwd en na een kerkbrand in 1868 heeft Van Oeckelen het orgel opgeknapt en omgebouwd.

Samenwerking met overheid leidt tot prima resultaten

Op 6 juli 2011 vond in Appingedam een bijeenkomst plaats die belegd was door de Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland (VBMK). De achtergrond hiervan is aan te geven hoe in het kader van het beheer van monumentale kerkgebouwen samenwerking kan ontstaan tussen de overheid en de kerk. In Appingedam is onder regie van het gemeentebestuur een uniek proces van herbestemming van kerkgebouwen, de z.g. Carrousel, afgerond. Overleg tussen de burgerlijke gemeente, het college van kerkrentmeesters en de Stichting Oude Groninger Kerken heeft tot deze passende oplossing geleid. Omdat de betekenis hiervan verder reikt dan Appingedam, kan dit als voorbeeld en inspiratiebron dienen voor andere colleges van kerkrentmeesters die met soortgelijke problemen worden geconfronteerd, aldus de VBMK.

Van Oeckelen-orgel klinkt weer

Het gerestaureerde Van Oeckelen-orgel in de kerk van Noordwijk Gr. werd op 9 september 2011 in gebruik genomen. Het orgel verkeerde, na 140 jaar intensief gebruik, in deplorabele toestand. Medio 2010 werd het orgel gedemonteerd. Door

Kerkgebouw van de protestantse gemeente te Garrelsweer (1912).

donaties, subsidies en acties zijn de Noordwijkers erin geslaagd € 190.000 bij elkaar te krijgen.

Erepenning voor Stichting Bijzondere Begraafplaatsen Hoogezand-Sappemeer en Omstreken

De Stichting Bijzondere Begraafplaatsen Hoogezand-Sappemeer kreeg op 7 juli 2012 de erepenning van de Stichting Oude Groninger Kerken uitgereikt. Bij die gelegenheid werd het elfde deeltje uit de Kerkhovenreeks met als titel "Een begraafplaats is een geschiedenisboek – 25 jaar Stichting Bijzondere Begraafplaatsen Hoogezand-Sappemeer en Omstreken", gepresenteerd. Aan de erepenning is een geldbedrag van € 7.500 verbonden.

Klok in Garrelsweer verplaatst

In oktober 2012 is de uit 1695 daterende klok uit de toren verplaatst. De toren werd steeds instabieler en ging scheef staan. Luiden ging niet meer, het gietwerk dreigde de muur te rammen of erger nog: de toren kon instorten. Daarom is besloten de klok te verhuizen naar de aan de Stadsweg gelegen protestantse kerk. Een grote kraan bracht de 500 kilo wegende klok naar boven. Het gehele project kost bijna € 20.000. In de toren is een sterke stalen constructie gebouwd die de 500 kilo moet dragen.

Inzendingen vanuit de gemeenten

Het bestuur van de afdeling Groningen stelde in het najaar van 2012 de colleges van kerkrentmeesters in de gelegenheid een publicatie over hun gemeente in te zenden die vervolgens in deze jubileumuitgave zou worden geplaatst. Dankzij de medewerking van verschillende colleges van kerkrentmeesters kon het hierna volgende overzicht tot stand komen.

■ De Abdijskerk van Aduard

In 1297 werd de Abdijskerk van Aduard ingewijd als ziekenzaal voor de monniken van het grote klooster Aduard. Na de Reformatie, in 1594, werd het achterste deel de hervormde kerk van het nieuw ontstane dorp. De overige kloostergebouwen werden afgebroken. Stenen ervan zijn nog in veel oude huizen in het dorp te vinden. Het voorste deel van het gebouw werd school en daarboven woonde nog eens de schoolmeester.

In 1723 voorzag de plaatselijke jonker, Evert Joost Lewe van Aduard, de kerk van een prachtig nieuw interieur, met voor zijn familie een enorme 'herenbank' en een grafkelder. De familie kreeg ook een eigen toegangsdeur achterin. De kerkruimte was van binnen wit gepleisterd met alle lage raampjes dichtgemetseld. Weinig herinnerde nog aan het middeleeuwse gebouw: alleen boven de zolder van de schoolmeesterswoning was nog de bovenkant van een paar spitsbogen te zien.

Tussen 1916 en 1928 is het gebouw ingrijpend gerestaureerd, waarbij is geprobeerd de middeleeuwse ziekenzaal in oude luister te herstellen. De kalklagen zijn toen verwijderd en de dichtgemetselde ramen opengebroken. Een aantal verrassende vondsten werd gedaan: het prachtige siermetselwerk binnen, de doorgangsboog aan de noordkant en – vooral – de unieke middeleeuwse tegelvloer die onder een latere vloer tevoorschijn kwam. Op de tentoonstelling, die voor een deel in de kerkruimte is ingericht, is een groot aantal foto's te zien die voor en tijdens de restauratie gemaakt zijn. De restauratie werd in 1928 afgesloten met het aanbrengen van een

nieuwe kap met tongewelf en een nieuwe voorgevel, sindsdien het beeldmerk van Aduard.

Van 1 april tot 1 november is in het museum Sint Bernardushof een tentoonstelling te zien: "Van Klooster tot Kerk". Het onderwerp is de bouwgeschiedenis van de huidige 'Abdijkerk' in Aduard.

Ter gelegenheid van deze tentoonstelling is een boekje uitgegeven waarin de bouwgeschiedenis van de 'Abdijkerk' in Aduard wordt verteld. Meer dan dertig foto's, van 1900 tot 2012, geven een fascinerend beeld van het restauratieproces.

■ De kerk van Bellingwolde

Van deze kerk is niet bekend wanneer zij precies werd gesticht. Volgens "Nederlandse Monumenten" deel XI is dat de 14^e of 15^e eeuw. In de archieven wordt Bellingwolde voor het eerst in 1391 genoemd. Het is echter zeer wel mogelijk dat er in 1391 al een kerk stond. Er bestaat het vermoeden dat de kerk een vervanging is van een kerk die heeft gestaan aan de weg Kleine Ham - Oudeschans. Het is niet uitgesloten dat die kerk daar al omstreeks het jaar 1000 stond.

Het bouwen van een kerk als deze, was in de Middeleeuwen niet een kwestie van maanden maar van vele jaren. Elke steen daarvoor moest ter plaatse worden gevormd, gedroogd en gebakken. Al het gewone werk gebeurde bovendien door de parochianen, de inwoners van het dorp. De bisschop zorgde voor bekwame bouwmeesters en gedeeltelijk ook voor geld, maar hij eiste de nodige werkkraft van de ingezetenen. Deze waren bijna allen boer met een paar hectare land.

Bekwame bouwmeesters

Dat er in de 14^e eeuw bekwame bouwmeesters waren, zal niemand kunnen ontkennen. Dat bewijzen onder andere de prachtige spitsbogenvensers en de hoge gewelven. Hedendaagse architecten en uitvoerders zullen het niet beter doen. De kruisgewelven staan op zgn. schalken. Het binnenoppervlak is 28,5 bij 10,21 m. en de grootste hoogte is bijna 10 m. De kerk ligt precies Oost-West. De gedachte daarbij was, dat wanneer de gelovigen knielden voor het altaar, hun blik gericht was op het oosten.

De preekstoel is van 1660 en vertoont prachtig houtsnijwerk rond een vijftal kussenpanelen. Aan weerszijden van de lessenaar staat een twee-armige koperen kandelaar. De zandloper van koper hing destijds aan de muur van de preekstoel, maar deze is helaas verdwenen. De preekstoel is vervaardigd door de kistenmaker meester Christopher.

Geen Beeldenstorm

Een belangrijke periode die deze kerk heeft meegemaakt, was de overgang van de katholieke naar de protestantse leer, de kerkhervorming. Die kerkhervorming begon in Duitsland en de kerk van Bellingwolde paste zich in verschillende zaken bij de nieuwe godsdienst aan. De overgang ging heel gemoedelijk. Een Beeldenstorm is hier nooit geweest, geen enkele vernieling werd in de kerk aangericht. In 1581 was pastoor Ambolt zelfs zo overmoedig om te trouwen. Zijn parochianen hadden hiertegen geen bezwaar, maar de burchtvrouwe van Wedde, gravin van Aremborg was hierover zeer verbolgen (deze familie was nog streng katholiek).

In 1568 werd de kerk tijdelijk als vesting in gebruik genomen. Graaf Adolf en Graaf Lodewijk, broers van Willem van Oranje, wilden in dat jaar vanuit Emden met een kleine vloot over de Dollard naar Groningen om die stad op de Spanjaarden te heroveren. De graaf van Oost-Friesland belette dit. Een klein legertje was er echter reeds gevormd. Daarmee trokken Graaf Adolf en Lodewijk toen langs de Eems naar het zuiden, staken bij Leer de rivier over om vandaar naar Bellingwolde te gaan. De helft van het legertje werd in het klooster Dûnebroek ingekwartierd; de andere helft trok op 23 april 1568 over de Moersloot, wat vroeger een behoorlijk breed water was en nam de kerk in bezit.

De pannen op de kerk zijn zogenaamde Ulsder pannen. Op Ulsda stonden vroeger enkele pannenfabrieken, die pannen leverden van uitzonderlijke kwaliteit.

In 1928 werd de voorlaatste uitwendige restauratie uitgevoerd en werden de muren en het dak hersteld. In 1960 werden de banken uit het koor gehaald en werd er een soort podium geplaatst.

Het orgel

De makers van het orgel zijn Heinrich Hermann Freytag, geboren 15 april 1759 te Hamburg en zijn latere compagnon Frans Caspar Schnitger jr. (1724 - 1799). De namen Hinsz, Schnitger en Freytag zijn verbonden aan vele Groninger kerken. Deze bouwers zijn van Duitse afkomst, maar de familie vestigt zich later ook in de stad Groningen en wel in de Haddingestraat.

Het orgel in Bel-lingwolde is ge-bouwd door Frey-tag en Schnitger jr. samen naar voor-beelden van eerder gebouwde orgels in Nieuwolda en Zuid-broek. Bijzonder fraai is ook het houtwerk in de stijl van Louis XVI. Hier komt de vroegere meubelmaker Frey-tag nog weer eens te voorschijn. Dit fraaie orgel in 1797 gebouwd voor de totale som van f 4.500, blijft nog jarenlang in onder-

houd bij deze Groningse firma.

In 1931 wordt het orgel grondig onderhanden genomen. In 1990 is het hele binnenwerk van het orgel uitgenomen en in Leusden gerestaureerd door de orgelbouwer Albert de Graaf.

Medio 1992 is het orgel in ere hersteld en kunnen, behalve in de kerkdiensten, ook tijdens concerten e.d., velen blijven genieten van dit kunstwerk.

De meest recente restauratie in drie fasen

In 1975 werd de restauratiecommissie ingesteld. Het moest echter nog 10 jaar duren voordat in 1985 kon worden begonnen met de eerste fase. Korte tijd later in 1987 kon met de tweede fase – de restauratie van de toren - worden begonnen.

De eerste fase betrof het uitwendige: het dak, de muren, de goten, de riolering, de ramen en de steunberen.

De derde fase, het interieur van de kerk heeft een ware gedaanteverwisseling tot stand gebracht. Toen alles tijdens deze verbouwing eruit gesloopt was, leek de kerk nog maar een schuur met een dieper liggende bodem van los zand.

Een bijzonderheid is dat er tijdens deze renovatie in het koor, waar vroeger de pastoorsingang was, een nis is opengemaakt. Zo was er nog een tiental nissen in de zuidmuur, maar deze zijn in verband met de stevigheid van het bouwwerk weer achter het stucwerk weggewerkt.

Behalve een hernieuwd gebouw heeft de kerk ook haar oorspronkelijke naam teruggekregen namelijk de Magnuskerk. Er zijn verschillende kerken o.a. te Harlingen en te Anloo naar deze heilige Magnus genoemd. Vermoedelijk is deze naam gegeven door de bisschop van Utrecht en gewijd aan de Heilige Magnus van Trani (bisschop van Apulië in Zuid-Italië).

Protestantse gemeente van Bellingwolde

Sinds 1996 worden in de Magnuskerk de erediensten gehouden van de protestantse gemeente van Bellingwolde. Een gemeente die is ontstaan uit het samengaan (sinds 1 mei 1978) van de hervormde gemeente met de evangelisatievereniging (opgericht 22 januari 1912 en opgeheven op 1 mei 1983), en de gereformeerde kerk (gesticht op 29 mei 1893). Op 14 januari 1996 is de federatieovereenkomst getekend. Op 12 maart 2006 is de fusie tot protestantse gemeente Bellingwolde gevierd in een feestelijke dienst.

▣ De protestantse gemeente Grootegast/Sebaldeburen

De voormalige kerk van Grootegast

De oude kerk aan de Hoofdstraat dateerde uit 1871 en werd in 1920 verbouwd. De westkant is onveranderd gebleven. Aan de Oostkant is een vleugel bijgebouwd, zodat de kerk van een zaalkerk een kruiskerk werd. In deze vleugel stond op de galerij (de kraak) het orgel en deze galerij bood plaats aan ongeveer 60 mensen.

Onder deze orgelgalerij konden ongeveer 150 mensen zitten. Waarschijnlijk is bij de bouw een en ander verkeerd berekend, want in 1950, toen gedeelten van het plafond naar beneden kwamen, moest er een enorme stelling worden gebouwd op de scheiding van oude gedeelte en het aangebouwde deel. Deze stellage bestond uit drie staande balken die boven met dwarsbalken aan elkaar waren verbonden.

Van ds. Wolven, die destijds predikant was, was de opmerking: "Nu kunnen we nooit meer in de kerk zingen: *'s Heren goedheid kent geen palen'*".

In 1958 werd de Goede Herderkerk gebouwd op een stuk weiland, dat in het uitbreidingsplan van Grootegast was opgenomen. Toen deze kerk op 17 december 1958 in gebruik werd genomen, kon de oude kerk aan de Hoofdstraat worden gesloopt. Maar inmiddels was besloten ook in Sebaldeburen een kerkgebouw te bouwen, waarbij zoveel mogelijk van oude materialen van de oude kerk in Grootegast gebruik werd gemaakt. Zo zijn b.v. de ijzeren ramen zonder boogconstructie opnieuw gebruikt.

Veel mannen zaten uren stenen te bikken, hout spijkervrij te maken, enz. en vervolgens werden deze materialen per paard en wagen vervoerd naar Sebaldeburen. Vrouwen en meisjes waren voor de inrichting van de kerk bezig.

Het bouwterrein lag minstens een meter onder de weg zodat er enorm veel stenen in het fundament moesten worden verwerkt. Het hout werd zoveel mogelijk gebruikt voor het

De Goede Herderkerk

Het Witte Kerkje

maken van de spanten en het dakbeschot. Al met al kon precies een jaar later, namelijk op 17 december 1959, de Maranathakerk worden geopend.

In de jaren die volgden voorzag deze kerk erg in een grote behoefte. Maar wat in meerdere kleine dorpen het geval was, deed zich ook in Sebaldeburen voor. Jonge mensen trokken weg, gezinnen werden kleiner, kortom vergrijzing, met als resultaat dat in de jaren negentig van de vorige eeuw bezuinigingsmaatregelen moesten worden genomen. De betaalde koster werd vervangen door een vrijwillig kosterschap, terwijl onderhoud zoveel mogelijk in eigen beheer werd gedaan. In mei 2000 moest echter tot teleurstelling van velen de kerk worden verkocht. Voortaan werd weer gezamenlijk opgetrokken naar de Goede Herderkerk in Grootegast.

Huidige kerkgebouwen in Grootegast

De protestantse gemeente Grootegast/Sebaldeburen is ontstaan uit de samenvoeging van de gereformeerde kerk van Grootegast/Sebaldeburen en de hervormde gemeente te Grootegast en vormt een enthousiaste en actieve gemeenschap van ca. 1400 leden. De gemeente maakt gebruik van twee kerkgebouwen, namelijk de Goede Herderkerk en het Witte Kerkje. Beide kerkgebouwen zijn gesitueerd in Grootegast. De zondagse eredienst wordt gehouden in de Goede Herderkerk. Het Witte kerkje wordt gebruikt voor bijzondere diensten.

Het Witte Kerkje aan de Rondweg is vermoedelijk laat zestiende eeuws of vroeg zeventiende eeuws. Over de bouwgeschiedenis zijn geen geschreven bronnen beschikbaar. De noordgevel is het oudst. Deze gevel is uit kloostermoppen opgetrokken die waarschijnlijk uit afbraak afkomstig zijn. In de toren is eikenhout aangetroffen, een bouw materiaal dat tot circa 1650 veel werd gebruikt.

Vermoedelijk is de kerk in 1829 gerenoveerd. De vorm van de toegangsdeur aan de westzijde is vroeg negentiende eeuws, maar de overige raamopeningen en de boven de westgevel geplaatste toren hebben een laat negentiende eeuwse vorm. Om de verscheidenheid van de toegepaste gevelstenen aan het oog te onttrekken, werd de kerk vermoedelijk aan het eind van de negentiende eeuw gestuukt. In 2004/2005 werd de kerk gerestaureerd.

Met de restauratie van het uurwerk in 1982 werd ook de oude klok vervangen. Deze klok werd in 1611 gegoten door Gregorius Gregorii Hallensis. Op de klok zijn

leeuwenkoppen afgebeeld met twee golvende spiraalvormige gebogen bladtakken. De klok staat in de kerk tentoongesteld. In de nieuwe klok staat het randschrift:

*Bij klokgelui houdt de mens de adem in.
Gevaar, droefheid of een geluid van uitnodiging.*

De Goede Herderkerk is ontworpen en uitgevoerd onder architectuur van de heer E. Reitsma. Het kerkgebouw is op 17 december 1958 in gebruik genomen. De bouwkosten bedroegen, exclusief het orgel, f 106.500. In 1984/1985 is het zalencomplex De deel, dat achter de kerk is gelegen, verbouwd en uitgebreid met De Schaapskooi, terwijl in het voorjaar van 1992 het interieur van de kerk is opgeknapt. .

■ De protestantse gemeente Hoogkerk – Oostwold

Het dorp Hoogkerk herinnert bijna niet meer aan het agrarische dorp dat het ooit geweest is. Het middeleeuwse dorp is ontstaan op een zandrug en lag eeuwen lang rustig in de schaduw van de stad Groningen. Pas in de 19^e eeuw vonden industrieën hun weg naar dit dorp waardoor het karakter voorgoed veranderde en het uiteindelijk niet meer dan een wijk van Groningen werd. Wat uit de middeleeuwen nog rest, is zeer de moeite waard: de romaanse 13^e eeuwse kerk, nu vrijwel geheel ingebouwd door moderne bebouwing, maar ooit centraal gelegen. De kerk is waarschijnlijk gewijd geweest aan Maria en de heilige Ulrich. Ulrich was een 10^e eeuwse Duitse bisschop, die sterk optrad tegen invallende Hongaren en heilig verklaard werd. Hij wordt meestal afgebeeld zittend op een paard, soms ook met een rat, omdat de grond waarin hij begraven werd een rattenplaag verijdelde zou hebben. Hij is beschermheilige van onder anderen vissers en wevers. Overigens werden ooit Hoogkerkers ook wel in het Gronings 'mouskoolstronken' genoemd, de reden hiervan is niet bekend.

Exterieur

De kerk heeft een rechthoekig schip met een inspringend en rechtgesloten koor. Men veronderstelt dat de kerk gesticht is door een klooster (waarschijnlijk Aduard), vanwege de grote afmetingen van het oorspronkelijke koor. In abdijkerken hadden de geestelijken zo hun ruimte nodig. Veel van de oorspronkelijk romaanse kerk is bewaard gebleven of weer in oude staat teruggebracht, zoals o.a. de hooggeplaatste rondboogramen. In de muren van het schip en het koor zijn spaarvelden gehandhaafd en doordat het wit geschilderd is, een opvallend boogfries in het oostelijk deel van het schip en rondom het koor. De noordingang is dichtgemetseld, dit was ooit de vrouweningang, de zuidingang was voor de mannen. Op deze manier kwam men in het voor mannen en vrouwen bestemde vak in de kerk terecht.

Voor al de westzijde van de kerk is danig gehavend: door oorlogshandelingen tussen Groningers en Sakkers is een zware toren met zadeldak in 1514 helaas letterlijk te gronde gegaan. Ook de meest westelijke travee raakte hierbij vernield. De in de zestiger jaren van de vorige eeuw volledig in moderne stijl gerestaureerde westgevel

van de kerk doet vermoeden dat aanpassing aan de omgeving belangrijker geacht werd dan herstel van een oorspronkelijke stijl. De kerk is tegenwoordig getooid met een dakruiter. De klok is origineel, deze is in 1451 gemaakt en heeft als randschrift de namen van Maria en Ulrik (Ulrich). Bij de afbeeldingen is behalve Maria, ook de zweetdoek van Veronica afgebeeld. Veronica, een volgeling van Jezus, maakte volgens de legende tijdens de kruisgang haar gezicht met een doek schoon.

Interieur

Een groot deel van het schip en het inspringende, lagere

koor van deze éénbeukige kerk, dateert nog uit de vroege dertiende eeuw. De triomfboog tussen koor en schip is herbouwd. In de koorruimte zijn tegenwoordig zitplaatsen gerealiseerd. Ook de geometrische beschilderingen in het koor en schip zijn hersteld. Een deel van het altaar is teruggevonden en herplaatst tegen de oostmuur. De 18^e eeuwse preekstoel is tegen de noordmuur geplaatst tussen schip en koor. De zoldering is geschilderd in een originele en moderne kleurstelling. Ook modern is de steenmozaïek in de dichtgemetselde noordmuur. Verder zijn er een 19^e eeuws doopvont en offerblok aanwezig.

Er is bovendien een weinig voorkomend sacramentshuisje in de noordmuur. Een dergelijk huisje had dezelfde functie als een sacramentsnis, namelijk het bewaren van de hostie, maar stond geheel of gedeeltelijk los van de muur. In de tijd voor de Reformatie stond deze niet te ver verwijderd van het altaar op het koor.

Pas in de jaren tachtig van de vorige eeuw werd het huidige Van Dam orgel geplaatst. Dit orgel, dat in 1848 werd gebouwd, is afkomstig uit de kerk van het Friese Pietersburen en werd in 1989 overgeplaatst.

Kerkgangers toen

Blijkbaar hebben bewoners van de nabijgelegen voormalige borg Elmersma zich verbonden gevoeld met de kerk. Zo hadden ze in de kerk een herenbank en ook hebben zich enkelen in de kerk laten begraven. De borg stond ten zuiden van het Hoendiep, niet ver van de plaats waar de latere gereformeerde kerk gebouwd werd. Onder de bewoners waren ook de Schot William Macdowell en zijn eerste vrouw

Bernardina van Fritema. Macdowell, filosoof, was een van de eerste docenten van de Universiteit van Groningen en redger van Hoogkerk (*Een redger was rond 1450 in de Middeleeuwen een bestuurder in Friesland die op juridisch vlak actief was. Het was meestal de notaris die deze functie vervulde. Op het Groninger platteland kwamen ook redgers voor. Hier betrof het de functie van plattelandsrechter*). De zerk van Macdowell ging bij de restauratie in 1912 kapot, maar die van zijn vrouw is onder de preekstoel opnieuw geplaatst.

▣ De Johannes de Doperkerk van de hervormde gemeente Huizinge

De kerk

De laatromaanse, bakstenen Johannes de Doperkerk van Huizinge werd in het tweede kwart van de 13^e eeuw gebouwd. De toren, ooit met zadeldak, kwam een eeuw later tot stand. Het was niet de eerste kerk ter plekke. Reeds in de 8^e eeuw bezat het klooster Fulda landerijen in het dorp, ongetwijfeld geschonken door christelijke Huizingers. Toen Emo van Huizinge, de latere abt van het klooster Bloemhof, hier pastoor was rond 1200, was er ook een kerk, waarschijnlijk het zoveelste houten exemplaar.

De kerk is vier traveeën groot en heeft een halfronde, rijk uitgevoerde koorsluiting. De toren heeft een tentdak dat in 1868 de frivole torenbekroning verving, welke 20 jaar eerder in de plaats was gekomen van het oude zadeldak.

De noordmuur en de koorsluiting hebben nog de lancetvormige omkraalde vensters. De zuidmuur was ooit van gotische spitsboogvensters voorzien.

Waarschijnlijk gelijktijdig zijn de oude tweezijdige ingangen gedicht en kwamen iets verder naar het westen gotische ingangen tot stand, waarvan de noordelijke in later tijd werd gedicht.

Interieur

Binnen zijn de meloen-vormige gewelven voorzien van schilderijen. De gewelfschotels tonen een Christus Majestas, een griffioen en een centaur. In een latere periode zijn de gewelfvlakken voorzien van schilderijen.

Op het koor is de Eenhoorn, symbool van de Maagdelijke Geboorte, goed bewaard gebleven. Een ander gewelf toont een complete voorstelling van Het Laatste Oordeel. In de begintijd was het interieur geheel rood geverfd waarop de onderliggende voegen in wit waren geduïd. Op een aantal lisenen zijn nog de wijdings- of apostelkruizen aanwezig, waarvan er ooit 12 waren.

Op het koor bevinden zich in en tegen de noordmuur een fraai uitgevoerd sacramenthuis en een nis die waarschijnlijk de piscina (is een ondiep bekken naast het altaar) of lavabo was. In de koorvloer zijn grafzerken opgenomen, twee zandstenen exemplaren herinneren aan Huizinger pastoors. Een enorme steen voor Willem Coenders, militair en dorpsheer, en een drietal hele kleine zerken, laten zien dat ook toen sommigen zich uitnemender achtten dan anderen.

Na de Reductie in 1594 (met de Reductie van Groningen wordt bedoeld de capitulatie van de stad Groningen voor het leger van prins Maurits van Oranje en Willem Lodewijk van Nassau op 22 juli 1594) werden altaren en beelden verwijderd en kwam de kerk in gebruik bij de gereformeerden. In 1641 werd een fraai koorhek geplaatst in de stijl van het Hollands Classicisme.

De banken in dezelfde stijl stammen eveneens uit die tijd. De 17^e eeuwse preekstoel werd in 1808 vervangen door het huidige neoclassicistische meubel, dat werd ontworpen en van snijwerk voorzien door Matthaeus Wallis, architect en beeldsnijder.

Orgel, klokken en uurwerk

Het orgel werd in 1825 vervaardigd door de gebroeders Luitje Jacob en Jacob van Dam, orgelmakers te Leeuwarden. Het instrument heeft twee klavieren met een aangehangen pedaal.

In de toren hangen twee klokken. De oudste werd in 1452 gegoten waarschijnlijk door de befaamde Ghert Klinge. De andere klok is in 1950 gegoten voor een rooms-katholieke parochie te 's-Gravenhage en werd door de hervormde gemeente van Huizinge in 1974 aangekocht. Het smeedijzeren uurwerk met slagwerk heeft als datering 1663. De kerk, die nog steeds voor de eredienst gebruikt wordt, en de toren werden in de jaren 1960-1963, onder leiding van architect R. Offringa te Groningen, gerestaureerd door aannemingsbedrijf H. Bultema te Uithuizen. Opzichter was A. Veldman te Ten Post. De kosten bedroegen f 250.000. In 1998-1999 werd het orgel gerestaureerd door Mense Ruiter Orgelmakers te Zuidwolde (Gr.). Adviseur was Jan Jongepier te Leeuwarden.

Ook werd het lijkenhuis op de begraafplaats gerestaureerd. In dezelfde tijd werd het kerkhof rond de kerk in het kader van het project Kerken in het Groen gerenoveerd, een gezamenlijk project van de Stichting Oude Groninger Kerken en Landschapsbeheer Groningen.

De hervormde gemeente te Huizinge heeft in de laatste decennia een viertal gebouwen afgestoten, namelijk de pastorie, gebouwd in 1940, het verenigingsgebouw uit 1877, de oude dorpsschool en de kosterwoning.

In 1953 werd de middeleeuwse weem afgebroken, de 16^e eeuwse kosterij onderging in 1979 hetzelfde lot. Het gasthuis, dat een rijksmonument is, bestond vroeger uit vier wooneenheden en is nu particulier bezit.

De kerkelijke gemeente heeft de oude pastorieboerderij, waarvan het middeleeuwse gedeelte is gesloopt, nog in bezit evenals de bijbehorende landerijen. De boerderij wordt verpacht. Ook de dorpsbegraafplaats is bezit van de kerk en wordt door het college van kerkrentmeesters beheerd.

De bloeiende kerkelijke gemeente komt elke zondag bijeen in het oude kerkgebouw waar reeds 775 jaar gebeden, gezongen en gepreekt wordt.

■ De Petruskerk van Leens

De bouw van de Petruskerk van Leens

Op het hoogste punt van de wierde van Leens staat de dorpskerk die dateert uit ongeveer 1100. Oorspronkelijk was dit een rooms-katholieke kerk en na de Reformatie werd dit de hervormde kerk. De katholieken wijdden deze kerk aan de apostel Petrus. Als Christelijke kerk is deze kerk nog veel ouder en stamt ze uit de tweede helft van de 8ste eeuw, toen Liudger hier het Evangelie verspreidde. Toen was het een houten kerkje dat waarschijnlijk met riet was gedekt. Het werd vervangen door een tufstenen. Deze vulkanische steensoort kwam uit het Eifelgebergte en werd via Deventer per schuit naar het noorden vervoerd. Na verloop van tijd nam de bevolking toe en was de kerk te klein geworden. Omstreeks 1200 werd ze vergroot tot een kruiskerk. De Petruskerk fungeerde

sindsdien als hoofdkerk van het Marnegebied en Leens groeide daardoor uit tot hoofddorp van de streek.

Proosdijen

In de 13e eeuw waren in de Groninger Ommelanden vijf proosdijen: Oldehove, Usquert, Leens, Loppersum en Farmsum. De proosdij Leens werd voor het eerst in 1381 genoemd en bestond oorspronkelijk uit 13 kerspels of parochies. Aan de rooms-

katholieke erediensten in deze kerk kwam bij de Reformatie een eind. Protestanten namen de kerkgebouwen in bezit. Met de Beeldenstorm werden de kerken ontdaan van alles wat daarmee te maken had. Daardoor versoberde de inrichting van de kerk sterk. In 1594 vond in deze provincie de Reductie plaats waarbij een eind kwam aan het katholicisme. Op plaatsen waar eerder parochies waren, werden protestantse kerkgemeenten gevormd en werden predikanten aangesteld.

Collatierecht

Bij de Reductie werd bepaald dat de "gereformeerde religie" als enige in het openbaar mocht worden beleden. Omdat aan de macht en invloed van rooms-katholieke geestelijken een eind werd gemaakt, zagen landjonkers mogelijkheden om het ontstane gat op te vullen en hun macht te vergroten. Het collatierecht bood hen de kans om meer greep te krijgen op het kerkelijk wel en wee. Het was het recht om predikanten, schoolmeesters, kosters te benoemen en te ontslaan. Dit recht kwam in Leens eerst in handen van het geslacht Van Starkenborgh. Deze familie droeg als collator erg veel bij aan de verfraaiing van de Petruskerk. In de 15e eeuw ging de familie wonen op Starkenborgh en ze noemde zich toen: Tjarda van Starkenborgh. Door vererving kwam de collatie in handen van het geslacht Frima. Bij de herziening van de Grondwet in 1922 kwam een eind aan alle heerlijke rechten. Het collatierecht werd toen ook afgeschaft.

In 1596 kreeg Leens haar eerste predikant. Met Zuurdijk werd de predikantsplaats gecombineerd tussen: 1594-1619, 1620-1666 en 1960-1967. Tussen 1967 en 1990 maakte de hervormde gemeente Leens deel uit van de streekgemeente Marne-Ambt (dat bestond uit 11 gemeenten en was onderverdeeld in 3 wijken). Tussen 1990 en 2008 was Leens onderdeel van de hervormde gemeente Leens, Mensingeweer, Warfhuizen, Wehe en Zuurdijk. Daarvoor had het de naam Nederduitsch Gereformeerde Kerk. Ds. Smith trad in 1834 in Ulrum op als consulent tijdens de Afscheiding onder ds. Hendrik de Cock. Tijdens een dienst in Ulrum op 12 oktober 1834 werd ds. Smith door kerkbezoekers mishandeld. Hij werd met geweld tegen het koorhek gedrukt, kreeg een elleboogstoot en werd in

zijn bil of onderbuik geknepen. Er werd proces verbaal opgemaakt en een tweetal daders kreeg anderhalf jaar cel en een geldboete van f 10.

De hervormde gemeente Leens c.a. werd met ingang van 1 januari 2009 opgeheven. Zij fuseerde met de hervormde gemeente Dijksterburen, de gereformeerde kerk Leens, de gereformeerde kerk Eenrum-Schouwerzijl en de gereformeerde kerk Hornhuizen-Kruisweg. De nieuwe kerkelijke gemeente heet: Protestantse gemeente Leens-Mensingeweer.

De inrichting van de kerk

In het interieur zijn de muren van de kerk wit. De meubilering van de kerk heeft veranderingen ondergaan. De meest waardevolle zaken zijn er nog altijd. De preekstoel is van de westelijke hoek van de zuidelijke beuk verplaatst naar de oostelijke. Vroeger zat de gemeente aan weerszijden rondom de preekstoel. Na deze ingreep hoeft de predikant slechts in één richting te spreken. Voor zang en muziek vanuit het koor en van het orgel bleef de akoestiek uitstekend.

Tot 1952 waren er twee rijen banken aan weerszijden van het middenpad. Van de beide zijmuren waren ze gescheiden door een houten lambrisering. Ze vormden een lange rij en vulden de ruimten aan weerszijden van het middenpad tot de achtermuur van het schip. Tegenover de door het doophek omgeven preekstoel bevond zich het dwars geplaatste herengestoelte van de Van Starkenborghs. Ook met de rug naar de koorafsluiting vond men onder andere de Van Bolhuisbanken. Deze beide herengestoelten zijn verplaatst naar het midden van de zijbeuken: de Van Starkenborghsbank in noordelijke beuk en de Van Bolhuisbank in de zuidelijke.

Grafzerken

In de kerk zijn verscheidene grotere en kleinere grafzerken. Onder het koor is de oude grafkelder van het geslacht Van Starkenborgh. Een grote zerk in het midden van het koor vermeldt de namen van Ludolf Tjarda van Starkenborgh en Hidde Onsta. Op het koor zijn ook nog andere zerken. Ze vermelden de namen van een aantal mannen die nauw bij de kerk betrokken waren: de predikanten Hermanus Bunicerus (gestorven 1614), Joannes Wolphius (gestorven 1641), Bernardus Crassus (gestorven 1670) en Jacobus Kuen (gestorven 1716). Ook van twee vrouwen zijn er grafzerken. De één is van Geessien ter Wolt, huisvrouw van A. Wolthuis, vrij zeker is dit een dochter van de schoolmeester Ter Wolt van Leens. De andere is ter nagedachtenis aan Anna Peters, de weduwe van Jan Persoen.

Verder heeft men een groot aantal vierkante grafzerkjes gevonden, klein van stuk, alle voorzien van een huismerk en enkele letters, met daaronder het jaar van overlijden. Ze zijn opgesteld in de verschillende nissen, die in de kerkmuren zijn uitgespaard.

In de nissen trekken twee grotere grafzerken in de noordelijke- en zuidelijke muur de aandacht. Misschien moet men hierbij denken aan de resten van een sarcofaag. Het is van rode Bremersteen en enkel versierd met twee kromstaven, zonder opschrift. Vermoedelijk gaat het hier om een hooggeplaatste geestelijke: misschien een proost. Naast het zuidelijke tochtpoortje is nog het onderstuk van een sarcofaag met enkele steenresten.

Het beroemde Hinszorgel

Door Anna Habina Lewe, de weduwe van de in 1716 overleden Edzard Jacob van Starkenborgh, werd opdracht gegeven voor het plaatsen van een nieuw orgel. Het werd één van de mooiste in de provincie en het neemt de hele westwand van de kerk in beslag. In de tijd van Allard Tjarda van Starkenborgh werd het uit 1622 daterende orgel niet vervangen, vermoedelijk omdat het nog te nieuw was. In de jaren rond 1700 waren de omstandigheden veranderd. Toen werden tal van kerken in Groningerland van nieuwe kerkorgels voorzien en deze provincie groeide toen uit tot "orgelprovincie".

In 1733 werd het nieuwe orgel in de kerk in Leens geplaatst. In Zandeweer had Anna Habina douarière Van Starkenborgh een door Albertus Anthonie Hinsz gebouwd orgel bekeken en ze besloot met deze orgelbouwer een overeenkomst te sluiten om voor f 3.400 een geheel nieuw orgel te bouwen in de kerk in Leens. Buiten de opdracht vielen de orgelkast, het beeldhouwwerk en het balghuis. Hinsz was de meesterknecht van Franz Caspar Schnitger, een zoon van de beroemde Noord Duitse orgelbouwer Arp Schnitger (overleden 1719). Het oude orgel, met het pijpwerk, werd door de orgelbouwer overgenomen. Het prachtige orgelfront is door een helaas onbekend gebleven kunstenaar gemaakt in barokstijl.

Verschillende orgelbouwers (P.G. Dik, Van Oekelen, en Doornbosch) hebben het orgel onderhouden. De veranderingen waren echter zo gering in aantal, dat van alle Hinszorgels het orgel van Leens in zijn meest oorspronkelijke staat bewaard is gebleven. Tijdens de grote restauratie tussen 1948-1952 was het orgel ingepakt.

Het werd weer speelklaar gemaakt door orgelbouwer Mense Ruiters. Het bleek echter dat het orgel zwaar te lijden had gehad, zodat het in de jaren 1963-1967 werd gerestaureerd door Gebr. Van Vulpen. Op 26 april 1968 werd het weer in gebruik genomen. Het orgel wordt beheerd door de Stichting Hinszorgel Leens die in de zomermaanden op zaterdagavond concerten verzorgt door bekende organisten.

De toren

De oude toren was veel groter en zwaarder dan de tegenwoordige en deed in de dorpsgemeenschap veel nuttige diensten. Vermoedelijk hadden de oudste Christenkerken geen toren. Om verschillende redenen is men spoedig tot de bouw ervan overgegaan. In de eerste plaats ging men er de kerkklok in ophangen. Deze riep op voor de kerkdienst, regelde de werktijden en maaltijden, klonk bij geboorten, geleidde mensen naar hun laatste rustplaats, luidde bij Oud en Nieuw, enzovoorts. De enorme muren van de toren wijzen nog op een andere functie: in de middeleeuwen fungeerden ze bij oorlogen en bij dreiging van overstromingen als toevluchtsoord voor de dorpsbewoners. De toren werd toen ook wel als gevechtstoren gebruikt. Een aantal gebakken kogels zijn bij de restauratie in 1952 tevoorschijn gekomen van het kerkhof.

De kerktoren is vermoedelijk tegelijk gebouwd met de verbouwing tot kruiskerk, dus toen het tufstenen bouwwerk te klein werd en vervangen door het aanzienlijk grotere gebouw dat er nu nog staat. De oudste toren was een enorm zwaar bouwwerk. Hij had een zadeldak en zag er ongeveer net zo uit als de huidige toren van Oldehove. In het avondmaalszilver van de kerk staat deze oude toren gegraveerd.

Het kerkhof bij de kerk

Rondom het kerkgebouw ligt het kerkhof waar nog een beperkt aantal zerken zichtbaar is. Door het eeuwenlange gebruik steekt het aanzienlijk boven zijn naaste omgeving uit. In 1728 was het muurwerk rond het kerkhof erg bouwvallig geworden. In dat jaar heeft Anna Habina Lewe, douairière Van Starkenborgh, Vrouwe van Verhildersum en Leens als collatrice van de kerk, de zaak herbouwd. Op deze muur bevonden zich stenen hoofden, die in het jaar 1847 werden vernield, waarna men de geschonden muur helemaal afbrak en verving door de tegenwoordige muur.

De kerk zelf trad na de verlaging van het kerkhof met ongeveer één meter in 1944 en de daarop volgende restauratie van rond 1950 als verjongd tevoorschijn. De grote kerkrestauratie werd in 1952 voltooid en toen werd ook het kerkhof onderhanden genomen. Onooglijk geworden en verguisde grafstenen werden verwijderd en het kerkhof werd aanmerkelijk verlaagd. In de loop der eeuwen was het steeds hoger komen te liggen. Hierdoor was de kerk als het ware weggezakt in de grond en dat deed erg veel afbreuk aan de uiterlijke schoonheid van het kerkgebouw.

■ De protestantse gemeente van Lutjegast

Lutjegast (oude naam) is vooral bekend geworden door enkele inwoners, die zich op een of andere manier een reputatie hebben verworven. Hierbij worden vooral de namen van Abel Tasman en Bernard Johan Prott genoemd, omdat er in de hervormde kerk nog aanwijsbare herinneringen zijn die naar deze personen verwijzen.

De hervormde kerk

In de 11^e eeuw werd er al een kerk op het hoogste punt van de gast gebouwd, waarbij de bouwwijze Romaans was, zoals nu nog te zien is bij de hervormde kerken in Doezum en Niekerk.

Lutjegast had al vóór 1600 een predikant, te weten Engelbertus Hermanni. Het begin van zijn ambtsperiode staat niet vast. In 1600 werd hij in elk geval opgevolgd door Theodorus Klinckhamer, die de in 1603 geboren Abel Janszoon Tasman gedoopt zal hebben. In 1640 werd er een kleine klok in de toren gehangen. Ze had als inschrift: "H. van Heek, raadsherr en K.R. Weemhof P (pastor) -Klaas Jans Ties K (kerkvoogd). Anno 1640". Tijdens het pastorschap van ds. Weemhof kreeg de kerk ook een zilveren Avondmaalsbeker met het simpele inschrift: "Die Kercke beker tot Lutjegast Anno 1643", welke in de kerk is te zien.

Hoewel liggende in het uiterste noorden van de toenmalige Nederlanden, is o.m. door de tachtigjarige oorlog (1568-1648) deze regio ook in aanraking gekomen met de Hervorming, waardoor er in Lutjegast een hervormde gemeente ontstond.

Of de Beeldenstorm die de Hervorming met zich bracht, ook grote invloed heeft gehad op het gebouw is in onze tijd moeilijk te achterhalen, daar de kerk in de zeventiger jaren van de negentiende eeuw gedeeltelijk is afgebrand. Dit betekende

Voormalige
hervormde kerk
Lutjegast.

de bouw van een nieuwe kerk op dezelfde plaats die op 30 april 1877 officieel werd geopend door ds. P. Zuidema,

Deze kerk heeft een prachtig interieur, waarbij vooral de preekstoel en het orgel, wat is aangeboden door Udo Bronsena en Antje Hogeveen, in het oog vallen.

De herenbanken en de andere banken zijn nog afkomstig uit de eerste afgebrande kerk en stammen uit de 17^e en 18^e eeuw. Onder de preekstoel is ook de ingang van het familiegraf van de familie Prott.

De gereformeerde kerk

Rond 1860 waren er slechts zes huisgezinnen (behorende tot de Afgescheiden Gemeente te Grootegast), die de "belijders der waarheid" genoemd mochten worden.

Deze groep ging groeien toen in 1868 de verver P. Kramer zich in Lutjegast vestigde. Hij hield huis-aan-huis samenkomsten. In het jaar 1877 is door enige leden der Christelijk Gereformeerde Gemeente van Grootegast, die te Lutjegast woonachtig zijn, een huis gekocht om er te evangeliseren. Er werden nu een zondagschool en een jongelingsvereniging opgericht, er werd gecatechiseerd en elke zondagavond werd er een leerrede gelezen. Men kerkte echter in Grootegast

In 1886 werd er een nieuw lokaal gebouwd omdat het huis te klein was.

Wel was er de behoefte om een zelfstandige gemeente te worden, maar hier wilde de kerk van Grootegast niet mee akkoord gaan. Uiteindelijk heeft de synode hierover moeten beslissen en op 24 november 1893 werd de gereformeerde gemeente te Lutjegast gesticht. Op 27 november 1893 was de eerste kerkenraadvergadering en

Voormalige
gereformeerde
kerk van Lutjegast.

op 29 september 1894 werden de gebouwen van de gereformeerde kerk te Grootegast gekocht.

Op 9 juli 1912 werd een voorstel besproken om de kerk te vergroten, maar uiteindelijk besloot men dat het beter was een nieuwe kerk te bouwen. Maar dat heeft uiteindelijk nog heel wat voeten in de aarde gehad. Pas in de vergadering van 30 september 1920 kon het definitieve besluit worden genomen. De kerk werd eind 1922 in gebruik genomen.

Federatieve gemeente Lutjegast

De scheiding heeft diepe sporen nagelaten in de dorpsgemeenschap en in eerste instantie was er sprake van een grote verwijdering. Toch wordt in de jaren 80 van de vorige eeuw langzaam weer toenadering gezocht, maar samen weer één kerk worden, werd zelfs in het jaar 1990 nog omschreven als een utopie. Gelukkig is het zo dat tijden veranderen en daarmee soms ook het inzicht in geloofszaken. In 1996 komt het verzoek vanuit de hervormde gemeente of het niet mogelijk is om gezamenlijk een predikant te benoemen, waarbij de hervormde gemeente een aantal dagdelen wil inhuren. De gereformeerde kerkenraad reageert positief op dit verzoek, maar het duurt dan nog vier jaar alvorens een predikant is gevonden, die aan de gemeente wordt verbonden.

De beide kerkenraden zijn dan ook uitermate verheugd wanneer dominee B. van der Boon uit Kampen (geboren te Anjum) op 3 september 2000 mag worden bevestigd. Alles raakt dan in een stroomversnelling en muren die er vroeger nog waren, worden geslecht, wat uiteindelijk op 28 november 2004 leidt tot de federatieovereenkomst tussen de beide kerken. Dit is het begin van de gefedereerde gemeente te Lutjegast.

Bij het tekenen van de federatieovereenkomst op 28 november 2004 sprak ds. Van der Boon de volgende woorden:

“Met dankbaarheid en vreugde ontvangen wij, voorheen als twee gescheiden gemeenten, elkaar als broeders en zusters. Door de liefde van Christus willen wij elkaar aanvaarden en één christelijke gemeente vormen.

We hopen elkaar wederzijds tot zegen te zijn. We willen elkaar dragen in onze gebeden.

Het goede zoeken voor elkaar. Gastvrij en vriendelijk willen we met elkaar omgaan.

Zodat de ondertekening niet alleen inhoudt een samengaan van twee organisaties, maar het vieren is van een verbondenheid in Christus.

We vinden het onderscheid tussen wat van ouds hervormd of gereformeerd was, nu binnen onze gemeente, niet meer relevant.

Alle kerkdiensten en bijna alle activiteiten, of ze nu in het ene of in het andere gebouw worden gehouden, zijn van onze ene gemeente.

Mogen we bij het verder naar elkaar toegroeien, tonen discipelen te zijn van Jezus Christus, die ons voorging in dienstbaarheid en zo een voorbeeld heeft nagelaten.

Mogen we, waar nodig elkaar steeds weer vergeven en de gezindheid voor ogen houden, die Christus Jezus had.

We prijzen onze God, die is Vader, Zoon en Heilige Geest.

We eren Hem omdat we elkaar als gemeenten hebben gevonden.

Moge God onze kerkenraad wijsheid geven.

Mag Hij Zijn Geest uitstorten over onze gemeenschap.

Mag Hij Zijn gaven aan ons uitdelen, zoals Hij dat wil.

Mag er nieuw elan, creativiteit en vuur van de Geest in onze gemeente zijn.

Mag Christus in ons zijn, in ons werken, tot zegen van ons allen en tot eer van God”.

Protestantse gemeente Lutjegast

Na de federatievorming is de samenwerking goed en wordt, op initiatief van de kerkrentmeesters, het gesprek over een fusie geopend.

Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in het samengaan van de hervormde gemeente en de gereformeerde kerk tot de protestantse gemeente te Lutjegast.

De akten hiervoor werden op zondag 10 december 2006 getekend tijdens een feestelijke dienst, waarin ds. B. van der Boon van Surhuizum voorging.

■ De gereformeerde kerk van Onderdendam

De gereformeerde kerk aan het Boterdiep in Onderdendam is tot stand gekomen in 1933 ter vervanging van een kleinere kerk. Het is een belangrijk voorbeeld van gereformeerde kerkbouw uit de interbellumperiode, in de trant van de Amsterdamse School. Het is een zaalkerk met aan weerszijden een tweezijdige uitbouw en aan de achterzijde een grote aanbouw. Het gebouw is opgemetseld van gesinterde roodbruine baksteen op een fundering van beton. De vensters zijn verticaal gericht en samengesteld; ze worden beëindigd door een rollaag en hebben voorzetramen; de kozijnen en roeden zijn van ijzer; alle vensters van de kerkzaal hebben gekleurd glas-in-lood met geometrische motieven. Kerk en aanbouw aan achterzijde worden gedekt door een zadeldak van blauwzwarte romaanse pannen; de tweezijdige uitbouw aan weerszijden heeft een plat dak.

Centraal in de voorgevel, oostgevel, is er een deels uitgebouwde toren op vierkante plattegrond. De uit drie bouwlagen bestaande hoge toren wordt gedekt door een naar buiten gebogen zadeldak van koper. Over het gebogen dak lopen aan weerszijden vijf verticale elementen die worden ondersteund door rechthoekige consoles bekleed met koper met op de nok een koperen kruis.

In de voet van de toren bevindt zich in een iets uitgebouwd portaal de entree. Een halfronde dubbele deur heeft een bakstenen omlijsting en een lage, brede stoep van baksteen met aan weerszijden een rechthoekig element opgemetseld van baksteen. Aan weerszijden van het portaal is een kleine platte uitbouw met in elke gevel een klein verticaal venster. Boven de deur een natuurstenen gevelsteen met opschrift: *"Christus Jezus is in de wereld gekomen om de zondaren zalig te maken"* (1. Timotheus 1.: 15). Ter hoogte van de gevelsteen versmalt de toren zich en bevinden zich aan weerszijden drie horizontale betonnen lateien. Boven de gevelsteen, in het midden van de gevel, is een smalle terugliggende 'sleuf' met op de eerste verdieping een zesruits venster en op de tweede verdieping twee kleine vierkante vensters met aan boven- en onderzijde een betonnen latei. De sleuf wordt bekroond door drie horizontale betonnen lateien. In de topgevel van de toren een smal verticaal venster met rooster. In de oostgevel aan weerszijden van de toren met entree op de begane grond drie kleine verticale vensters en op de eerste verdieping drie tweeruits vensters met op de hoeken steunberen van bakstenen.

De zuid- en noordgevel hebben een platte tweezijdige uitbouw; in beide gevels van de uitbouw zijn er vijf vierruits vensters. Ten oosten van de uitbouw zes tweeruits vensters en ten westen van de uitbouw drie tweeruits vensters.

Aan de westzijde van de kerk is een grote, deels onderkelderde aanbouw gedekt door een zadeldak, waarvan de nok ongeveer een meter lager ligt dan die van het zadeldak van de kerk. Op de aansluiting van beide daken een rechthoekige gemetselde schoorsteen en in het zuidelijk en noordelijk dakschild een rechthoekige dakkapel. De zuidgevel van de aanbouw heeft een houten deur gedecoreerd in de stijl van de Amsterdamse School met lage stoep en erboven een betonnen luifel en een rechthoekig bovenlicht. De westgevel heeft vijf dezelfde verticale vensters als de zuidgevel; in de topgevel zijn twee horizontale vierruitsvensters. Aan de noordgevel van de aanbouw een lage, platte uitbouw die in de jaren tachtig is gewijzigd, waarin zich onder andere een nieuwe entree bevindt.

Het interieur van de kerk verkeert in grotendeels oorspronkelijke staat. De kerkzaal wordt overkapt door een parabool gewelf, waarvan de twee scheibogen op consoles op de hoeken van de tweezijdige uitbouwen rusten. Het gewelf is geheel met hout betimmerd en heeft drie luchtroosters. De wanden zijn gepleisterd en hebben een houten lambriserings. De vloer is van hout en loopt vanaf de kansel iets op. Het bankenplan is waaiervormig met houten banken die in de stijl van de Amsterdamse School zijn vorm gegeven. Aan de westzijde bevindt zich op een podium, in een ondiepe rechthoekige nis, de kansel. Boven de kansel bevindt zich op een speciale, iets uitkragende verdieping, het niet-beschermd orgel. De orgelverdieping wordt overkapt door een parabool gewelf. Aan weerszijden van de kansel is een deur gedecoreerd en staan houten banken voor kerkenraadsleden.

■ De gereformeerde kerk van Oostwold

De gereformeerde kerk van Oostwold is ontstaan in de Doleantieperiode van 1889. Tijdens de afscheiding van 1834, waren er slechts enkele personen die naar de kerk van Midwolda gingen.

Het ontstaan van de kerk in Oostwold ging niet over de te volgen leer. De kleine liden, het gewone volk, had binnen de hervormde kerk geen stemrecht. Men betaalde wel zijn vrijwillige bijdrage, maar men had vervolgens geen stemrecht. Toen men het stemrecht uiteindelijk had verkregen, waren het de notabelen die het hun moeilijk gingen maken.

In 1885 waren de eerste besprekingen over de te volgen koers om te komen tot stichting van de gereformeerde kerk in Oostwold. Een tiental gezinnen gaf gehoor aan het beleid en zo werden de eerste diensten gehouden bij particulieren thuis.

Al gauw werd de ruimte te klein en keek men uit naar een stuk grond om daar een kerkgebouw te bouwen. De eerste kerk werd gebouwd aan de Noorderstraat en kreeg de naam "Pro Rege" (voor de Koning). Het gebouw telde 225 zitplaatsen. In 1889 vonden hier de diensten plaats. In de jaren 1900 en later werd meerdere keren aangedrongen te komen tot verbouw dan wel nieuwbouw van het kerkgebouw. Het aantal kerkleden groeide gestaag. In 1930 werd er een bouwvergunning aangevraagd voor de bouw van een kerk aan de Goldhoorn. Op 17 februari 1930 startte men met de bouw van de kerk. Van Wijk en Broos uit Groningen waren de

architecten. Het kerkgebouw heeft 345 zitplaatsen en werd met de Kerst in hetzelfde jaar in gebruik genomen.

Voor het kerkplein staat een hekwerk van bruinpaars gesinterde baksteen, waarvan ook het kerkgebouw is opgetrokken. Het kerkgebouw bestaat uit twee op elkaar geplaatste volumes met een samengestelde kap. Aan de straatkant heeft het gebouw een gemetselde topgevel. De hoge ruitvormige naald, zo lijkt het, komt voort uit de nok van de entree. De naald is met zink afgewerkt en het bovenste element is van bladgoud.

De entree aan de voorzijde heeft de zelfde vorm als de voorgevel en wordt omlijst door een spitsboog met een rollaag. De bouw is kenmerkend voor de stijl van de Amsterdamse school. De toegang is voorzien van dubbele houten deuren met beslag en de bovenlichten met gekleurd glas in lood in de spitsbogen.

In het interieur zijn bijzondere elementen te zien, zoals een aflopende houten vloer. De lambrisering is van baksteen met daarboven wit gepleisterde delen. De dakconstructie is apart en de balken zijn in het zicht gemaakt. Iedere

gevel is voorzien van drie glas in loodramen. De achtergevel is getrappt gemetseld met daarboven een orgelgalerij. De banken zijn waaiervormig opgesteld.

Het schilderwerk is aangepast aan de kleuren van de Amsterdamse school, zo ook het glas in lood.

In 2001 is het kerkgebouw als rijksmonument aangewezen. Het is daarmee het jongste monument in de gemeente Oldambt. De restauratie van de kerk is begonnen in 2011 en was eind februari 2013 voltooid. Het geheel is teruggebracht in de oorspronkelijke uitvoering en kleuren van de Amsterdamse School.

■ De hervormde kerk van Sellingen

De kleine middeleeuwse kerk van Sellingen ligt op een opvallende hoogte, diep verscholen tussen de hoog op gaande eiken bomen. Tijdens de restauratie van de kerk in 1972-1973 zijn enkele boeiende ontdekkingen gedaan.

Zo bleek uit archeologisch onderzoek dat er een houten voorgangster had gestaan, voordat de huidige stenen kerk op deze plek verrees. Verder werden er oude graven blootgelegd, waarvan er twee zelfs uit het begin van de twaalfde eeuw dateerden.

Monniken en nonnen

Het huidige kerkgebouw, dat uit forse kloostermoppen is opgetrokken, stamt vermoedelijk uit het begin van de veertiende eeuw. In de muren van het schip zijn grote ramen ingebroken, maar de sporen van oudere smalle spitsboogvensters vallen nog in het metselwerk te ontdekken. Zowel in de zuid- als in de westmuur is een dichtgezette ingang. Op de hoeken van de koorsluiting zijn eenmaal versneden steunberen geplaatst die met oude dakpannen bedekt zijn. Deze holle en bolle pannen, ook wel spottend 'monniken en nonnen' genoemd, liggen ook op het dak van de koorsluiting zelf. Dit soort pannen zijn ook nog in Marsum.

Op de plaats van de vroegere 'gerfkamer' ofwel sacristie bevindt zich nu een moderne aanbouw, de consistorie. Gerven is het middeleeuwse woord voor 'zich gereed maken' en dat deed de priester dan ook alvorens hij het koor betrad.

Boven de westgevel met zijn twee hooggeplaatste vensters staat de dakruiter waarin de klok hangt.

Deze klok dateert uit de naoorlogse periode. Vroeger stond er naast de kerk een klokkenstoel, die in 1858 werd gesloopt. Met het slopen van dit bouwwerk verdween ook de oude klok, die in 1639 vermoedelijk gegoten werd voor de kerk van Selingen.

Tegenwoordig betreedt men de kerk via een bescheiden portaaltje aan de noordzijde. Boven de deur bevindt zich - als een soort boogvulling - een middeleeuwse kleurige schildering van rondboog-vormen.

Orgelgalerij

De inwendige ruimte wordt door een zware en brede spitsboog, ook wel triomfboog genoemd, in tweeën gedeeld: het koor wordt zo van het schip gescheiden. Het schip wordt gedekt door een vlak houten plafond dat op zware balken rust.

De orgelgalerij rust op houten standvinken die door bogen met elkaar zijn verbonden. De gaanderij dateert uit 1915 en werd in Jugendstil uitgevoerd. Het huidige orgel is gebouwd in 1952 door de firma Gebr. Van Vulpen te Utrecht. Het instrument heeft zes stemmen verdeeld over één klavier met aangehangen pedaal. De banken dateren overwegend uit de negentiende eeuw en voor een deel zijn ze door stoelen vervangen. De koperen kronen zijn weer van kaarsen voorzien.

Bij binnenkomst is het vooral het koor dat met zijn feestelijke uitmonstering de aandacht trekt. De laatgotische schilderingen aan de westzijde van de triomfboog werden in 1921 ontdekt en in 1922 kwamen de schilderingen op het koorgewelf te voorschijn.

Schilderingen

De kunstenaar E. Bokhorst conserveerde deze schilderingen en vulde ze voorzichtig aan. Op de triomfboog zien we links de Heilige Christoforus die met het Christuskind op zijn rug door het water waadt. Veel gelovigen riepen Sint Christoforus aan als beschermer tegen een onvoorziene dood.

Rechts bevindt zich de Heilige Margaretha, oprijzend uit een wat onbeholpen geschilderd dier dat een draak moet verbeelden. De Heilige Margaretha zou door een draak verslonden zijn, maar doordat zij een kruisteken maakte, barstte het dier open en kon Margaretha ongedeerd tevoorschijn treden. Ze draagt een metalen kruis en wordt omgeven door rankversieringen. Ook de oostzijde van de triomfboog - aan de koorzijde dus - blijkt beschilderd te zijn, evenals het vijftiende-eeuwse stergewelf dat dit gedeelte overkluist. De geprofileerde ribben van dit gewelf rusten op kraagstenen van natuursteen waarop steenhouwersmerken zijn aangebracht. In deze schilderingen vallen de symbolen van de vier evangelisten te herkennen. Bijzonder is dat de schilders hun werk gesigneerd hebben: broeder Jan van Aken en Johannes ... maler of schilder. Verder is dit gewelf rijkelijk gedecoreerd met gestileerde bloemen en rankwerk.

In de koorwanden bevinden zich enkele nissen, waaronder een sacramentsnis en de piscina, een wasbekken voor het liturgisch vaatwerk. In een der nissen bevindt zich een pinakel, maar het is niet duidelijk waartoe deze gotische bekroning behoorde.

De onversierde doopvont is van grijze hardsteen en dateert vermoedelijk uit de vijftiende eeuw.

Tegen de oostwand van het koor is de zeventiende-eeuwse kansel geplaatst. Op de hoeken van de kuip bevinden zich gegroefde zuiltjes die de boogpanelen van elkaar scheiden. De kansel werd in 1825 aangekocht voor een bedrag van 50 gulden, waarschijnlijk uit een kerk in de buurt van Harkstede.

Restauratie

In 1972/1973 heeft de kerk een grondige restauratie ondergaan, onder architectuur van P.L. de Vrieze uit Groningen.

De restauratie, die een sterk conserverend karakter had, heeft daarnaast ook enkele aspecten van de oude kerk beter tot hun recht laten komen.

Zo is de vloer in het schip van de kerk verlaagd tot het oorspronkelijke niveau en gedeeltelijk met oude plavuizen belegd. Het niveauverschil met het koor, waarin ook oude plavuizen zijn aangebracht, is hierdoor hersteld.

De noordentree is weer geopend en hoofdingang geworden. De ontdekte muurschildering in de blindnis boven deze deur is door restauratieatelier Otter hersteld en geconserveerd. Het 'klompenhok' voor de westgevel is verwijderd.

Vermeldenswaard is nog dat een aantal van de bijna twee eeuwen oude eiken, die het kerkgebouw omzomen, tijdens de november storm in 1972 verloren zijn gegaan. Door het verplanten van dertigjarige eiken heeft de burgerlijke gemeente Vlagtwedde de geslagen gaten in de monumentale beplanting gedicht.

■ De Hoeksteen in Stadskanaal

Toen de burgerlijke gemeente in de jaren zestig een grote uitbreiding onderging, o.a. door de Philips vestiging, moest er voor de hervormde gemeenten, die zich in de nieuwe wijk Ter Maars van Stads kanaal vestigden, een kerkelijk onderkomen gezocht worden.

Aanvankelijk werden er op zondagmorgen diensten gehouden in het Geert-Teiscentrum, maar omdat dit problemen opleverde, werden er twee diensten in de kerk aan de Oosterkade gehouden, namelijk om 9.00 en 10.30 uur.

Omdat ook deze regeling bezwaren opleverde, werd tot de bouw van een kerk in de nieuwe wijk besloten. Na aanbesteding in december 1974 werd door bouwbedrijf Koning op 21 januari 1975 met de bouw begonnen onder architectuur van J.J. Faber. Opmerkelijk bij de bouw is een muurtje in de hal bij de ingang aan het Velingspad. Daar mochten gemeenteleden zelf een

steen metselen, wat de gezamenlijke opbouw van het gemeentelieven in deze wijk symboliseert. De eerste dienst in de nieuwe kerk vond plaats op 23 november 1975.

Sinds 17 september 1994 hangt een groot wandkleed in "De Hoeksteen". Het bestaat uit zeven panelen en is ontworpen door mevr. A. Vriezen. Het is gemaakt door 35 gemeenteleden o.l.v. mevr. T. Wiersma. De drie panelen met een hoeksteen beelden Oudtestamentische teksten uit: drie hoekstenen. De drie panelen met een poort beelden Nieuwtestamentische teksten uit. In het laatste paneel is Christus Jezus zelf de hoeksteen. (Efeziërs 2:20-22).

■ De kerk van Ten Boer

Bouwgeschiedenis

De kerk is naar alle waarschijnlijkheid gebouwd in de tweede helft van de dertiende eeuw en maakte deel uit van een kloostercomplex. Blijkens een brief van de Bisschop van Munster wordt het klooster in 1485 samengevoegd met dat van Thesinge. De gebouwen van het klooster in Ten Boer, en naar aangenomen wordt ook de kerk, zouden volgens deze brief op dat moment in bouwvallige staat zijn. Waarschijnlijk had de kerk oorspronkelijk gewelven, die door verzakking van de muren in zo slechte staat waren dat ze moesten worden verwijderd. Uit datering met behulp van boomringen is gebleken dat omstreeks 1485 op goothoogte trekbalken zijn aangebracht: waarschijnlijk om verder scheefzakken van de muren tegen te gaan.

In het inwendige van de kerk is op de noordelijke muur in het tweede travee (vanaf de westzijde) een beschilderde steen zichtbaar met de woorden SVB DNO GERARDO AHUES ABBATE ANNO 1565 (Onder de heer Gerardus Ahues, abt, in

het jaar 1565). Mogelijk wijst deze steen op bouwactiviteit omstreeks dat jaartal. Het is echter niet duidelijk wat er toen precies gebeurd is. Mogelijk betrof dit (onder meer) werk-aamheden aan de westgevel, die duidelijk een laatgotische signatuur heeft. In 1594 gaat de kerk over in protestantse handen. Het interieur van de kerk ondergaat waarschijnlijk een versobering.

Eveneens uit boomringdateringen is op te maken dat omstreeks 1650 het huidige plafond in de kerk werd aangebracht.

Waarschijnlijk waren de plafondbalken nodig om verdere verzakking van de muren tegen te gaan. Een deel van plafondbalken is met trekankers aan de muren bevestigd.

De dakruiter wordt in 1810 aangebracht. Een losse klokkentoren die zich aan de westzijde van de kerk zou hebben bevonden, wordt afgebroken. In 1906 wordt een nieuwe kapconstructie met dakbeschot aangebracht. In het inwendige wordt een verlaagd schrootjesplafond aangebracht. De preekstoel wordt geplaatst tegen een scheidingswand tussen schip en koor (= de meest oostelijke travee).

In 1980 vindt er een algehele restauratie plaats, waarbij ook het verlaagde schrootjesplafond en de scheidingswand weer worden verwijderd. De preekstoel wordt weer aan de zuidelijke muur geplaatst.

In 2009-2010 wordt het herstel van het pleisterwerk uitgevoerd. De beschadigde delen van het stucwerk (ongeveer 100 m²) zijn tot op het steen weggekapt en gerestaureerd met z.g. Jahnmortel dat speciaal is ontwikkeld voor plaatsen waar door zout uit de muren problemen met het stucwerk ontstaan. De nieuwe stuc laag laat daarna de zouten door zonder dat het stucwerk beschadigd wordt. Het zout kan dan gewoon worden afgeborsteld. Na het aanbrengen van de mortel is de kerk in zijn geheel gewit.

Gebruiksgeschiedenis

De kerk is de kapel van het klooster. Ook de dorpelingen van Ten Boer gingen in het klooster ter kerke. Over het klooster zelf is vrijwel niets bekend. Wel is bekend dat er een abt was, die blijkens geschriften optrad als scheidrechter bij waterschapsconflicten. Uit een brief van de Bisschop van Munster blijkt dat het klooster in 1485 wordt samengevoegd met dat van Thesinge. Bij deze feitelijke opheffing van het klooster wordt tevens bepaald dat de kerk als parochiekerk voor de dorpelingen van Ten Boer beschikbaar moet blijven.

Over de periode 1485 – 1594 toen de kerk een parochiekerk van de Rooms-Katholieke Kerk was, is niet veel bekend. Waarschijnlijk is de Beeldenstorm van 1566 ook aan de Kloosterkerk van Ten Boer niet ongemerkt voorbij gegaan. Van 1594 tot heden is de kerk in gebruik bij de protestanten. De laatste pastoor, Johannes Feito, wordt tevens de eerste predikant. De huidige predikant, ds. G.J. van de Lagemaat, bevestigd op 2 juli 2006, is de 41^e predikant in Ten Boer.

Het kerkorgel

Het orgel dateert uit 1894. De volgende registers zijn aanwezig: Manuaal: Bourdon 16 Vt.; Prestant 8 Vt.; Gamba Vt. (C t/m B gecomb. met Holpijp); Octaaf 4 Vt. Tremulant; Holpijp 8 Vt.; Fluit 4 Vt. Pedalkoppel; Fluit 2 Vt. Omvang manuaal: C-f3; Quint 3 Omvang pedaal: C-d'; Trompet 16 Vt. B.; Pedaal: Subbas 16'.

■ Over de kerk van Vlagtwedde

De kerk van Vlagtwedde wordt in 1150 al genoemd bij de bezittingen van de benedictijner abdij van Corvey.

Waarschijnlijk was de eerste kerk van hout en gedekt met riet. Pas in de 13e eeuw wordt gesproken van stenen kerken in de kerspelen (kerkdorpen) Vlagtwedde, Onstwedde,

Sellingen, Vriescheloo en Wedde. De kerk was toen nog niet zo groot als nu, het koor ontbrak en er waren geen gewelven. Vlagtwedde was in die tijd de belangrijkste van de vijf kerspelen, want hier werd van oudsher altijd de rechtspraak gedaan.

Maar in 1350 komen de Addinga's naar Wedde vanuit het Reiderland waar hun burcht door een stormvloed is verdrongen. Ze trekken dan de rechterlijke macht naar zich toe op de burcht in Wedde. Dit schoot de Westerwolders van toen in het verkeerde keelgat. Maar omstreeks 1475 komt de rechtspraak weer terug naar Vlagtwedde, mede door tussenkomst van de bisschop van Munster.

Rechtspraak

Eind van de 15e eeuw werd ook het extra grote koor achter de kerk gebouwd, waar de rechtspraak werd gehouden. Bij mooi weer zat men buiten op het kerkhof. Ter herinnering aan dit moment is in 2008 een plaquette onthuld in het schip van de kerk.

De voorganger maakte deel uit van de rechterlijke macht. Bekend waren vooral de heksenprocessen aan het eind van de 16e eeuw, waarbij pater en later dominee Beerman, actief betrokken was. Werd een vrouw beschuldigd van hekserij dan kwam ze voor de rechter. Was de beschuldiging duidelijk dan werd ze veroordeeld en werd het vonnis, verbranding, voltrokken op de Geselberg. De Geselberg is een verhoging in het landschap tussen Vlagtwedde en Wedde. Was de beschuldiging niet duidelijk, dan werd de drijfproef gedaan. De beschuldigde werd dan met de linker duim aan de rechter grote teen geknoopt en met de rechter duim aan de linker grote teen. Zo in elkaar gefrommeld werd zo'n vrouw in het water gegooid, de vrouwen in die tijd hadden wijde rokken aan, dus bleef zij drijven, dan werd ze schuldig bevonden. Mocht er toch iemand naar beneden gaan, dan wachtte men

meestal even of ze toch niet ging drijven en was het ook dan te laat om vrij gesproken te worden. Dit was niet de enige kater voor de achtergebleven familie. Na het voltrekken van een vonnis kreeg de familie nog een rekening voor de onkosten van de rechters. Zo kregen de rechters en ook de bijzitters een vergoeding voor eten en drinken, waaronder wijn en bier. Maar ook de scherpreechter, de beul, werd goed betaald, ook kreeg die een vergoeding voor de martelwerktuigen die hij bij zich had. Daarnaast moest iedere huisman in Westerwolde een voet turf voor iedere verbrande heks betalen aan de rechters.

De schaarse bevolking van Westerwolde was in de middeleeuwen vooral geconcentreerd in esdorpen op de zandruggen, die als eilanden boven het veen uitstaken. Westerwolde lag geïsoleerd, doordat het aan drie kanten omringd was door ontoegankelijk hoogveen. De aan St. Vitus gewijde benedictijner abdij Corvey aan de Weser had hier veel bezittingen.

De kerspelen waren verplicht lakens en vis af te leveren in de kloosteruithoven te Meppen en Lathen. Westerwolde viel onder het kerkelijk gezag van het bisdom Osnabrück, terwijl de wereldlijke heerschappij was verworven door de bisschop van Munster. Beide bisschoppen lagen over deze en andere kwesties herhaaldelijk met elkaar overhoop.

De Addinga's

Na 1500 brokkelde de macht van de Addinga's af. In 1594 werd graaf Willem Lodewijk van Nassau door de Staten-Generaal aangesteld tot Gouverneur van het Generaliteitsland Westerwolde. Het collatierecht kwam in de middeleeuwen toe aan de abdij Corvey, die dit recht rond 1370 in leen gaf aan de familie Addinga. In de zestiende eeuw raakte het collatierecht in handen van de plaatselijke eigeners (Een eigenerfde was een vrije boer die zijn hoeve zonder tussenkomst van een leenheer kon (laten) bewerken). Toen in 1619 de Stad Groningen de bestuursrechten over Westerwolde kocht, kreeg de Stad ook invloed op de kerkelijke zaken.

Tot 1865 stond in Vlagtwedde ten noorden van de kerk een vrijstaande toren. De tegenwoordige vrij lage, uit baksteen opgetrokken toren steekt alleen met het tentdak boven het dak van de kerk uit. De toren heeft twee door een waterlijst gescheiden geledingen, in de onderste is een westportaal gebouwd. In de bovenste iets inspringende geleding zijn aan drie zijden telkens twee gekoppelde rondboogramen geplaatst en een rondbogig galmgat, met onder de lijstgoot een wijzerplaat. Het uiterlijk van de op een natuurlijke zandhoogte gebouwde kerk wordt bepaald door de toren uit 1856 en het zandsteenkleurige pleisterwerk in blokverband uit het laatste decennium van de negentiende eeuw.

Bakstenen kerk

Oorspronkelijk was de dertiende-eeuwse bakstenen kerk korter en recht gesloten. In de vroege zestiende eeuw bleek de kerk te klein te zijn en werd een nieuw koor aangebouwd in de stijl van de late baksteengotiek, met een driezijdige sluiting. Kort na de bouw van het nieuwe koor, werd de gehele kerk, met de uitzonderlijke lengte van zes traveeën, overdekt met kruisribgewelven. De gewelfribben zijn van zandsteen en gaan op van eenvoudige consoles. Het vijftal gotische spitsboogvensters in het koor is origineel; de spitsboogramen in het schip zijn later aangebracht, als vervangers van

kleinere rondboogvensters. De vensters in de tweede travee oversnijden de oorspronkelijke portaal-bogen van de ingangen in de lange gevels. De koorramen en vier vensters van het schip zijn naderhand ingekort door middel van een opgemetselde onderdorpel, waardoor de onderkant van de vensters overal even hoog ligt. In het pleisterwerk van de noordwand zijn de omtrekken weergegeven van twee oorspronkelijk vrij laag geplaatste rondboogramen.

De eenvoudige eikenhouten preekstoel uit de zeventiende eeuw is geplaatst tegen de zuidwand. De lampet heeft geschulpte sierribben, samenkomend in een knop. Op de hoeken van de zeszijdige kuip staan onversierde pilastertjes. De kroonlijst is versierd met ornamentaal snijwerk. Het gebrandschilderde raam met de voorstelling van de Goede Herder is geplaatst ter gelegenheid van de restauratie van 1933. Het overige in geel- en grijsinten gekleurde glas-in-lood dateert uit hetzelfde jaar. Het orgel is in 1901 geleverd door Bakker & Timmenga te Leeuwarden. De orgelzolder wordt ondersteund door een tweetal standvinken; de balustrade is opgebouwd uit rechthoekige panelen tussen lijstwerk. In 1981 is het instrument gerestaureerd door Mense Ruiter te Zuidwolde.

Van 1958 dateert de aanbouw van een achthoekige vergaderruimte, waarbij de vlak gedekte verbinding naar de kerk met glaswanden is uitgevoerd. Enkele grafzerken zijn teruggevonden, waarvan de oudste uit 1748 herinnert aan Theodorus Cloppenborcht, landrechter van Westerwolde. De steen is versierd met doodssymbolen en een familiewapen beladen met twee lindebomen staande op een terras.

■ De kerk van Woltersum

De parochie Woltersum moet in de Middeleeuwen nauwe banden met het nabije Wittewierum hebben gehad. Zo werkten bij de herbouw van de kloosterkerk van Bloemhof rond 1238 de inwoners van Woltersum dusdanig mee, dat zij uiteindelijk bijna de helft van het werk voor hun rekening hebben genomen. Verondersteld wordt dat in het verlengde hiervan Woltersum een dochterstichting van Wittewierum kan zijn.

“Heer” van Woltersum

Zoals zo vaak in de Ommelanden is de kerkelijke geschiedenis nauw verbonden met de plaatselijke borg(en) en hun bewoners. Ook in Woltersum heeft een borg gestaan (waarschijnlijk voor het eerst vermeld in 1385) die tot de afbraak in het midden van de achttiende eeuw achtereenvolgens in bezit is geweest van de geslachten Ackinga, Rengers, Van Weleveld (Van Welvelde) en Polman.

De oorspronkelijke vijf edele heerden in het kerspel (met de daaraan verbonden redgerrechten) kwamen in het begin van de zestiende eeuw alle in het bezit van de familie Rengers van Ten Post, die daarmee de rechtstoel van Woltersum 'staande' maakte en in het verlengde hiervan de 'unieke' collatie van de kerk in handen kreeg. Op deze manier werden aan de borg verbonden (naast de onroerende goederen) de staande jurisdictie, de unieke collatie, een adellijk gestoelte en legersteden in de kerk. Ook kon de eigenaar zich 'Heer' van Woltersum noemen. De erfgenamen en kopers van de borg

met toebehoren (de bovennoemde navolgende geslachten) hielden de collatierechten tot 1735 in handen. In dat jaar kocht de stad Groningen het staande redgerrecht en de unieke collatie, waarmee een einde kwam aan de vaak precaire verhoudingen tussen predikant en kerkenraad enerzijds en collator anderzijds. De predikant werd vanaf dat jaar (althans formeel) benoemd door de magistraat van Groningen. Deze situatie duurde tot aan 1856, toen de collatie aan de kerkenraad kwam.

In de kerk herinneren nog enkele zaken aan de oude collatiefamilies; een gedenksteen in de toren met het jaar 1558 en het wapen Rengers en tegen de zuidmuur een zerk uit 1634 voor 'den eedelen Johan van Welveldt'. Ook de zilveren avondmaalsbeker uit 1623 is o.m. verfraaid met het wapen Van Welvelde.

Oude kerk gesloopt

In 1765, nog op instigatie van de oude collator van de stad Groningen, werd de oude rondgesloten kerk gesloopt, behalve het koor. Hier tegenaan werd een kort schip van vier traveeën gebouwd. In de periode 1837-1838 volgde wederom een grote verbouwing, waarbij de ronde absis en de vrijstaande toren werden afgebroken, gebruik makend van de oorspronkelijke stenen. Het schip van 1765 werd met twee traveeën naar het oosten verlengd. Tevens bouwde men in het oosten een toren. Hiermede was de oorspronkelijke oriëntatie van de kerk 180° gedraaid. In de notulen van de kerkenraad uit die tijd bleven de namen van de ontwerper en de uitvoerder bewaard: timmerman Pieter Kuipers uit Ten Boer maakte het bestek en de uitvoering had Willem Reinders, meester-timmerman te Woltersum.

De toren van 1838 is het meest belangwekkende bouwonderdeel door de fraaie proporties en de nauwkeurige detaillering. De toren bestaat uit een rechtopgaande, tot de daklijst reikende onderbouw, die voor een klein gedeelte in de oostgevel ingelaten is. Daarna volgt een kroonlijst in profielsteen. De overgang van vierkant naar achtkant geschiedt door middel van vier ingezwenkte velden, waarop weer een waterlijst volgt. De klokkenverdieping bestaat uit acht geknikte hoekpilasters met daartussen afwisselend rondbogige spaarvelden dan wel dito galmgaten. Onder de iets ingesnoerde naaldspits loopt weer een geprofileerde lijst. In de toren is een gedenksteen anno 1558 aangebracht met het wapen van het geslacht Rengers.

Twee perioden

De langswanden van de kerk zijn duidelijk in twee perioden ontstaan.

De twee oostelijke traveeën stammen uit de periode 1837-1838, de vier overige uit 1765. De traveeën hebben elk een groot rechthoekig spaarveld waarvan de vier middelste spitsboogvensters bezitten. De steunberen zijn veel later aangebracht. De westgevel bevat drie spaarvelden, waarin kleine spitsboogvensters en een gevelsteen, die het ontstaansjaar onthult. Behoudens de steunberen is de zuidgevel gelijk aan de noordgevel.

In het interieur van de zaalkerk bevinden zich twee offerblokken van gelijke makelij: een armenblok uit 1840 en een kerkenblok uit 1831. Van de oude verlichting zijn bewaard gebleven een koperen kroon met twee vluchten van zes lichten en een laatnegentiende-eeuwse olielamp. Tussen de beide zuidelijke herenbanken is een grafsteen uit 1634 voor Johan van Welveldt ingemetseld.

In de jaren 2005-2006 is de kerk grondig gerestaureerd en weer geschikt gemaakt voor de eredienst. Daarbij is de situatie van 1838-1839 als uitgangspunt genomen.

Kansel

Het opmerkelijkste interieurstuk in de kerk is de kansel, één van de slechts drie voorreformatische kansels die de provincie Groningen rijk is. Bij toeval in 1964 ontdekt, bleek het na onderzoek te gaan om een kansel die gedateerd kan worden rond 1530.

De lampet, het trapje (met doopbekken) en het klankbord (met Lucas 11:28 als opschrift) zijn van latere datum, mogelijk uit 1765. Het belang van de ontdekking bestond daarin, dat enkele panelen van de (laatgotische) kuip beschilderd bleken te zijn. De schildering van het voorpaneel is niet meer te herkennen, de overige drie stellen voor de geseling van Christus, Christus voor Pilatus en de Kruisiging. Het paneel van het kanseldeurtje is niet beschilderd, maar heeft nog de originele behengsels uit plm. 1530. Vooral in de profilering van de kroonlijst is nog een laatgotische vormgeving te bespeuren.

Orgel

Het orgel werd in 1894 gebouwd door P. van Oeckelen en Zonen en stamt uit 1894. Het is recent gerestaureerd, maar naar de aard ongewijzigd.

Manuaal:

Prestant 8', Bourdon 16' Bas/Discant, Holpijp 8', Viola di Gamba 8', Octaaf 4', Quintfluit 3', Woudfluit 2', Fluit 4', Trompet 8' Bas/Discant, Nihil.

Pedaal:

Aangehangen.

Klavieromvang: C – f'''; Pedaalomvang: C – d'; Winddruk: 79 mm;

Toonhoogte: a'=434 Hz bij 16,5 gr C.

Stemming: evenredig zwevend.

Bestuur

Erelid

S.K. Westerdijk 1954 †

Voorzitters

S.K. Westerdijk	1928 – 1943
J. Wildervanck	1943 – 1952
J. B. ter Steege	1952 – 1958
Prof. mr. E.H. s' Jacob	1958 – 1971
Mr. G.L.J. Cazemier	1971 – 1980
D. Doorn	1980 – 1991
Ing. E.W. van der Werf	1991 – 1996
J. de Vries	1996 – 2001
H. Greven	2001 – heden

Secretarissen

H. Steenborg	1928 – 1947
T.G. Dop	1947 – 1954
K. Wierda	1957 – 1962
W. Vuursteen	1963 – 1973
A. Smildiger	1974 – 1987
T. Dam	1987 – heden

Penningmeesters

A. van Bruggen	1928 – 1954
H. Nieweg	1957 – 1963
A. Smildiger	1987 – 1991
J. de Vries	1991 – 1996
M. Vrolijk	1996 – 2001
A.J. Smid	2001 – heden

Administrateurs

J. Roffel	1963 – 1973
A. Smildiger	1974 – 1987

**Gemeenten waarvan foto's van kerkgebouwen e.d.
zijn opgenomen**

Aduard	Loppersum	Warffum
Appingedam	Lutjegast	Warfhuizen
		Wedde
Bedum	Midwolda	Wehe-Den Hoorn
Beerta	Muntendam	Wildervank
Bellingwolde		Wittewierum
Bierum	Niebert	Woldendorp
Bourtange	Niekerk-Ulrum	Woltersum
	Nieuw Scheemda	
Delfzijl	Noordbroek	't Zandt
Den Andel	Noorddijk	Zeerijp
Den Ham	Noordwolde Gr.	Zuidbroek
Den Horn	Nuis	
Dorkwerd		
Doezum	Obergum	
	Oldehove	
Ezinge	Ommelandervijk	
	Onderdendam	
Fransum	Onstwedde	
Feerwerd	Oosterwold	
	Oosterwijtwerd	
Garrelsw eer	Oterdum	
Godlinze	Oude Pekela	
Groningen		
Grootegast	Roodeschool	
Grijskerk		
	Scheemda	
Haren	Schildwolde	
Hellum	Sellingen	
Heveskes	Solwerd	
Holwierde	Stadskanaal	
Hoogkerk	Stedum	
Hornhuizen	Stitswerd	
Huizinge		
	Ten Boer	
Jukwerd	Termunten	
	Tjamsweer	
Kantens		
Krewerd	Uithuizen	
Kropswolde	Usquert	
Leens	Veendam	
Leermens	Vierhuizen	
Lellens	Vlagtwedde	

Werken in en voor de Kerk

Secretariaat provinciale afdeling Groningen:
Gerichtstraat 4, 9791 BG Ten Boer, tel. 050 – 302 33 41, e-mail: t.dam@hetnet.nl